

Міністерство освіти та науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ
ПЕРШОГО(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Династичні і дипломатичні зв'язки Рюриковичів
XI-першої половини XII ст.**

студента 4 курсу, групи СОІ-42
спеціальності 014 Середня освіта(Історія)

Дячука Богдана Михайловича

Науковий керівник:

Дрогомирецька Людмила Романівна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Савчук Богдан Романович

кандидат історичних наук, асистент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Загальна характеристика династично-дипломатичних зносин Рюриковичів.....	7
1.1. “Шлюбна дипломатія” як складова міждержавної політики середньовічної Європи.....	7
1.2. Особливості династичних взаємин Рюриковичів у XI-першій половині XII ст.....	10
Розділ 2. Основні напрямки зовнішньої політики Русі-України через призму династичної дипломатії.....	16
2.1. Візантійський вектор династичної дипломатії Рюриковичів.....	16
2.2. Скандинавський регіон у контексті династичних зв’язків Русі.....	24
2.3. “Шлюбна дипломатія” з країнами “молодшої Європи”.....	31
2.4. Налагодження династичних взаємин із Західною Європою.....	45
Розділ 3. Теоретико-методичні аспекти використання умовно-графічної наочності на уроках історії у закладах загальної середньої освіти.....	55
Розділ 4. Практичне застосування умовно-графічної наочності для вивчення династично-дипломатичних взаємин Русі-України.....	65
Висновки.....	76
Список використаних джерел.....	80
Додатки.....	87

Вступ

Актуальність дослідження. Сучасна медієвістика приділяє значну увагу вивченню династичних зв'язків у Європі, оскільки саме такі дослідження розкривають політичну історію держав, окремих областей та інших політичних утворень. Вивчення династично-дипломатичних зносин Рюриковичів у XI – першій половині XII ст. є надзвичайно актуальним для розуміння як зовнішньої політики середньовічної Русі-України, так і її місця в європейській системі міждержавних відносин. Матримоніальні зв'язки династії Рюриковичів з іншими європейськими династіями були невід'ємною частиною дипломатії середньовічної доби, де Русь-Україна посідала важливе місце на політичній шахівниці Європи. Актуальність теми підсилюється також тим, що дослідження “шлюбної дипломатії” Рюриковичів покликане створити цілісну картину інтеграції Русі-України у європейський політичний простір. У сучасному світі, де роль міжнародних зв'язків залишається визначальною для суверенітету та розвитку держав, вивчення історичного досвіду формування зовнішньополітичних стратегій набуває особливого значення.

Актуальність роботи ще полягає у адаптації цієї тематики для шкільного курсу історії. Ми пропонуємо це зробити через умовно-графічну наочність, яка відіграє велику роль у формуванні освітніх результатів здобувачів освіти та є дієвим інструментом для навчального процесу. Використання умовно-графічної наочності у шкільному курсі історії є надзвичайно актуальним з кількох причин. Умовно-графічна наочність дозволяє візуалізувати інформацію про складні історичні події, процеси та взаємозв'язки, представляючи їх у компактній, структурованій та доступній формі. Робота з умовно-графічною наочністю стимулює розвиток аналітичних навичок, вміння виділяти головне, встановлювати взаємозв'язки та робити висновки. Включення умовно-графічної наочності – не просто допоміжного елементу, а потужного дидактичного інструменту, який відповідає сучасним освітнім тенденціям і допомагає учням ефективніше та глибше засвоювати історичні знання, – підкреслює практичну цінність дослідження для сучасної педагогічної

практики, що є важливим для візуалізації складних історичних процесів та підвищення ефективності викладання історії.

Об'єктом дипломної роботи є зовнішня політика Русі-України династія Рюриковичів та її зв'язки з іншими правлячими родами Європи у контексті дипломатичних відносин та застосування цієї тематики у школі через умовно-графічні методи навчання.

Предметом дослідження виступають особливості та закономірності династичних зв'язків Рюриковичів як частини міждержавної дипломатії та можливості їх візуалізації засобами умовно-графічної наочності у навчальному процесі у ЗЗСО.

Мета дипломної роботи дослідити династичні і дипломатичні Рюриковичів та розробити методiku залучення цієї теми на шкільні уроки через умовно-графічні методи.

Виходячи з означеної мети поставлені наступні **завдання**:

- з'ясувати місце “шлюбної дипломатії” як важливого засобу ведення зовнішньої політики у період Середньовіччя
- проаналізувати загальні особливості династичної політики Рюриковичів
- розглянути ключові вектори династично-дипломатичних відносин Давньоруської династії
- визначити значення умовно-графічної наочності у системі шкільної освіти та при вивченні історії
- сформуванати методичний комплекс вивчення тематики династичної дипломатії Рюриковичів через методи умовно-графічної наочності

Хронологічними межами дипломної роботи є проміжок між 988 та 1132 роками. Нижня межа обумовлена тим, що першим династичним шлюбом Рюриковичів, що поклав початок системній шлюбній дипломатії Рюриковичів з іноземними правлячими династіями та чітко зафіксований у джерелах, вважається шлюб князя Володимира Великого з візантійською принцесою Анною Порфірогенетою, укладений у 988 р. Верхня межа – 1132 р. – початок

удільного дроблення Русі та її поступової децентралізації, що суттєво вплинуло на послаблення династичних зв'язків.

Географічними межами дипломної роботи є увесь європейський континент.

Стан наукової розробки. Джерела та літературу, що застосовувалася при написанні роботи можна розділити на дві частини, оскільки дипломна робота має мультипредметний характер: історичну та методичну. До першої категорії входять першоджерела, поміщені у Літописі Руському[2] та збірником “Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X — початок XVII ст.)”[1]. До історичної літератури входять наукові монографії, зокрема “Княжа доба: портрети еліт” Л. Войтовича[8], “Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)” О. Головка[15], “Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття)” С. Федаки[15] чи “Анна Руська - королева Франції в світлі історичних джерел” Є. Луняка[25]. Також ця тематика частково висвітлена у статтях І. Чистякової[39], А. Махінька[26], А. Кравця[24], М. Кеда[21]. Мною були використані наукові підручники, які частково торкається цієї проблеми, зокрема “Нарис з історії дипломатії”[28]. Також підручники авторства А. Зінченка [59], О. Уривалкіна [37], М. Котляра[22]. Унікальними для нашого дослідження є творчий доробок В. Половинської, що досліджує історію русько-скандинавських взаємин, де поважне місце посідає дисертація історикині “Давня Русь і Скандинавія: політичні і соціокультурні відносини (XI - перша половина XII ст.)”[69].

Друга частина використаних нами публікацій мають педагогічний, методичний характер. До списку входять підручники з педагогіки М. Фіцули[65], І. Зайченка[58], Н. Волкової[54], статті та розвідки Р. Похмурої[48], Д. Десятова[40], Г. Корчової[43], І. Шахіної[51], методичні підручники О. Пометун[45] та Г. Яковенко[67], методичні посібники “Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання”[50], “Використання наочності на уроках історії” О. Орешіної[44].

Важливим є методичний доробок О. Желіба, який присвятив тематиці роботи з умовно-графічною наочністю чимало своїх публікацій[68]. Також було застосовано освітню нормативно-правову базу, зокрема оновлений Державний стандарт чи Концепцію НУШ[4][6]. У процесі підготовки методичної частини дипломної роботи проглянув шкільні підручники за 7 клас[53][55][63][64] та навчальні довідники у вигляді таблиць та схем[49].

Методологічною основою є принципи історизму, науковості, об'єктивності та всебічності. Нами у роботі використано історичний, логічний, порівняльний, системно-структурний та інші методи наукового пізнання. Використано було і загальнонаукові методи індукції й дедукції, аналізу і синтезу тощо.

Наукова новизна роботи, по-перше, полягає у комплексній спробі дослідити процес династично-дипломатичних зв'язків Рюриковичів крізь призму окремо взятих напрямків дипломатії та поєднання цих даних у виведення загальної характеристики цього процесу. По-друге, у сформованому навчально-методичному комплексі “шлюбної дипломатії” Рюриковичів, де стрижневими методами буде умовно-графічна наочності.

Практичне значення роботи полягає у можливостях застосування історичного матеріалу для написання наукових статей, підготовці доповідей на наукових конференціях. Методичну частину можна застосовувати на уроках у закладах ЗСО як навчальну розробку пропонувану для адаптації у школі. Також у студентському середовищі є можливість використати при підготовці до семінарських занять з історії України, а також при проходженні виробничої-педагогічної практики в школі.

Апробація теми. Основні положення та попередні результати дослідження були апробовані на звітній науковій конференції студентів та аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, яка проходила 27 березня 2025 року.

Структуру дипломної роботи складають: вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел і додатки.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИНАСТИЧНО-ДИПЛОМАТИЧНИХ ЗНОСИН РЮРИКОВИЧІВ

1.1. “Шлюбна дипломатія” як складова міждержавної політики середньовічної Європи

Середньовічна епоха відзначена безперервними війнами між державами, династіями, знатними родами та окремими феодалами, де збройний конфлікт був основним механізмом врегулювання суперечок. Проте, коли військові дії затихали, виникала нагальна потреба у мирних переговорах між ворогуючими сторонами. Саме в цей час дипломатія, як шлях до мирного співіснування, посідала значне місце у системі політичних цінностей періоду, закладаючи фундамент міждержавних стосунків [57, с.6].

У нашому дослідженні важливо розглянути принципи та особливості середньовічної дипломатії. Насамперед, визначимо сутність поняття “дипломатія”. Цей термін позначає вид міжнародних відносин, що реалізується через переговорний процес для встановлення контактів між сторонами та забезпечення між ними взаємодії мирними, ненасильницькими методами [61, с.8-10]. Так характеризує цей термін Г.Кісінджер: “Дипломатія – це мистецтво приборкувати силу” [57, с.5]. Ключовими складовими дипломатичного процесу є міжнародна взаємодія, співробітництво, переговори, а також дотримання дипломатичних протоколів та етикету, укладання угод і договорів.

Дипломатія епохи Середньовіччя мала свої специфічні особливості, зокрема, вона вирізнялася своєю регіональною замкненістю. Середньовічна Європа у міжнародних відносинах існувала як закрите середовище у межах християнської ойкумени [57, с.6]. Центрами дипломатії були два міста – Рим та Константинополь, центри західного та східного християнства [61, с. 58-60]. У європейському регіоні кожен іновірний політичний організм мусів прийняти віру Апостольської церкви та отримати духовне підданство одного з політичних центрів, щоб прилучитися до цивілізації [33, с.16]. Так, Візантія та Римська курія фактично розділили християнський світ на дві частини, закріпивши це

церковною схизмою 1054 року. Саме вони привнесли атрибути дипломатії до колишніх варварських держав.

Кістяком будь-якої середньовічної держави була правляча династія. Середньовічне суспільство була становим, такою ж була і державність. Отже, ключовою засадничою основою держави тоді була наявність влади та засобів примусу для впливу на підкорені землі різними способами, зокрема через збір податків. Тому, для окреслення поля нашого дослідження, можна застосувати формулу “держава=династія”. Як відомо, династія – це правляча сім’я, що виводить своє походження від спільного предка [39, с.201].

Оскільки у Середньовіччі династія виступала від імені держави, то міждержавні відносини набували форми міждинастійних. Як зазначалося, дипломатія є формою міжнародного діалогу, що сприяє формуванню взаємин між сторонами. Ключовим механізмом для формування цих взаємин часто-густо ставали шлюби між представниками правлячих династичних родин. Такі шлюби сприяли зміцненню відносин між державами, налагодженню зв’язків між ними у вигляді різних військових, політичних чи господарських союзів [26, с.5].

Самі шлюби часто слугували способом закріплення добросусідських міждержавних стосунків або навіть військових союзів [8, с.24]. Попри нерідко символічний характер, вони виступали гарантією дипломатичної угоди, договору, союзу тощо. Часто шлюби укладали між представниками династій, які ще недавно ворогували між собою, що свідчить, про використання шлюбної дипломатії як інструменту врегулювання політичних конфліктів.

Цей вид дипломатії, що ґрунтувався на основі продуманих політичних махінацій, часто не передбачав обопільної згоди нареченої та нареченого. Вони часто залишалися незнайомими аж до самої шлюбної церемонії, що виключало можливість романтичних стосунків чи кохання, за рідкісними винятками [24, с.75]. Шлюбний вік у середньовіччі, зважаючи на тогочасну середню тривалість життя, становив близько 14-15 років для юнаків та 12-13 років для дівчат [8, с.24]. Нерідко нехтувався і цей віковий ценз, якщо цього вимагали політичні

обставини. Часто нехтувалася і кровна спорідненість між нареченими, що ще яскравіше демонструє політичний контекст практично кожного такого шлюбного союзу.

Необхідно підкреслити, що Середньовіччя було періодом станового суспільства, у якому представники окремих соціальних прошарків жили дуже замкнуто, взаємодіючи переважно у межах свого соціального кола. Ця особливість поширювалася і на міждержавні відносини: династії контактували між собою частіше, ніж зі своїми власними підданими. Тому не випадково рівень інцесту був дуже високим, адже представники династичних родин не могли пов'язати своє життя з особами незнатного походження. Тогочасна Європа, особливо її західна частина, являла собою павутину династичних зв'язків, що буквально була чимось на кшталт однієї сім'ї [37, с.153].

Незважаючи на те, що два політико-релігійні центри – Константинополь та Рим – продовжували відстоювати свою першість у регіоні, шлюбні контакти між православними та католицькими династами траплялися досить часто. При цьому переважно уже одружені молодята не змінювали свою конфесію [8, с.25]. Хоча це не означало що таких випадків не було. Найчастіше представник православної династії переходив у католицизм в середовищі саме католицької держави. Розлучення у таких шлюбах були рідкісним явищем.

Відмінність статусу жінки-династа та чоловіка-династа є окремою важливою темою, що знаходила відображення у зв'язках між правлячими родинами. Жінки у династичних родинах часто сприймалися як об'єкт для вигідного шлюбу з впливовим іноземним правителем задля покращення міждержавних відносин. Як правило, влада не передавалася по материнській лінії, тобто особи жіночої статі переважно не могли керувати державою. Не дивно, що тогочасні принцеси відігравали роль “дипломатичної валюти” для володаря держави, що був їхнім родичем. Саме дівчат видавали заміж за кордон найактивніше. Крім того, жінки після одруження оселялися у державах, де правили родичі чоловіка, а не навпаки. Якщо й траплялися випадки переходу з

православ'я у католицизм, то це було притаманно тільки особам жіночої статі. Розлучення відбувалися дуже рідко, також з ініціативи чоловіка [8, с.24]. Як правило, після смерті чоловіка, вдова, яка не змогла одружитися знову, зазвичай відправлялася до монастиря як черниця. Отже, становище жінки в умовах “шлюбної дипломатії” відображало особливості епохи, де гендерна нерівність була однією із визначальних рис.

Варто зауважити, що кожна династія прагнула встановити контакти та зв'язки з сильнішою династією. Це дозволяло забезпечити вищий статус на міжнародній арені, отримати надійного військового союзника чи економічного партнера. Паралельно, сильніші династії таким чином могли убезпечити себе від агресії сусідів та розширити свою сферу впливу [24, с.75]. Ключові династії на політичні шахівниці Європи були зосереджені у Візантії, Німеччині та Франції. Саме з ними прагнули породичатися новоявлені християнізовані держави сходу європейського континенту, зокрема Русь з династією Рюриковичів.

Отже, шлюбні контакти між представниками різних династій у середньовічній Європі відігравали важливу роль у дипломатичних взаєминах (Додаток А). Вони слугували гарантією виконання домовленостей між державами, за якими припинялися війни, розпочиналися торгівельні зносини та формувалися військово-політичні союзи. Таким чином, більшість угод скріплювали не печатками на папері, а весільним обрядом у храмі. Династичні шлюби носили виключно політичний характер і стосувалися не стільки окремих осіб, скільки цілих держав, оскільки династії були стрижнями всіх політій середньовічної Європи.

1.2. Особливості династичних взаємин Рюриковичів у XI-першій половині XII ст.

Складовою частиною нашого дослідження є династія Рюриковичів, яка, за “Повістю минулих літ”, походить від легендарного варяга Рюрика, прикликаною слов'янами княжити у Новгороді 862 року [8, с.196-197] (Додаток Б). Однак значна частина дослідників вважає цю постать легендарною, що має

мало відношення до історичної достовірності. Оскільки дискусії щодо існування Рюрика не є предметом нашого дослідження, детально зупинятися на версіях походження князя немає потреби. Варто лише зауважити, що попри неточності щодо особи родоначальника, практично всі дослідники переконані у скандинавському походженні династії. Також слід зауважити, що легендарність засновників династій є характерною рисою для більшості правлячих родин у світі.

Отож, династія утвердилася на землях східних слов'ян наприкінці IX ст. та заснувала державу, яку ми умовно називаємо Руссю, згідно з літописними повідомленнями та згадками у іноземних джерелах [8, с.10]. Першим київським князем зі скандинавської династії, яку ми для зручності будемо називати Рюриковичами, був Ігор [26, с.6]. Загалом, висувається припущення щодо початків “шлюбної дипломатії” вже у X ст., проте брак джерел, легендарність оповідей та відсутність інформації у паралельних іноземних хроніках не дає можливості повноцінно називати ці поодинокі випадки початком династично-дипломатичних зв'язків із сусідами Русі [39, с.202].

Як зазначалося раніше, головною перепорою для активізації шлюбних контактів Русі з Європою було язичництво (Додаток В). Християнізація відкрила перед Рюриковичами двері до впливових монарших дворів Європи. Своєрідним вікном у християнський світ для Русі стала Візантія, що вважалася однією із наймогутніших країн Європи. Саме Візантії судилося прилучити Русь-Україну до *Pax Christiana Orthodoxa* (системи християнських країн) [14, с.182]. Однією із головних причин хрещення Русі для київського князя Володимира Великого (980-1015) було збільшення престижу його держави на міжнародній арені [24, с.75]. Адже Володимир-християнин вже не сприймався як варварський володар, а ставав поважним монархом християнської європейської держави.

Саме Володимира Великого більшість дослідників вважають засновником “шлюбної дипломатії” Русі-України [59, с.232; 24, с.75; 39, с.203]. “Повість минулих літ” під 988 р. фіксує згоду візантійських правителів видати

заміж свою доньку Анну за Володимира, проте з умовою:” Охрестися, тоді пошлемо сестру свою до тебе” [2, с.63]. Таким чином, династія Рюриковичів вперше поріднилася з династією, що репрезентувала могутню європейську державу, а не просто уклала шлюб з донькою скандинавського вождя чи невідомого чеського правителя [39, с.203](Додаток Г). Надалі Володимир закріпить владу своїх синів на руські землі згідно з династичною ідеєю, посадивши їх у великі міста своєї держави [18, с.534]. Так сини Володимира Великого ставатимуть складовою частиною його шлюбної дипломатії, як члени єдиної правлячої родини на теренах Русі.

Ярослав Мудрий (1019-1054), наступник Володимира, ще більше розширив дипломатичні зв'язки Русі за допомогою династичних шлюбів з представниками впливових європейських держав(Додаток Д). Літописець слушно зауважив, що Володимир “зорав та розм'якшив”, а Ярослав “засіяв” [2, с.89]. Це висловлювання стосувалося різних сфер політики двох князів, зокрема й “шлюбної дипломатії”. Почате Володимиром було піднесене до ще більших масштабів Ярославом Мудрим.

Ярослава Мудрого називають “тестем Європи”, адже князь у своїй дипломатичній політиці фактично вперше почав використовувати не лише своїх синів, а й доньок та сестер. Як уже зазначалося, престолонаслідування не відбувалося по жіночій лінії, тому доньки Ярослава не могли бути правительками Русі, але ставали співправительками у державах своїх чоловіків. Оскільки Русь тоді перебувала у zenіті своєї могутності, поріднитися з нею прагнули численні правителі Європи[35, с.224]. Шлюбна дипломатія допомогла Ярославу Мудрому встановити надійні кордони на західних рубежах Русі, залучити військових найманців зі Скандинавії, укласти вигідні торгівельні контракти з Візантією або навіть успішно протистояти її впливу через союзи з її головним противником.

П.Толочко слушно зауважує, що Володимира можна сміливо називати і “свекром Європи”, бо для своїх синів князь теж шукав впливових дружин з різних європейських династій [35, с.192]. Аналіз джерел і літератури дозволяє

стверджувати, що термін “шлюбна дипломатія” першочергово асоціюється із зовнішньополітичною діяльністю Ярослава Мудрого, що свідчить про те, настільки потужними були міждинастичні контакти у цей період та настільки сильно Русь інтегрувалася у європейську династичну сім'ю [39, с.204].

Смерть Ярослава Мудрого та подальше формування тріумвірату князів Ярославичів призвели до зниження інтенсивності династично-дипломатичних взаємин Русі з Європою, що було пов'язано з послабленням політичної єдності Русі-України [28, с. 35]. Відтепер князі почали використовувати свої шлюбні контакти для внутрішньополітичної боротьби за владу, зокрема це стосується постатей Ізяслава Ярославича та його сина Ярополка Ізяславича. Міжусобиці створювали атмосферу нестабільності, часто відвертали увагу князів від зовнішньополітичних справ. Це зменшувало престиж країни на міжнародній арені та звужувало потенційний розмах дипломатичних взаємин до кола найближчих сусідів, здатних швидко надати військову допомогу.

Слід також зазначити, що через зростання кількості князів та початок удільного князювання, закріпленого на Любецькому з'їзді у 1097 р. вотчинним принципом престолонаслідування, поглибилися дипломатичні зв'язки всередині самої династії. Це стало свідченням поступової децентралізації Руського державного організму [2, с.146]. Дипломатичні контакти з іноземними державами, задля військової та міжнародної підтримки своєї влади у окремій частині держави, почали встановлювати окремі удільні князі. Встановлення зв'язків іноземних держав з віддаленими від центру князівствами тільки поглиблювало децентралізацію Русі [28, с.40].

Останній період піднесення “шлюбної дипломатії” припав на час правління на київського престолі Володимира Мономаха (1113-1125) та його сина Мстислава Великого (1125-1132)(Додаток Е). У цей період спостерігалася тимчасова консолідація удільних князівств навколо Києва, адже близько двох третин Руської держави перебували під зверхністю Володимира Мономаха [37, с.159]. Завдяки цьому безпосередньо Мономах та його гілка проводили “шлюбну дипломатію” встановивши тимчасову монополію на це право. Саме в

цей період згадуються останні шлюбні контакти із далекими для Русі країнами Західної Європи, Скандинавії та Візантії.

Діяльність Володимира Мономаха невідривно пов'язана з боротьбою проти половецьких набігів на південні рубежі Русі. Ще до київського періоду князювання Володимир покрити себе безсмертною славою завдяки успішній організації походів проти степовиків. Часом князь заміщував походи встановленням дипломатичних зв'язків через одруження з доньками половецьких вождів [28, с.43].

Правління Мстислава Великого було логічним продовженням справи батька. У шлюбній політиці Мстислава Володимировича яскраво простежується скандинавський напрямок [24, с.76]. Водночас, неминучий процес дроблення продовжує виявлятися у внутрішньодинастичних шлюбах, зокрема тих, що були необхідні для утримання впливу батька та сина на віддалені князівські центри (так брат Мстислава Роман одружився з донькою галицького князя Володаря [2, с.172]).

Смерть Мстислава Великого ознаменувала початок нового періоду в історії Русі – політичної роздробленості або удільного дроблення [28, с. 43]. У цей час центральна влада Києва чимраз дужче слабшала, сприяючи виникненню нових політичних центрів держави. Тут важливо зупинитися на хронологічних межах нашого дослідження. Після 1132 р., що став початком удільного дроблення Русі, шлюбна дипломатія продовжувала виконувати свої завдання для окремих князівств, проте вона мала суттєві відмінності від періоду XI та першої половини XII ст. По-перше, через політичну роздробленість зовнішньополітичні відносини відбувалися не між Руссю з центром у Києві, а між окремими політичними центрами. По-друге, для цього періоду не була характерною велика розгалуженість шлюбних відносин та далекосяжні напрямки, зокрема із Західною Європою, по-третє, у цих дипломатичних контактах руські князівства часто відігравали помітно слабшу позицію, аніж у минулому, тобто тепер їм частіше була потрібна підтримка за кордоном, а не

навпаки. Отже, період від Володимира Великого до Мстислава Великого є проміжком, у якому “шлюбна дипломатія” зародилася і досягла свого розквіту.

За підрахунками Л.Войтовича протягом IX-XIII ст. було укладено 104 шлюби між представниками династії Рюриковичів та іноземними династами [8, с. 25]. З них 38 шлюбів припадає на IX ст., причому найбільше – на Німеччину та Польщу (8 та 7 відповідно) [37, с. 152].

Таким чином, протягом періоду свого активного існування Русь-Україна у особі династії Рюриковичів часто використовувала династичні шлюби як дипломатичний інструмент для налагодження контактів з іншими державами. Ця практика зародилася після християнізації Русі, досягла розквіту в період найвищої централізації та політичної могутності держави, а потім пережила етапи занепаду та тимчасового відродження у першій половині XII ст. За цей час Рюриковичі не лише встановили родинні зв’язки з багатьма європейськими династіями та зміцнили контакти із сусідами, але й неодноразово формували військово-політичні союзи. Міждинастичні шлюби стали тоді найкращою гарантією виконання дипломатичних домовленостей та ключовим засобом до розширення сфери впливу.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РУСІ-УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДИНАСТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

2.1. Візантійський вектор дипломатії Рюриковичів

Одним із ключових напрямків дипломатії Русі протягом XI – першої половини XII ст., був візантійський. Візантійська імперія, або імперія РOMEїв, була, без перебільшення, одним із політичних, економічних та релігійних центрів Європи. Тому не дивно, що ця держава розбудовувала свою сферу впливу, насаджуючи іншим державам християнство за східним обрядом. Цей вплив історик Д. Оболенський назвав Byzantine Commonwealth (Візантійська співдружність)[12, с.116]. Візантія, перебуваючи на перехресті двох континентів, спрямувала свій погляд на Східну Європу – регіон, що був сповнений “варварських” слов’янських державних утворень, що регулярно здійснювали грабіжницькі походи на північні частини імперії. Існувало одразу декілька причин, що стимулювали візантійську дипломатію до активної інтеграції зі східною частиною європейської ойкумени.

По-перше, надзвичайно важливим був торгівельний шлях “із варяг у греки”. Його ядром були землі Русі, зокрема річка Дніпро, де знаходився ключовий хаб – столиця Руської держави місто Київ [7, с.328]. По-друге, Візантія прагнула забезпечити стабільний мир у регіоні. Тому варто було заручитися дружніми відносинами як зі слов’янськими державами, так і з кочовим степом, що виступав у ролі посередника у зовнішніх зносинах Візантії зі слов’янами. Не дивно, що перші дипломатичні зв’язки Русь налагодила з Візантією на рубежі IX-X ст.[28, с. 16-17]. По-третє, Візантія шукала військових найманців. Часто колишні вороги стають союзниками за хорошу плату. Так було із багатьма “русами”, які приймали хрещення у Візантії і ставали на військову службу. Чимало таких випадків було й з варягами, що потім потрапляли до Русі та розповсюджували християнські ідеї [12, с. 118]. Військовий потенціал Русі візантійці використовували часто. Наприклад, за угодою з князем Ігорем у 944 р. руські воїни мали перейти на службу до

Візантії. Нарешті, по-четверте, релігійна експансія – своєрідний духовний “натиск на схід”. Ще з середини IX ст., коли було створено спеціальну ієрархію, Візантія не припиняла своїх намагань охрестити Руську державу [14, с.181]. Це підтримував навіть Папа Римський, попри релігійну конфронтацію, що давно існувала між Римом та Константинополем. У той час як Латинська церква проникала у Західну Європу і була заклопотана своїми найближчими сусідами, Візантія могла активно навертати східних слов’ян на християнську віру.

Проте, вже з середини X ст. Русь-Україна також прагне інтегруватися з Візантією. Ми маємо справу з першою в історії Русі дипломатичною місією, що відбулася у 946 р. Княгиня Ольга з великим почтом відвідала Константинополь. Саме тоді фіксується і перша спроба встановлення шлюбних зв’язків між руською і візантійською династіями [12, с.120]. Літопис повідомляє, що нібито імператор хотів посватати княгиню, але вона його перехитрила, попросивши стати її хрещеним батьком, а матримоніальні союзи між похресницею та хрещеним батьком були неможливими [2, с. 35-36]. І хоча це лише легенда, вона фіксує і першу спробу княгині християнізувати всю Русь.

Кінець X ст. був виявився важким періодом для правителів Візантії. На заході повстали болгари, а серед аристократії бунтував син колишнього імператора Варда Фока, який проголосив себе василевсом. У таких умовах брати імператори у 986 р. звернулися за допомогою до Русі, де тоді правив Володимир Святославич (980-1015). Вони були готові піти на безпрецедентний крок – видати свою сестру Анну заміж за князя-язичника в обмін на військову підтримку [7, с. 329-330]. Володимир погодився якнайшвидше відправити військо для придушення бунту, але домігся від послів обіцянки, що Анна справді стане його дружиною. Шість тисяч ратних воїнів та частини руського корпусу зіграли вирішальну роль у придушенні бунту [33, с.20]. Після того, як руські воїни виконали своє завдання, імператор не поспішав видавати Анну за Володимира. У відповідь князь пішов походом на Херсонес та узяв місто. Відповідно, Анна була таки змушена одружитися з Володимиром (Додаток Є). Перед вінчанням Володимир охрестився у Херсонесі, а уже потім відбувся

шлюб. Місто Херсонес Володимир Святославич повернув Візантії як викуп за дружинну Анну. У літературі досі ведуться дискусії щодо причин походу Володимира на Херсонес: чи справді Василій II зволикав з одруженням і чи було це перше хрещення Володимира після взяття Херсонеса [28, с.30].

Одруження Володимира з візантійською принцесою стало гарантією того, що до Русі прибудуть грецькі священики, які розпочнуть процес хрещення слов'янської держави [14, с.185]. Можна з упевненістю сказати, що Анна разом з візантійськими священиками, книжниками, ієрархами та іншими візантійцями, що переїхали до Русі, активно проводили християнізацію східного зразка.

Завдяки спорідненості з Порфінородною принцесою Візантії статус Володимира на міжнародній арені значно зріс. Сам князь ста уподібнюватися до візантійського василевса, а княжий двір пройшов візантинізацію [33, с.31]. Усі ці зміни, включно з початком возвеличення князя церквою як верховного правителя, відбувалися значною мірою завдяки Анні. Вона ж опікувалася освітою, культурою, книжною справою [39, с. 203]. За свідченнями Ях'я Антіохійського, княгиня збудувала немало церков на Русі. Статут Володимира про церковні суди також був створений завдяки порадам та настановам Анни Порфінородної [33, с.33]. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що Анна була радником князя з культурних та релігійних питань. Згідно з літописом, Анна померла у 1011 р., а через чотири роки, у 1015 р., помер і князь Володимир Великий [2, с.74].

Відносини між Візантійською імперією і Руссю почали погіршуватися в 30-40 рр. XI ст. Однією з перших ознак цього стало розформування корпусу руських воїнів, що, вочевидь, викликало занепокоєння у нового київського князя Ярослава Мудрого. За однією із версій, князь Ярослав Володимирович відправив посла до Візантії, якого було вбито. Також слід додати, що частина дослідників зазначають, що причиною репресій русинів стала їхня підтримка повстанців на чолі з італійцем Маніаком. Крім того, було пограбовано руський монастир на Афоні [7, с.409]. П.Толочко припускає, що акти агресії почалися

на ринках, де спалахували суперечки між руськими та грецькими купцями. У одній з таких сутичок навіть загинув русин [35, с.216-217]. Ці події свідчать про наростання напруги, що зрештою призвело до відкритого конфлікту між двома державами.

У 1043 р. Ярослав Мудрий відрядив свого сина Володимира у похід на Константинополь. Руський флот зазнав поразки, а значна частина воїнів, зокрема воєвода Вишата, опинилася у грецькому полоні [56, с.53]. Перебуваючи у стані конфлікту з Візантією, Ярослав докладав зусиль для створення антивізантійської коаліції з європейськими країнами, зокрема зі Священною Римською імперією, яка була екзистенційним ворогом Константинополя. Водночас Візантія потребувала допомоги Русі у боротьбі із кочовиками, а конфронтація негативно впливала на торгівлю дніпровським шляхом [28, с. 31].

У 1046 р. було підписано мирну угоду, за якою руські полонені, включно з Вишатою, повернулися додому. Візантія також відшкодувала збитки за погроми монастиря на Афоні та торговельних лавок руських купців. Між 1046 та 1052 рр. мирні відносини були скріплені шлюбом між донькою візантійського імператора Константина Мономаха Марією та сином Ярослава Всеволодом [39, с.204]. Насправді конкретних джерельних повідомлень про шлюб Всеволода та Марії немає, тому деякі дослідники вважають Марію племінницею Константина Мономаха [7, с. 410](Додаток Ж). Вітчизняні літописи згадують її як “цесарицю грецьку” без зазначення конкретного імені [2, с.98].

Попри шлюбну гарантію союзницьких відносин між країнами, у 1051 р. була здійснена спроба послабити вплив Візантійської імперії на Русь шляхом інтронізації першого русина на митрополичій кафедрі Києва – Іларіона [35, с. 224]. Проте доволі швидко новим митрополитом було висвячено грека Єфрема, що повернуло Візантії релігійну монополію на Русь-Україну.

У період тріумвірату Ярославичів (1054-1093) відносини між Візантією та Руссю знову погравалися. Це було пов'язано з посиленням ролі

Тмутороканського княжого столу, який став осередком князів-ізгоїв, що втратили право на князювання після формування тріумвірату Ярославичів на теренах “Руської землі”. Князь Ростислав Володимирович, який проводив активну політичну діяльність у Тмуторокані та розширював свій вплив на терени Криму, непокоїв Візантію, що вважала цю територію сферою своїх інтересів. Тому “греки убоївшись його” у 1067 р. відправили капетана, тобто намісника, який отруїв амбітного тмутароканського князя [2, с.103]. Надалі Тмуторокань стане місцем перебування вигнаних зі своїх волостей Святославичів після 1078 р.

У 1074 р. зафіксовано заручини Анни (Янки), доньки тріумвіра Всеволода, з цесаревичем Константином Дукою. Проте він загинув у бою з норманами, і шлюб не відбувся. Янка повернулася до Києва як черниця [7, с.411].

У 1078 р. між київським князем Всеволодом Ярославичем та Візантією було укладено договір, який закріплював Тмуторокань під владою Всеволода [28, с. 37]. У 1079 р. під час спроби повернути контроль над Руською землею Святославичі зазнали поразки. Романа Святославича вбили половці, які перейшли на бік Всеволода. А Олега Святославича схопили та “вислали за море, до Цесарограда”. Всеволод усе ще мав великий вплив при візантійському дворі, тому попросив відіслати Олега подальше від руських земель [2, с.125]. Олега заслали на острів Родос, проте вже приблизно у 1083 р. відпустили назад до Тмуторокані. Ключовою причиною цього було прагнення Візантії утримати свої володіння в Криму від неконтрольованого потоку князів-ізгоїв, які продовжували надокучати Візантії. Також ці володіння потерпали від половців та хозарів, тому з ними мав розібратися сильний князь. Важливо, що Візантія вирішила скріпити союз з Олегом шлюбом з представницею знатного роду Феофано Музалон [8, с. 373]. Для Олега це була чудова нагода утвердитися на Тмутороканському столі та стати визнаним князем руських земель. Через патронат Візантії Всеволод був змушений підкоритися такому повороту подій. Олег навіть прийняв пафосний титул “архонта Матрахи, Зіхії та всієї Хозарії”,

який має виразно візантійську традицію, однак візантійським васалом не був. Свою незалежність Олег підкреслював карбуванням власної монети [56, с. 66]. Цей період демонструє складну взаємодію між Руссю та Візантією, де династичні шлюби, військові конфлікти та політичні інтриги перепліталися з прагненням домінування та збереження впливу в регіоні.

Початок XII ст. виявився складним для обох держав. Візантія, завдяки Хрестовим походам зуміла вціліти від загарбань мусульман і декілька разів давала відсіч печенігам та половцям. Водночас Русь почала масово зазнавати дошкульних атак від степових сусідів на південних кордонах держави. Не дивно, що спільний ворог знову зблизив дві великі держави Східної Європи. 1103 р. київський князь Святополк Ізяславич одружився із Варварою Комніною, донькою імператора Олексія I Комніна [28, с. 37](Додаток 3). Разом із собою вона принесла мощі св. Варвари, що зберігалися у Михайлівському Золотоверхому монастирі. Наявність мощей святих посилювало позиції держави у християнському світі [56, с.70]. Також у 1104 р. “повели [Прину], дочку Володареву за цесаревича [Іссака]...до Цесарограда” [2, с. 159]. Володар Ростиславич був перемиським князем і теж часто боровся проти кочовиків. М.Котляр підкреслює визначальну роль інтересу Володаря та його брата Василька, який княжив у Теребовлі, до території гирла Дунаю, що входила у сферу інтересів Візантії. Крім того, приблизно в цей час Тмуторокань стала частиною володінь Візантії. Історики припускають, що це було частиною угоди з Олегом Святославичем, який уже тоді княжив у своїй вотчині в Чернігові [28, с.37]. Ці події свідчать про те, що спільні виклики та взаємні інтереси сприяли відновленню дипломатичних і родинних зв'язків між Руссю і Візантією на початку XII ст.

Усе життя наступного київського князя Володимира Мономаха (1113-1125) було тісно пов'язано з Візантією. Будучи сином Всеволода Ярославича та візантійки Марії, родички імператора Константина Мономаха, Володимир ще за життя іменував себе Мономахом, зокрема у своєму “Повчані” [20, с.21]. Тобто, цим князь часто підкреслював своє візантійське походження, щоб

збільшити власну значимість у середовищі династії Рюриковичів. Вочевидь, гордість за своє походження князю прищепила його матір, яка виховувала його за канонами візантійських традицій [20, с.26].

Відносини між Візантією та Руссю за правління Мономаха стали яскраво проявлятися у 1116 р. М.Котляр вважає, що це було пов'язано з монополізацією Візантією впливу у Північному Причорномор'ї, зокрема підкоренням Тматорокані [28, с. 42]. Тоді Володимир Мономах вирішив скористатися боротьбою за владу у Візантійській імперії. Ще за часів батька Володимира, Всеволода Ярославича, були встановлені зв'язки з Леоном Діогеновичем. Це був самозванець, який видавав себе за сина померлого імператора Романа IV, справжній Леон загинув у 1087 р. у бою з печенігами. У 1092 р. він здійснив невдалу спробу захопити владу, однак був схоплений та осліплений, а згодом утік і десь тоді ж опинився на Русі [8, с.459]. За Л.Войтовичем, ці події сталися ще за часів Всеволода Ярославича, і саме він вирішив одружити Лжедіогена зі своєю онукою, донькою Володимира, Мариною [8, с. 317]. Саме зять Леон Діогенович став зручним союзником для боротьби з Візантією. Володимир, скоріш за все, визнав Леона, принаймні у літописі, він зазначається як "цесаревич грецький", без жодної згадки про те, що він був самозванцем. У 1116 р. він спільно з половцями і, вочевидь полками, які йому прислав тесть, пішов походом на дунайські міста та зумів захопити частину з них, включно з Доростолом. Проте там "підступно вбили його два сарацина, послані цесарем" [2, с.176]. Відомо, що Марина народила Леону сина Василя. Того ж року Володимир Мономах посилає у Дунайські володіння воєводу Івана Войтишича з руськими полками, яким вдалося ненадовго закріпитися у містах. Намагаючись розвинути успіх, Мономах посилає і свого сина В'ячеслава з посадником Фомою Ратиборичем. Проте ще до приходу Мономашича руські полки були витіснені з дунайських міст, а активізація кочовиків у степу змусила Володимира відкласти плани щодо Візантії. С.Федака сумнівається, що Володимир справді прагнув посприяти збройному приходу свого онука на візантійський трон. Але програма мінімум була теж привабливою: взяти під

контроль давні землі племен тиверців та в'ятичів було вигідно князю [38, с. 104].

Поступово відносини між двома країнами почали покращуватися. У 1122 р. внучка Володимира Мономаха Добродія-Ірина (у певних джерелах її ще називають Добронегою) була віддана за сина імператора Іоанна II Комніна Олексія [8, с. 462]. С. Федака висуває припущення, що зближення було пов'язано черговою спробою Римської курії об'єднати християнську церкву. Тоді ж руський митрополит Никифор пише своє "Послання" у якому порушує питання роз'єднаності церков. Вочевидь, Володимир Мономах потребував певного теологічного висновку з боку константинопольського патріарха. Ірина Мстиславівна залишила по собі медичний трактат "Мазі" у 5 частинах [38, с.106].

Після смерті Володимира Мономаха новим київським князем став його син і, відповідно, родич візантійського імператора Мстислав Великий (1125-1132). Як відомо, цей князь був останнім, хто підтримував централізацію навколо Києва. Протягом свого князювання він боровся за встановлення контролю над Полоцьким князівством і у 1130 р. навіть заслав полоцьких князів разом з їхніми сім'ями до Візантії [2, с.184]. М. Котляр пише, що ці події відбувалися ще за старою домовленістю з Всеволодом, який проводив схожу політику у минулому. Крім того, гарантією добросусідства двох держав була донька Мстислава Добродія-Ірина [28, с. 42]. Варто зауважити, що покарані полоцькі князі перебували на військовій службі у Візантії та відзначалися у походах проти мусульман [38, с.117].

Мстислав Великий фактично став останнім київським князем, який проводив активну династично-дипломатичну політику щодо Візантії. З середини XII ст. активну дипломатію з Візантією замість Києва вже проводитимуть Галицьке та Волинське князівства [7, с. 414]. Варто також зазначити, що, окрім послаблення Київського політичного центру, у цей період занепадає і Візантійська імперія. Вона вже не могла проводити настільки делекосяжну дипломатичну політику, будучи зайнята власними

внутріполітичними викликами та загрозою турків-сельджуків на східних кордонах.

Отже, протягом XI-першої половини XII ст. одним із ключових векторів дипломатії для Русі-України була Візантійська імперія. Це було пов'язано з багатьма факторами, зокрема торгівельно-економічними, військовими та релігійними (Додаток І). Прийняття християнства на Русі через Константинополь зумовило тісні контакти між державами, що часто супроводжувалися шлюбами між Рюриковичами та представниками візантійських правлячих династій. Для Візантії руський вектор був ключовим. В історичній літературі часто наголошують, що візантійські династи родичалися пріоритетно з правителями Русі та Німеччини, що демонструє наскільки важливими були приязні стосунки між двома державами східної християнської ойкумени.

2.2. Скандинавський регіон у контексті династичних зв'язків Русі

Відносини між Руссю і Скандинавією традиційно були тісними. Варто сказати, що період, про який йдеться, припадає на так звану “епоху вікінгів” – період в історії Середньовічної Європи, коли “люди півночі” активно проникали на континент займаючись грабежами, торгівлею, військовою справою, тощо. У літописах цих прибульців з Півночі називали “варягами” [2, с.12].

Згідно з однією з найпоширеніших версій, саме варязькі експедиції до Гардарику (скандинавська назва Русі) призвели до появи династії Рюриковичів та загалом державності у східних слов'ян. Навіть якщо відкинути суперечки щодо вирішальної ролі варягів у формуванні Русі, вони все одно відіграли значну роль у цих подіях. Це пояснює, чому колишні варяги Рюриковичі асимілювавшись зі слов'янським середовищем, постійно звертали свій погляд на північ [24, с.76].

Згаданий раніше дніпровський шлях “із варяг у греки” штовхав два регіони у тісні політичні контакти. Крім того, військова вправність варягів часто приваблювала правителів Русі, які прагнули використати північних воїнів

як найманців. Тут важливо зазначити, що під збірною назвою Скандинавія у цьому контексті йдеться не тільки про сформовані держави – Норвегію, Швецію та Данію, – а й про окремі протодержавні утворення та союзи племен, що продовжували існувати та підтримували контакти із закордоном. Скандинавський регіон не був монолітним, але, для спрощення сприйняття теми, під цією назвою ми будемо розуміти географічний регіон, звідки починався дніпровський шлях, звідки прибували вікінги на дракарах і де правили норманські королі.

Перші шлюбні контакти між Руссю та варягами зафіксувати важко через відсутність достовірних джерел. Зокрема, шлюб князя Ігоря та Ольги може бути одним з перших таких матримоніальних союзів. Проте залишається достеменно невідомою історія походження княгині. За однією з версій, вона була варяжкою на ім'я Хельга. Інший матримоніальний союз знатної варяжки з представником Рюриковичів стосується шлюбу Рогніди, доньки половецького князя Рогволода. Частина дослідників впевнена у скандинавських коренях цієї сім'ї, вважаючи половецького князя Рогволода частиною норвезької династії Інґлінгів. Однак, інша когорта науковців вважає сім'ю половецького князя східнослов'янською [26, с.6-7]. Брак інформації у джерелах суттєво ускладнює детальне відтворення ранніх династичних зв'язків між Руссю та Скандинавією.

Перший достовірний шлюбний союз між сторонами відбувся приблизно у 978/979 р. Тоді між синами Святослава Ігоревича спалахнула боротьба за владу. Розуміючи потребу у військовій підтримці, новгородський князь Володимир вирушив, вочевидь, до Швеції за варязькими найманцями. Гарантією виконання угоди став шлюб Володимира Великого та Олови, ймовірно, однієї з доньок шведських конунгів. Її ототожнюють із Аллогією, із “Саги про Олава Трюгассона” [8, с.243-244]. Це була перша дружина князя, яка допомогла йому перемогти свого брата Ярополка у 980 р. та стати київським князем [2, с.43]. У той час ні Русь, ні Швеція ще не були християнськими країнами, і шлюбна дипломатія відбувалася між язичницькими державами. Не

дивно, що досить скоро Володимир знайде собі ще багато дружин, оскільки це не було заборонено місцевими релігійними культами.

Кінець X- початок XI ст. ознаменували початок процесу державотворення у Скандинавії з появою таких держав-королівств, як Швеція та Норвегія, які уже встигли охреститися. Відтоді відносини між Руссю та скандинавськими країнами частково змінюються, а матримоніальних шлюбів стає дедалі більше. Водночас ці шлюби мали системний характер і сприймалися як відносини з окремими скандинавськими державами[29, с.7-8]. Це свідчить про перехід до більш усталених дипломатичних зв'язків з новоствореними християнськими королівствами Півночі.

Під час міжусобної боротьби за владу між синами Володимира Великого були найняті варязькі воїни, які виступали на боці Ярослава Мудрого. Принаймні так стверджує “Сага про Еймунда”[69, с.68](Додаток І). У історичній літературі досі точаться суперечки щодо того, чи справді “конунг Яріслейф”, тобто Ярослав Мудрий, убив Бориса. Сага повідомляє, що Яріслейф убив Бурицлава, тобто Бориса, тоді як вітчизняні джерела подають іншу версію. Тому частина істориків ототожнюють Бурицлава зі Святополком Окаянним, який, за літописними повідомленнями, і убив Бориса [8, с.249]. Не приєднуючись до цього історичного диспуту, зазначимо, що саме Ярослав, будучи новгородським князем, традиційно тісно підтримував тісні контакти зі своїми сусідами зі Скандинавії. Тому найняти загін варягів на чолі з Еймуном було найлегше саме Ярославу. Загалом, тоді, борючись проти свого брата у союзі з поляками, князь прагнув спертися на скандинавську підтримку.

У 1018 р. скандинавські джерела фіксують одруження сина Ярослава Іллі на Естрід, доньці датського короля Канута (Кнута) Могутнього [31, с. 6]. Уже згодом, у 1019 р., сам Ярослав Мудрий сватається до доньки шведського короля Олафа Шетконунга Інгігерди [32, с. 154]. Вочевидь, посольство з Ярославом прибуло після поразки князя від свого брата Святополка у боротьбі за батьківську спадщину, і він терміново шукав військової підтримки. Літопис зазначає, що Ярослав знову використав варягів, яким заплатив за службу [2,

с.83]. Тобто, князь отримав допомогу від скандинавської держави, ідучи на свого брата Святополка. Можна припустити, що для князя цей шлюб був життєво необхідним.

Проте, згідно з сагою Сноррі про сина Стурла, Інгігерда уже була заручена за норвезького правителя Олава Святого. Шлюб мав стати частиною династично-дипломатичного вирішення конфлікту за встановлення кордону між двома державами [35,с.119]. Але в останній момент батько Інгігерди передумав та віддав свою дружину за руського князя. Існує версія, що Інгігерда таємно кохала свого першого нареченого уже після шлюбу з Ярославом [29, с.9]. Можливо, так і було, але вже після цього Олаф зі своєю сім'єю, зазнавши поразки у боротьбі за владу в Норвегії, знайшов політичний притулок на Русі. Тому відносини між двома нареченими Інгігерди в майбутньому були приязними [35, с.119]. На наш погляд, Олаф Шведський прийняв таке рішення, оскільки прагнув зберегти нормальну торгівлю шляхом “із варягу греки” та мати союзника для боротьби з потенційними ворогами Швеції – іншими скандинавськими державами. Видно, що батько Інгігерди не помилився: нестабільність у Норвегії в першій половині XI ст. відкинула загрозу нападу цієї країни та шведські рубежі.

Шлюбну церемонію Між Ярославом й Інгігердою здійснювали православним обрядом, оскільки наречена отримала хрестильне ім'я Ірина [39, с.204]. Оскільки за часів Ярослава було закладено монастирі Георгія та Ірини у Києві, логічним видається висновок, що назви були дані на честь княжого подружжя (хрестильне ім'я Ярослава – Георгій) [2, с.89].

Зі скандинавських саг відомо, що Інгігерда брала активну участь у політичному житті країни виступаючи радницею князя після того, як він здобув перемогу у війні за київський стіл. Саги подають це у розрізі того, що Інгігерда була рішучою, активною та кмітливою, а Ярослав – запальним, безвольним, недалекоглядним. Це схоже на спосіб авторів скандинавських саг відзначити свою принцесу та очорнити князя Русі, що для скандинавського епосу є системним явищем. Проте, Н. Половинська стверджує, що менталітет і характер

скандинавської жінки часто стимулювали чоловіків до рішучих дій, які ті виконували [29, с.10].

У сагах також повідомляється, що в якості викупу (калиму) за цей шлюб Ярослав віддав Ладозьку волость. Проте П.Толочко вважає це лише красивою легендою. Також варто додати, що цей союз мав посприяти покращенню ситуації на півночі Русі, яка потерпала від атак фінського населення. Зокрема, історики висувають припущення, що на цих теренах виникло русько-нормандське ярлство, яке мало ліквідувати проблему непокірних та войовничих фінських народів. Ярлом мав стати родич Інгігерди Рагнвальд [35, с.122-123]. За літописними повідомленнями, Інгігерда-Ірина померла у 1050 р. [2, с.95]. За проведеними антропологічними дослідженнями було виявлено останки Інгігерди у саркофазі Ярослава Мудрого у Софійському соборі (Додаток І).

Відносини Ярослава Мудрого з Норвегією теж були досить тісними. У 1028 р., під час боротьби за владу в Норвегії, конунг Олаф Харальдссон, перший наречений Інгігерди, втік на Русь. У 1030 р. він помер і князь Ярослав надав притулок його синові Магнусу, який фактично зростав при дворі київського князя. Ярослав також надав притулок іншому родичу покійного Олафа – Гарольду Суворому. Скандинавські саги відзначають, що Ярослав мав ворожі стосунки зі Свейном Альфівасоном, який боровся з родичами Олафа за норвезький трон [32, с. 154]. У 1035 р. Магнус, імовірно, з руськими полками прибув до Норвегії і став королем [31, с.7].

Під патронатом Ярослава Мудрого залишався ще Гарольд. Він прибув до Русі приблизно у 1031 р., спершу взяв участь у поході Ярослава на Червенські гради. Десь у 1032-1033 рр. він, ймовірно, познайомився з донькою князя Ярослава Єлизаветою [22, с. 94]. Ісландські джерела повідомляють, що Гарольд закохався в руську княжну. “Полонили його її ясні очі й соболині брови”, - так романтично описує скандинавський хроніст почуття Гарольда до Єлизавети [30, с.281]. Гарольд прагнув посватати собі Ярославову доньку, але князь відмовив, оскільки його зятем не міг стати князь-вигнанець, який поки не мав шансів стати правителем держави. Тоді Гарольд вирушив до Візантії, щоб

набратися досвіду війни та отримати багату здобич, що було необхідним, щоб боротися за норвезький престол [69, с.86]. Там він відзначився у боях як хоробрий воїн. У цих походах Гарольд написав близько 16 пісень і практично у всіх він згадував руську княжну. До речі, в одній із таких пісень Гарольд зазначає, що Єлизавета не зовсім і хоче одружуватися з ним [35, с.196].

Гарольд відзначився у боях з арабами та в Середземному морі, зокрема на о. Сицилія [22, с.94]. У 1042 р. він навіть сватався до племінниці візантійської імператриці Зої Марії, але отримав відмову. Більше того, він просидів у в'язниці деякий час, оскільки така поведінка вважалася неприйнятною для владних кіл Візантії. Існує припущення, що по дорозі до Русі Гарольд спільно з руським флотом воював проти Візантії у 1043 р. [22, с.96]. Того ж року він нарешті отримав руку Єлизавети(Додаток Й). Напевно, князь Ярослав вирішив зробити ставку на Гарольда не лише через його ратні подвиги, а й тому, що тоді прибуло посольство з Норвегії, що сигналізувало про можливість Гарольда посісти норвезький трон. П.Толочко припускає, що причиною пізнього прибуття Гарольда на батьківщину, а саме після трьох років, у 1046 р. був характер самої подорожі, яка була весільною [35, с.196]. Все ж таки Гарольд та Єлизавета мали три роки, щоб звикнути одне до одного.

У 1046 р. Гарольд домовився зі своїм родичем Магнусом про рівний розподіл Норвезького королівства, а у 1047 р., після смерті Магнуса, став єдиним правителем держави. Єлизавета народила від Гарольда дві доньки – Інгігерду і Марію. Щодо сина Олаф Спокійного, то його матір'ю могла бути і Тора Торбергсдоттер [8, с.320].

У 1048 р., за однією із саг Гарольд одружився ще раз, на Торі, представниці знатного норвезького роду. Скоріш за все, йому потрібно було налагодити контакти з норвезькою політичною елітою, проте подружні стосунки з Єлизаветою не припинилися. У 1066 р. у битві при Стамфордбріджі Гарольд трагічно загинув. Ще під час походу норвезький король залишив свою першу дружину та її дітей на Оркнейських островах, тому після смерті чоловіка Єлизавета у 1067 р. не одразу повернулася до Норвегії [35, с.197-198].

Подальша доля Єлизавети невідома. На думку Л.Войтовича та М.Котляра, вона вдруге вийшла заміж за датського короля Свена Естрідсена задля покращення міжнародного становище свого сина Олафа Спокійного [8, с.320][22,с. 96]. Проте частина дослідників заперечує таку версію подій [35, с.198].

Варто підсумувати, що правління Ярослава відзначилося надзвичайно жвавими стосунками із скандинавськими державами, але водночас саме за цей князь став останнім, хто наймав варягів на військову службу [28, с.34].

Різка втрата інтересу до скандинавського регіону пояснюється початком концентрація політичних взаємин на півдні Русі, у межах “Руської землі” (Чернігівське, Переяславське та Київське князівства). На події у Києві дедалі менше починає впливати північний кордон Русі, а від “Руської землі” до Скандинавії досить велика відстань, тому дипломатичні зв’язки прокладати стає не вигідно. Хоча контакти і стали меншими, вони не зникли, про що свідчать знайдені булли (печатки) Всеволода Ярославича, київського князя у 1078-1093 рр. [69, с.71].

Ситуація змінюється у період відносної централізації політичного життя у період князювання Володимира Мономаха. Він одружує свого сина Мстислава з донькою шведського короля Інге Стенкільсона Христиною [37, с.161](Додаток К). 1095 р., за Л.Войтовичем, цей шлюб відбувся [8, с.458]. Саги подають цей шлюб як продовження династичних традицій закладених шлюбом Володимира Мономаха та Гіти, доньки англійського короля, і називають руського нареченого Харальдом Вальдамарссоном. Чи не єдиним слідом перебування шведської дружини Мстислава є печатка з її ім’ям, знайдена у Новгороді. На той час Мстислав був новгородським князем [69, с. 87-89].

Мстислав Великий же видав двох своїх доньок за скандинавських династів. Інгеборг стала дружиною Кнута Лаварда, герцога Шлезвігу, принца датського [26, с.11]. Л.Махновець додає, що Кнут Лавард був королем бодричів і у шлюбі між Інгеборг та Кнутом народиться Вальдемар I Великий, майбутній датський король [2, с.179]. Найімовірніше, Вальдемар I Великий зростав при

дворі свого діда Мстислава Великого десь у 1130-1131 рр, оскільки після смерті чоловіка Кнута Лаварда Інгеборг втекла на Русь [69, с. 91].

У 1120 р. друга донька Мстислава Мальмфріда вийшла заміж за норвезького короля Сігурда I Хрестоносця, названого так через участь у хрестових походах [8, с.461](Додаток Л). У 1130 р. Сігурд помер, але Мальмфрід знову вийшла заміж за Еріка Еймуна, датського короля, який тоді перебував у Норвегії, звідки боровся за датський престол [69, с.89]. Шлюб був укладений у 1132 р., за Л.Войтовичем, або ж у 1133 р., за Н.Половинською [8, с.461]; 69, с. 92]. За підтримки свого тестя та норвезької політичної еліти Ерік Еймун таки став датським королем у 1134 р. Від шлюбу Ейріка та Мальмфід народився майбутній володар Данії Свен III [56, с.78].

А.Кравець припускає, що пошвавлення шлюбних відносин між володарями Норвегії та Данії пов'язано з зацікавленням Мстиславом Великим походженням династії Рюриковичів [24, с.76]. Слід зазначити, що саме у період Мстислава Великого до “Повісті временних літ” було вміщено легенду про “прикликання варягів у Русь” і відстоювалася ідея, що Новгород відіграв важливу роль у формуванні Давньоруської державності [38, с. 112](Додаток М).

Отже, династичні зв'язки між Рюриковичами та скандинавськими династіями відіграли помітну роль у дипломатичній історії Східної Європи. Династія, що виникла на скандинавській основі, часто контактувала спершу зі скандинавськими племінними княжіннями, а згодом з повноцінними державами, намагаючись втручатися у боротьбу за владу та отримувати військову допомогу. Контакти були нестабільними, були періоди і піднесення, і занепаду у відносинах, проте навіть те, що нам відомо, дозволяє зробити висновок про визначальну роль скандинавського фактора в історії Руської держави(Додаток Н).

2.3. “Шлюбна дипломатія” з країнами “молодшої Європи”

Центрально-Східна Європа є субрегіоном, до якого належить і Русь-Україна. Тому не дивно, що Рюриковичі підтримували найтісніші контакти саме зі своїми найближчими сусідами. Хоч Скандинавія та Візантія традиційно

були пов'язані з Руссю торгівельною комунікаційною мережею “із варяг у греки” і відігравали провідну роль, династично-дипломатичні зв'язки з ними часто були фрагментарними та не настільки тривалими й безперервними, як з безпосередніми сусідами Русі.

Як зазначалося вище, Східна Європа стала епіцентром християнізації, яку проводили два конкуруючі загальноєвропейські релігійні центри – Ватикан та Візантія. Регіон став частиною християнського світу тільки з кінця X ст., тому сприймався дещо відокремлено і навіть як меншовартісний порівняно з країнами Західної Європи та Візантією. У цьому контексті Русь перебувала у відносинах з цими країнами, так би мовити, “своя серед своїх”. Також частина держав, наприклад, Польща чи Чехія, теж були слов'янськими.

Середньовічну доба просто неможливо уявити без постійних війн за території та невирішені територіальні спори між державами, що особливо помітно у відносинах між сусідами. Так, Руська держава та її сусіди на заході періодично втягувалися у такі конфлікти. Не варто відкидати й традиційні для цього періоду війни за цілі держави, точніше за спадщину окремих володарів та династій, що у один момент ослабли і стали ласими шматками для пильних сусідів. Часто такі конфлікти закінчувалися завдяки “шлюбній дипломатії”. У таких відносинах вона переважно здійснювала миротворчу місію, стимулюючи вирішення конфліктів. Звісно, це також було гарантією дотримання відповідних мирних угод.

Перші шлюбні контакти між західними сусідами Русі та Рюриковичами відбулися наприкінці X ст. З літописів відомо, що у Володимира Великого було дві дружини чеського походження – Аллогія та Малфрід. Також у Володимира була дружина-болгарка, ім'я якої залишилося невідомим [2, с.48]. Слід зазначити, що Чехія та Болгарія на той час уже були християнськими державами, а Русь ще залишалася язичницькою. Проте це не завадило офіційно одружити представниць, які ймовірно походили зі знатних родів, а не з правлячих династій Чехії і Болгарії, за язичницького володаря. Надалі контакти між Болгарією та Руссю будуть зупинені через завоювання першої Візантією у

1018 р. Щодо Чехії, то приязні відносини продовжилися. Так, у 992 р. чеські послы, які прибули на Русь, привітали князя з хрещенням держави, встановивши повноцінні дипломатичні відносини [66, с.10]. У 996 р. літопис повідомляє про зустріч між Володимиром та чеським князем Ондроником [2, с.71]. Історики ототожнюють це ім'я у літописі з чеським правителем Ольдрижихом. Засвідченням приязних стосунків між державами був шлюб сина Ольдрижиха Болеслава III Рудого, майбутнього князя, та доньки Володимира Предислави, хоча джерела не фіксують чи дійсно у Володимира була така дочка [66, с.10]. Надалі про шлюбні відносини між Чехією та Руссю практично відсутня інформація у джерелах. Пов'язано це, зокрема, із розворотом Чехії у бік Німеччини та Західної Європи. До того ж Русь та Чехія з XI ст. не мали спільних кордонів, тому і потреби тісного співжиття не було.

Русько-польські відносини вважаються одними з визначальних у всій дипломатичній історії Рюриковичів. Перші точки дотику відбулися через демаркацію кордону між Руссю та Польщею у межах Червенських градів. До речі, цей кордон вважається одним із перших, що був встановлений на Русі [28, с.28]. Літопис повідомляє, що Володимир Великий жив у мирі і злагоді з польським правителем Болеславом I Хоробрим [2, с.71]. Під 992 р. пізніший Никонівський літопис повідомляє про приїзд польських послів до Києва, які, напевно, і вели переговори про кордон між державами [15, с.67].

М.Котляр вважає, що Болеслав I Хоробрий намагався залучити Володимира до протистояння Польщі та Німеччини на боці першої [28, с.28]. У 1008 р. з ініціативи польського монарха до Русі відправляється католицький місіонер Бруно Квертфуртський, який мав декілька важливих завдань, зокрема, налагодити відносини з печенігами. Це заперечує тезу про те, що Болеслав прагнув зробити Русь своїм союзником, оскільки печеніги були екзистенційними ворогами Рюриковичів [59, с.233].

У 1013 р. Болеслав у союзі з німецьким імператором Генріхом II здійснив напад на Русь задля боротьби за Червенські гради, проте розвинути успіх йому не вдалося. Саме після цього, щоб нормалізувати стосунки з Володимиром,

Болеслав одружує свою доньку, ім'я якої ми не знаємо, із сином київського князя Святополком [15, с.81-82](Додаток О). М.Котляр та О.Головченко, наприклад, датують цей шлюб ще до походу Болеслава між 1008 та 1012 рр, однак О.Головко упевнений, що шлюб відбувся у 1013 р. для замирення сторін [28, с.28; 56, с.49; 16, с.85].

Т.Мерзебурзький повідомляє, що разом з дружиною Святополка до Русі прибуває Рейнер Колобжегський, який стає радником молодого княжича. Німецький хроніст чітко пише, що Рейнер був агентом впливу Болеслава та схилив його зятя до бунту проти свого батька [59, с.233]. Проте князю вдалося дізнатися про таємну змову проти нього, і ув'язнити Святополка та все його оточення, включно з польською дружиною [56, с.87].

У 1015 р. Володимир Святославич помер і на Русі почалася міжусобна боротьба за владу. Святополк, що весь час сидів у київському порубі, тікає до свого тестя у Польщу, у той час як Ярослав Мудрий убиває інших претендентів на владу у Києві [56, с.49]. У попередньому параграфі ми не акцентували увагу на тому, чи ця версія є правильною, але саме повідомлення хроніста Тітмара про втечу Святополка є основною аргументацією, що останній не міг убити свої братів. П.Толочко категорично відкидає цю версія, доводячи, що Святополк утік до тестя уже після поразки від Ярослава, як зазначається у літописі. Історик аргументує цю думку тим, що він за хронікою Тітмара, Святополк залишив дружину у тюрмі, хоча в момент тимчасового безвладдя у Києві та усобиць це виглядає нелогічно. Логічнішою видається версія, що Святополк утік після тяжкої поразки від Ярослава, бо тоді йому справді було треба тікати негайно і без дружини [35, с. 44]. Так чи інакше, Святополк опиняється у Польщі та просить військової допомоги у Болеслава I Хороброго. Під 1018 р. руський літопис фіксує похід Болеслава Хороброго на Київ проти Ярослава [2, с.82]. Ще до цього, за свідченням О.Головка, Ярослав уклав договір з німецьким імператором про спільні дії проти Польщі, але похід не приніс результату [15, с. 100]. Врешті Болеслав укладає з німцями мир і вирушив в експедицію до Києва [56, с.50].

У битві поблизу річки Західний Буг польські війська здолали воїнів Ярослава Мудрого. Польські джерела повідомляють, що на честь здобуття міста Болеслав ударив мечем по воротах Києва. У майбутньому цей меч “Щербець” стане однією з важливих реліквій Польщі, проте сучасні дослідники сумніваються, що меч, який дійшов до наших днів, походить з XI ст. [16, с.3]. Очевидно, що Болеслав не прагнув захопити Русь повністю, його задовольняла наявність слухняного київського князя. Тому Болеслав досить швидко вирішив покинути столицю Русі, але перед цим влаштував погроми в місті, пограбувавши населення та ще й взявши немало полонених [17, с.63]. Літопис повідомляє, що Болеслав забрав із собою двох сестер Ярослава Мудрого, Передлаву та Премиславу [2, 83]. Врешті, дорогою додому Болеслав забирає собі Червенські гради, як плату за допомогу Святополку [56, с.50].

Тітмар Мерзебурзький пише, що одну із сестер Болеслав взяв собі за дружину. Хроніст називає польського правителя “старим розпусником” [52, с.103]. Це суголосно з версією новгородського літопису, що Болеслав “силував Предславу”, тобто можливо її згвалтував та примусив одружитися [17, с.64]. Польський хроніст Я.Длугош також пише, що Болеслав взяв з собою і навіть першу дружину Ярослава [2, с.83]. Врешті Ярослав здобув перемогу над Святополком у 1019 р. та розпочав період свого князювання у Києві.

Одним із важливих напрямків зовнішньої політики Ярослава Мудрого було вирішення польського питання. Протягом перших років його правління на кордоні періодично відбувалися бої між сторонами. Крім того, Ярослав та Болеслав були зайняті вирішенням внутріполітичних конфліктів [28, с.32-33]. Смерть Болеслава Хороброго тільки прискорила вирішення польсько-руських суперечок. До того ж, на Русі встановився відносний мир між синами Володимира Великого – Ярославом та Мстиславом, що вирішили разом відвоювати Червень. Врешті, у Польщі почалися усобиці між синами Болеслава, один із них – Безпрім втік на Русь [15, с.131].

Паралельно налагоджуються контакти з Німеччиною, яка також прагне послабити Польщу. У 1030-х рр. Ярослав здійснив серію походів, щоб

відвоювати Червенські гради, тим часом як німецький імператор нападав на Польщу [56, с. 50]. Скоріш за все, руська дружина рушила вглиб Польщі та допомогла Безпріму тимчасово стати польським князем [15, с.139].

Ярослав Мудрий вирішив продовжити втручання у справи країни, що перебувала в хаосі, використовуючи це для політичних дивідендів Русі. Він зробив ставку на Казимира, онука Болеслава, одруживши його близько 1038 р. зі своєю сестрою Добронегою Володимирівною [28, с.33](Додаток П). За О.Головком, цей шлюб був частиною угоди між державами, одним із пунктів якої було визнання територіальних реалій після 1031 р. [15, с.147].

Літопис повідомляє, що Казимир I повернув полонених Болеславом русичів, зокрема, ймовірно, і свою сестру Предславу, яка встигла побувати наложницею польського короля [2, с.92]. У Казимира було багато проблем, які він сподівався вирішити за допомогою могутнього київського володаря. Зокрема, після періоду внутрішніх усобиць у Польщі деякі регіони країни, зокрема Мазовія, прагнули незалежності. У Мазовії сформувалося фактично незалежне державне утворення на чолі з Мойславом. Казимир звернувся до Ярослава, а той надав Казимиру військову підтримку [15, с.148]. Руські походи проти мазовшан допомогли Казимиру знову приєднати ці землі до Польщі, що сприяло відновленню та зміцненню польської держави [59, с.234]. Казимир у свою чергу теж взяв участь у поході проти ятвягів, що знаходилися між кордонами обох держав [56, с.51].

У 1047 р., після успішного походу проти Мазовії, відбувся ще один матримоніальний акт між Польщею та Руссю: Ярослав одружив свого сина Ізяслава з Гертрудою, донькою Казимира I [15, с.150](Додаток Р). Цей шлюб сприяв стабілізації кордону між двома країнами, а Ярослав здобув вірного сусіда задля вирішення спільних питань, зокрема щодо балтійської загрози. Це, своєю чергою, допомогло Казимиру, якого назвуть Відновителем, реанімувати Польську державу.

У 1054 р. зять Казимира, Ізяслав Ярославич, став київським князем. Під час київського повстання 1068 р. Ізяслав шукав притулку в Польщі у свого

родича, польського князя Болеслава II Сміливого. За рік Болеслав надав допомогу Ізяславу, проте битви не відбулося, оскільки противник тріумфірів Всеслав покинув київську дружину ще до початку військового зіткнення [2, с.105-106]. Вважається, що Польщі був потрібен союзник проти Німеччини, що й спонукало Болеслава втягнутися у цю усобицю [56, с.62].

Однак, мимовільна слабкість Ізяслава була використана його братами, Всеволодом та Святославом, як спосіб потіснити старшого брата з Києва. У 1073 р. Ізяслав, зазнавши поразки від братів, знову втік до Польщі. Проте на цей раз нічого не вдається – Болеслав зайнятий війнами на інших фронтах, брати Всеволод та Святослав уже домовилися з Болеславом, ну і сила та потуга цих князів була занадто небезпечною для Болеслава. Тому поляки конфіскували майно в Ізяслава, що намагався найняти воїнів за плату [15, с.166-167]. Через це Ізяслав звертається по допомогу до Німеччини. У 1077 р. Ізяслав повернувся до Русі і Всеволод знову визнав його київським князем [2, с. 121]. Це стало можливим завдяки тому, що Болеслав вирішив допомогти Ізяславу, оскільки у 1076 р. помер Святослав Ярославич, з яким Болеслав очевидно уникав військових зіткнень [15, с.179].

1078 року у битві на Нежatinій Ниві Ізяслав загинув. Новий київський князь Всеволод Ярославич – останній із тріумфірів – був змушений майже увесь період свого князювання вирішувати внутрішні суперечності. Схожа ситуація спостерігалася і в Польщі, де міжусобна боротьба також послаблювала країну [15 с.180].

З того часу Польща починає активніше контактувати з порубіжними князівськими центрами, що тоді формувалися. У 1085 р. стався конфлікт між сином Ізяслава, волинським князем Ярополком, та Всеволодом Ярославичем. У результаті Ярополк “утік в Ляхи”, залишивши у Луцьку свою дружину Кінігунду, німкеню, та матір Гертруду-Олісаву, яких до Києва привів син Всеволода Володимир Мономах [2, с.125]. Зрозуміло, що князь шукав притулку у Польщі через родинні зв’язки по матері. Як видно з літописного повідомлення, врегулювання волинської кризи відбулося без пролитої крові,

польська політична еліта, за спиною якої був Ярополк, вплинула на рішення Всеволода і той повернув йому Волинську волость.

Перебування Ярополка у Польщі не залишилося безслідним. Саме він погодив одруження своєї сестри Євдокії з сином Болеслава Сміливого Мешком, претендентом на польський трон. Однак Ярополк уже не застав одруження, помер у 1086 р. [15, с.189]. Шлюб відбувся, за Я.Длугошем, у 1088 р. Подружнє життя виявилося коротким: уже за рік Мешко був отруєний людьми свого родича польського монарха Владислава Германа. Через брак джерельної інформації про подальшу долю Євдокії ми не знаємо; існує версія, що вона також була отруєна разом зі своїм чоловіком [8, с.354].

З 1090-х рр. починається активізація відносин між новоутвореним Галицьким князівством та Польщею. У 1092 р. літопис фіксує спільний похід половців та галицького князя Василька Ростиславича на терени Польської держави [2, с.131]. Під час усобиці за Волинський уділ новий київський князь Святополк Ізяславич та волинський князь Давид Ігоревич намагалися позбавити Ростиславичів галицького престолу. Про це ми довідуємося з “Повісті про осліплення князя Василька”.

Святополк Ізяславич, як великий князь київський, мав владнати проблему з Давидом Ігоревичем, якого і зробили головним винуватцем конфлікту з Васильком Ростиславичем, що був осліплений. Тоді Давид Ігоревич попросив допомоги у польського князя Владислава I Германа, який вирішив стати посередником у цьому конфлікті. Однак Святополк запропонував йому більше грошей ніж Давид, і Владислав не став підтримувати волинського князя [28, с. 40]. На відміну від Угорщини, Польща не сильно втягнулася в цю усобицю, але погіршувати відносини із Руссю не хотіла.

У 1103 р. новоспечений правитель Польщі, син Владислава Германа Болеслав Кривоустий, одружився з донькою київського князя Святополка Збігневою. Польські джерела зазначають, що цей шлюб був необхідністю для його батьківщини, оскільки тоді Болеслав боровся проти свого брата Збігнева за повноту влади у Польщі. Під час боротьби між двома братами Святополк

лавірував між ними. У 1106 р. київські полки допомогли Болеславу в битві проти брата і Збігнев утік до Русі. Святополк, як видно, не одразу вирішив чи допомагати ворогу свого союзника, чи просто передати його Болеславу. Врешті князь вирішив не змінювати своєї позиції та не надав підтримку Збігневу, а коли той повертався на батьківщину, до Польщі прибуло військо сина Святополка, волинського князя Ярослава. За таких обставин Збігнев підкорився і підписав з Болеславом угоду, що перетворювала Болеслава на єдиновладного правителя Польщі. О.Головко підкреслює, що дипломатична політика Болеслава Кривоустого щодо встановлення дружніх відносин з Руссю стала одним з ключових факторів перемоги [15, с.199-203].

Волинський князь Ярослав Святополкович і надалі залишався союзником польського правителя, навіть після смерті свого батька Святополка, завдяки шлюбу Болеслава та сестри Збігневи. Для закріплення союзницьких взаємин Ярослав і сам вчинив жест шлюбної дипломатії, одружившись із донькою Болеслава Кривоустого у 1106 р. [8, с.357].

З приходом до влади у Києві Володимира Мономаха відносини між ним та волинським князем були напружені. Мономах прагнув відновити контроль Києва над Волинню, що вважалася вотчиною Києва. Ярослав розраховував на підтримку поляків. У 1118 р. Володимир вирушив на Волинь і вигнав звідти Ярослава, який утік до Болеслава. Однак, той був зайнятий внутрішніми проблемами Польщі [28, с.42]. Тим не менше, Володимир послав свого сина Андрія разом з половцями атакувати польську територію, завдаючи превентивного удару [15, с.208].

Допомога Болеслава полягала у тому, щоб позбавити Мономаха свого союзника на заході Русі. Так, у 1122 р. поляки викрали Володаря Ростиславича, брата осліпленого Василька, який був союзником Володимира Мономаха [2, с. 179]. Викрав князя Петро Властович, палатин польського князя Болеслава, що був одружений з Марією, донькою Олега Святославича [2, с.198]. Викрадення налякало Ростиславичів і вони змушені були стати союзниками Ярослава.

Найімовірніше, це було однією з умов викупу Володаря з польського полону [38, с.102].

У 1123 р. Ярослав разом із поляками та угорцями вирушив відвойовувати Волинь у Мономаха. Проте похід закінчився цілковитою поразкою для Ярослава, якого було убито під час облоги Володимира, а отже Мономах утвердився на Волині. Галицькі ж князі розпочали каральні акції проти Польщі, щоб помститися за викрадення Володаря [15, с.216]. Досить дивним є повідомлення літописця, що у 1124 р. “одвели ляховицю до города Мурома”, очевидно, якусь невідому доньку Болеслава Кривоустого видали заміж за князя Всеволода Давидовича [2, с.180]. Причина укладання династичного шлюбу Польщі з далеким Муромським князівством залишається невідомою.

У період князювання Мстислава Великого джерела не фіксують активної зовнішньої політики з Польщею. У 1130-х рр. як у Польщі, так і на Русі відбуваються схожі процеси удільного дроблення. З цього часу відносини між Польщею та Руссю відбувалися здебільшого у розрізі контактів між польськими східними князівствами та Галицьким і Волинським князівствами з боку Русі, тоді як безпосередні контакти між Краковом та Києвом уже не спостерігалися.

Стартом русько-угорських відносин у контексті двох держав Центрально-Східної Європи є посольства, які відправив угорський король Стефан (Іштван) з нагоди хрещення Русі Володимиром Великим. У 996 р. Стефан Угорський фігурує у переліку правителів сусідніх державах Русі, з якими Володимир жив у мирі і злагоді [36, с.42].

Перші шлюбні контакти між державами доволі важко відтворити. Після хрещення Угорщини Стефаном I у 1000 р. країна приєдналася до європейської християнської сім'ї та почала налагоджувати міжнародні контакти, зокрема зі східними сусідами. Угорщину і Русь тоді розділяли Карпатські гори, що у давньоруських літописах іменувалися як “гори Угорські” [2, с.81]. Зважаючи на особливості природного ландшафту, відносини між Угорщиною та Руссю були малозначимі до середини XI ст., оскільки кордон між державами формувався досить складно.

Першим імовірним актом шлюбної дипломатії між Угорщиною і Руссю можна вважати одруження сина Володимира Великого Святослава з донькою угорського принца Гейзи I, з мадярської династії Арпадів, але точних даних про цей шлюб немає. Можливо, Святослав був одружений з донькою останнього боржавського князя. Л.Войтович аргументує це думкою, що у Святослава був син Ян [8, с.255]. Під час усьобиці Володимировичів, за літописом, Святослав спробував утекти до Угорщини близько 1015 р., сподіваючись отримати там військову допомогу, але десь у зоні Карпат він був убитий найманцями Святополка. Існує версія, що у брата Гейзи, Михая, дружиною була якась русинка [2, с.81].

Наступний шлюбний акт було укладено у 1018 р., безпосередньо під час міжусобної боротьби за владу синів Володимира Великого. Прямислава Володимирівна вийшла заміж за угорського герцога Ласло Кара, двоюрідного брата Стефана I Угорського [8, с.276]. Існує версія, що чоловіком Прямислави був герцог Вазула, спадкоємець угорського трону [36, с.56]. Плутанина виникає через відсутність конкретного імені руської княгині в угорських джерелах. Можна припустити, що цей шлюб був вигідний брату Прямислави (Предслави) Святополку, оскільки Іштван I Святий надіслав угорські полки до війська Болеслава Хороброго у 1018 році [35, с.203].

Відносини між країнами продовжували бути напруженими, Угорщина підтримувала Польщу під час походів Ярослава у 1030-1031 рр. [28, с.35]. Зрештою, у 1032 р. у країні почалася політична криза, спричинена смертю брата короля Іштвана, Імре. Наступником Стефана мав стати його небіж Вазула, але досить швидко проти нього розпочалися репресії: його осліпили, а сини- Ендре (Андрій) і Левент змушені були тікати з Угорщини у Русь [35, с.203].

Л.Зубанич переконаний, що причиною вибору Русі місцем політичного притулку є шлюбні контакти сестри Ярослава Прямислави та їхнього батька, які загалом повністю не доведені [36, с.57]. Для могутнього володаря Русі такі втікачі були дуже вигідні, адже їхнє успішне повернення до Угорщини означало б появу надійного західного союзника.

У 1038-1044 рр. в Угорщині тривало протистояння за угорський трон, у яке намагалися втрутитися Німеччина та Русь. Ці країни по-різному ставилися до короля Шамуеля Аби. Відомо що він був союзником Ярослава Мудрого. Існує неперевірена гіпотеза, що між родичкою короля та сином Ярослава, що сидів на Волині, Святославом, готувався міждинастичний шлюб, але планам завадив германський імператор Генріх III, що убив Шамуеля під час спроби його втечі у Русь [35, с.204].

Урешті Ярослав Мудрий вирішив зробити ставку на сина Вазули – Ендре (Андрія). Для цього він видав свою доньку Анастасію за угорського вигнанця. Це був суто політичний шлюб, покликаний забезпечити Андрію надійний тил у вигляді підтримки самого Ярослава Мудрого(Додаток С). У 1046 р. угорська знать, перебуваючи у владному вакуумі, прислала посольство з пропозицією до Андрія посісти угорський трон [56, с.58].

Вже в Угорщині Анастасія народила Андрію сина Шоломона, який став наступним королем. У далекій Угорщині королева, яка не прийняла католицького обряду, сприяла поширенню православ'я, а також, ймовірно, підтримувала діяльність православних монастирів. У них знаходили притулок православні чехи, що тікали від латинської церкви [28, с.35].

Частина дослідників вважає, що саме під впливом Анастасії її сина було призначено спадкоємцем. Щоправда, після смерті чоловіка це спричинило уособицю у країні. Анастасія з сином втекли до Німеччини, де Шоломон одружився із сестрою німецького імператора Генріха IV Юдітою. Після смерті короля Бели I Анастасія повернулася до Угорщини у 1063 р. за допомогою Генріха IV і відіграла ключову роль у поверненні свого малолітнього сина на престол.

Ставши повнолітнім Шоломон поступово відсторонив матір від політики. Під час однієї із військових поразок він зі злості ледь не побив свою матір, тільки завдяки втручання дружини Юдіти цього не сталося. Останні дні королева Угорщини провела у монастирі Василіанок, що був нею і збудований [36, с.57-58].

Після смерті Ярослава Мудрого відносини між руськими князівствами і Угорщиною почали змінюватися. Все більше уваги угорські правителі приділяли сусіднім до себе князівствам, що утворювалися унаслідок початку децентралізації влади Києва. Так, онук Ярослава Мудрого, Ростислав Володимирович став князем-ізгоем, і за версією М.Грушевського, мав уділ, наданий його батьком у Галицьких землях у 50-60-тих рр XI ст. [19, с.408]. Ймовірно, саме у цей час Ростислав поріднився з угорською династією Арпадів. Дружиною князя стала Ілона (Ланка), донька угорського короля Бели I [10, с.2]. Як ми уже зазначали, Ростислав загинув у Тмутарокані, отруєний візантійським капетаном у 1067 р. Після смерті чоловіка Ілона з дітьми не змогла одразу повернутися на батьківщину. На заваді став Ізяслав Ярославич, який побоювався нової хвилі боротьби з князями-ізгоями, тим більше за підтримки сильних союзників, як Польща [2, с.103]. Проте, цей шлюб відіграв ключову роль у подальшому. Сини Ростислава Володимировича та Ланки – Рюрик, Володар та Василько зуміли утвердитися на батьківському уділі і близько 1086 р. остаточно закріпилися князям вдається остаточно утвердитися у Галицькому князівстві, здолавши головного противника – Ярополка Ізяславича [2, с.126]. Саме завдяки зв'язкам Ростиславичів з угорським монаршим двором їм вдалося закріпитися у галицьких землях [8, с.323].

Наступний етап угорсько-руських відносин тісно пов'язаний з усобицями у західних землях Русі, що тривали у 1097-1110 рр. Ще у 1091 р., намагаючись знайти союзників проти галицьких Ростиславичів, представники гілки Ізяславичів влаштували шлюб Ярослава Святополковича з донькою угорського короля Володислава I. Ім'я цієї доньки до нас не дійшло [8, с.357]. Однак, М.Волощук ототожнює згаданого у угорських джерелах Ярослава не як сина Святополка, а як сином Святослава, колишнього чернігівського князя [11, с.118]. На підставі літописного повідомлення про смерть Предслави Святославівни, Л.Махновець робить висновок, що саме вона була дружиною короля Володислава (Ласло) I після 1090 р. [2, с.176]. З цією тезою погоджується і М.Волощук [11, с.123]. Через наявність кількох версій,

неможливо сказати напевно, чи відіграла шлюбна дипломатія ключову роль у допомозі угорців Святополку Ізяславичу у битві на Вягрі у 1099 р. проти Ростиславичів [2, с.154].

За правління нового угорського короля Кальмана I Книжника відносини з Руссю знову активізувалися. Для початку Кальман одружив свого брата Альмоша з Передслагою, донькою Святополка [36, с.59]. Від цього шлюбу народиться майбутній правитель Угорщини Бела II. При своєму дворі Кальман тримав цілий полк руських воїнів, яких він наймав, напевно, завдяки встановленим династичним контактам з цією державою [56, с.73].

Під час перебування на київському столі Володимира Мономаха Кальман Книжник посватав його доньку Євфимію. Проте досить швидко він розірвав шлюб та відправив княжну назад до Києва [28, с.43](Додаток Т). Причиною була буцімто подружня зрада Євфимії, сина Бориса вона народила вже у Києві, тому на батьківщині дитину вважали байстрюком. Пізніше Євфимія разом зі своїм сином Борисом буде боротися за владу в Угорщині [8, с.459].

Однією із справжніх причин такої ситуації історики називають охолодження стосунків Угорщини і Володимира Мономаха та підтримка Ярослава Святополковича в його боротьбі за Волинь [28, с.43]. Справді, у 1118 р. Ярослав, окрім поляків, шукав підтримки при угорському дворі, проте отримав її далеко не одразу. Тільки у 1122 р. він спільно з поляками виступив проти Мономаха, але зазнав поразки [2, с.178-180].

За правління Мстислава Великого знову спалахує конфлікт на заході країни. Після смерті Володаря та Василька Ростиславичів близько 1124 р. галицький уділ був розділений на чотири частини між їхніми синами. Син Володаря Володимирко отримав Звенигород, а Ростислав – Перемишль, що вважався головним містом усього князівства. Володимирко прагнув здобути весь батьків уділ і тому вирішив забрати у брата Перемишль, він сподівався спертися на допомогу свого родича угорського короля Іштвана (Стефана) Угоського [38, с.114]. Близько 1117 р. Володимирко одружився з Софією, донькою Кальмана I Книжника, що була сестрою тогочасного угорського

короля Стефана II [10, с.9]. Від цього шлюбу у майбутньому народиться галицький князь Ярослав Осмомисл [36, с.59]. У 1126 р. на боці Ростислава виступив Мстислав Великий, який намагався залагодити конфлікт. Спочатку йому це не вдалося: Володимирко, зазнавши поразки у облозі Звенигорода, втік до Угорщини разом із дружиною. Мстислав пригрозив Володимиркові, що забере у нього Звенигородський уділ і той підкорився. Ростислав же не наважився отримати з цієї ситуації якісь дивіденди [34, с.97-98]. У подальшому Угорщина продовжить активно втручатися у справи Русі, але все більше буде віддалятися від Києва, часто відстоюючи інтерес окремої Галицької держави. Це втручання матиме на меті створити підґрунтя для майбутнього завоювання Галича.

Отже, відносини між Руссю та країнами Центрально-Східної Європи характеризувалися високою інтенсивністю та постійністю. Шлюбні договори та династичні союзи були ключовим інструментом для вирішення конфліктів і встановлення тісних зв'язків. Угорщина та Польща активно втручалися у справи Русі, а іноді вони самі потребували допомоги від східного сусіда, закріплюючи ці взаємодії численними шлюбами (Додаток У) (Додаток Ф). У період удільного дроблення Русі особлива увага сусідів зосереджувалася на політичному житті Галицького та Волинського князівств. Практично уся дипломатія між сусідами велася у розрізі династичних зв'язків, що підкреслює їхню вирішальну роль у регіональній політиці того часу.

2.4. Налагодження династичних взаємин із Західною Європою

Західноєвропейський регіон у середньовічну добу був ядром християнського світу, місцем де перетиналися усі династичні лінії Європи. Регіон, що з'явився на уламках Західної Римської імперії, був сферою впливу Папської курії з її латинським обрядом, тут були вперше охрещені колишні варварські королівства, що перетворилися на повноцінних учасників цивілізації на континенті. Без перебільшення традиція шлюбної дипломатії була закладена саме на заході Європи.

Цей напрямок для Русі не посідав ключове місце у дипломатичних взаєминах, але відзначався значною активністю. Серед причин меншої пріоритетності цього напрямку можна назвати географічну віддаленість, сповідування іншої християнської релігії, неможливість вчасно отримати військову допомогу чи укласти довгостроковий та дієвий союз. Проте за підрахунками дослідників у XI ст. між Руссю та Німеччиною була укладено одразу 8 матримоніальних союзів. Це значно більше, ніж, наприклад, з Польщею чи Угорщиною [37, с.152]. Виходить, що попри усі розбіжності, жваві дипломатичні взаємини між Рюриковичами та державами Старшої Європи все ж відбувалися. Спробуємо з'ясувати причини цього феномену.

Відносини Русі із Заходом не могли оминути головного арбітра західноєвропейської дипломатичної традиції – Папу Римського. Перші контакти встановила ще княгиня Ольга, яка у 961-962 рр. запросила німецького священнослужителя Адалберта для християнізації країни, хоча цей задум не вдався [35, с.62].

Під час легендарного “вибору віри” у 980-х рр. до Русі прибули місіонери з Риму, яких літописець помилково назвав німцями. Вони намагалися схилити Володимира обрати латинський варіант християнства. Л.Махновець натякає, що місію католиків у Русь міг послати Папа Іоанн XV [2, с.51-52].

Після хрещення Русі контакти між Римом та Руссю лише посилювалися. За Никонівським літописом, до Володимира прибуло кілька посольств римлян [1,с.12]. У 1008 р. до Русі прибув німецький архієпископ Бруно Клерфуртський з кількома завданнями. Одне з них полягало у тому, щоб схилити Володимира на бік німців у боротьбі про Польщі. Також він прагнув християнізувати печенігів, хоча йому вдалося хрестити не більше 30 осіб. Очевидно, цей візит відбувся не без згоди Папи Римського, який бачив у цьому спосіб поширити свій вплив на Сході Європи [59, с.233].

За словами М.Котляра, під час походів на Червенські гради Володимир прагнув встановити контакти з німецьким імператором, який тоді ворогував з Польщею, для створення союзу проти П'ястів [28, с.27].Тоді Німеччина

прагнула підкорити собі чеські та польські землі, і в Русі бачила регіонального союзника [28, с.49].

Саме з Володимиром пов'язаний перший шлюб між Руссю та Німеччиною. У 1011 р., після смерті візантійської дружини, Володимир, ймовірно, одружився з онукою імператора Оттона I, донькою графа Куно, яка зустрічається в джерелах як одна із полонянок Болеслава I Хороброго під час його походу на Київ [8, с.45]. Проте частина дослідників вважає, що ця інформація стосується більш ранніх подій, можливо пов'язаних з князюванням ще брата Володимира Ярополка [26, с.8]. Незважаючи на цей шлюб, союз між Німеччиною та Руссю досить швидко припинився. Під час правління Болеслава I Хороброго в Польщі німецький імператор Генріх II був його союзником і надіслав йому на допомогу німецькі полки під час усобиці Володимировичів [28, с.28].

Після смерті Болеслава Хороброго Польща знову ослабла, опинившись між впливом Русі та Німеччини. У 1030-х рр. німецький імператор Конрад II та Ярослав Мудрий зі своїм братом Мстиславом навіть здійснили спільний напад на Польщу [56, с.50].

У 1040-х рр князь Ярослав Мудрий прагнув закріпити союзні відносини з Німеччиною шлюбом між династіями і надіслав сватів до імператора Генріх III, однак імператор йому відмовив, що призвело до напруження у відносинах [35, с.213]. До того ж, Ярослав почав активно підтримувати польського князя Казимира, фактично допомагаючи йому зберегти цілісність Польщі та не потрапити у цілковиту залежність від Німеччини. Німецька хроніка Альберта Бременського згадує про шлюб Оди Штаденської, родички Генріха III, з сином Ярослава – Святославом [28, с.33](Додаток X). Хоча в історіографії є чимало інших імовірних чоловіків Оди Штаденської, наприклад, Володимир Ярославич, батько засновника галицької династії Ростислава [8, с.306].

Залишається маловивченим шлюб між сестрою Ярослава Мудрого, імені якої ми не знаємо, та маркграфом Бернгарда II, що володів Північною маркою Німецької імперії. Можливо, вона була видана заміж зовсім не своїм братом

Ярославом, а Болеславом Хоробрим, який, як відомо, вивіз багато сестер Ярослава з Києва. Цей шлюб міг відбутися близько 1025 р. [8, с.276]. Варто пояснити, що тогочасна Німеччина була роздробленою державою, відомою як Священна Римська імперія, тому чимало шлюбів відбувалися поза межами юрисдикції імператора і мали дещо інші мотиви. Про ще один шлюб з німецькими династами повідомляє Саксонський літописець, за яким донька маркграфа Оттона Кунігунда вийшла заміж за якогось руського володаря і після його смерті разом з донькою повернулася назад до Саксонії [35, с.214]. Можливо, її чоловіком був Ігор Ярославич, волинський князь, що рано помер [8, с.322].

Відносини між Німеччиною та Руссю не припинилися і в період тріумвірату Ярославичів. Як ми уже зазначали вище, у 1072 р. київський князь Ізяслав змушений був тікати з Києва через конфлікт зі своїми братами Святославом та Всеволодом Ярославичами до Польщі, до свого родича короля Болеслава Сміливого. Не отримавши допомоги та зазнавши переслідувань у Польщі, Ізяслав у 1075 р. подався до Німеччини до Генріха IV [13, с.193]. Однак, бажаної підтримки він не отримав, оскільки Святослав задобрив Генріха багатими подарунками під час перебування німецьких послів у Києві. Примітно, що послом був Бурхард, брат Святославової дружини Оди, тому очікувати якоїсь підтримки від імператора Ізяслав не міг [2, с.120-121]. Німецькі хроністи зазначали, що дари від Києва були справді дуже цінними, що німецький королівський двір не пам'ятав такої розкоші [28, с.38].

Тоді Ізяслав вирішив відправити свого сина Ярополка до Папи Римського Григорія VII з проханням про допомогу [13, с.194]. Це відбувалося в період протистояння між Папою та німецьким імператором, на цих настроях, як видається, хотів зіграти Ізяслав, щоб отримати допомогу бодай звідкись. До наших днів дійшов лист Папи Римського, в якому він визнає Ізяслава повноправним правителем Русі, оскільки син князя Ярополк “хотів одержати королівство як дар св. Петра з наших рук”, тобто визнає патронат Григорія VII над собою [1, с.12-13]. Очевидно, що Ярополк у Римі пообіцяв перехід Русі у

підпорядкування Римського престолу. Цікаво, що Папа навіть виступив посередником у налагодженні контактів князя з польським королем, просячи його повернути Ізяславу кошти, які Болеслав у нього конфіскував [13, с.194].

Важливою подією, що засвідчує підтримку Папи до князя-вигнанця, є коронація Ярополка та його дружини Кунігунди, доньки мейсенського маркграфа Оттона. Шлюб, імовірно, відбувся у 1075 р. Не всі погоджуються з думкою, що Ярополк був коронований Папою Римським. Свідченням цього є мініатюри Трірського монастиря, що зображують шлюб Ярополка (хрестильне ім'я Петро) та Кунігунди (хрестильне ім'я Ірина), де мати Ярополка цілує ноги апостола Петра та Ісус Христос у присутності святих вінчає подружню пару коронами [13, с.197](Додаток Ц).

Можна лише здогадуватися, чи вплинуло заступництво Папи Григорія VII на те, що у 1077 р. поляки врешті нададуть Ізяславу підтримку [2, с.121]. Важливо підкреслити, що відносини між Римської курією та Руссю були потрібні Апостольському престолу для переходу Русі з духовного підпорядкування Константинополя у сферу впливу римського понтифіка. Зрозуміло, що повернувши собі володіння у Києві, Ізяслав та Ярополк навіть не намагалися виконати обіцянки дані ними у Римі, та й особливо часу не мали: Ізяслав помер уже у 1078 р., а Ярополк залишився провінційним князем на Волині.

У шлюбній дипломатії наступного київського князя Всеволода Ярославича відносини з Німеччиною посідали важливе і помітне місце. У 1083 р. він видає свою доньку Євпраксію за Генріха Штаденського, сина саксонського маркграфа Удана, що був ворогом імператора Генріха IV. Євпраксія прибула до Саксонії з пишною процесією. До повноліття Євпраксія перебувала у Кледвінбурзькому монастирі, де виховувалася сестрою Генріха IV. Шлюб відбувся тільки у 1086 р., але незабаром Генріх Штаденський помер [28, с.39]. Цей шлюб став можливим завдяки дружині Святослава – Оді Штаденській, яка привела до рідної Саксонії свою родичку з Русі [22, с.99]. Згодом, у 1089 р., Євпраксія стала дружиною самого Генріха IV [26, с.11]. Вони

познайомилися завдяки сестрі Євпраксії, яка була настоятелькою Кледвінбурзького монастиря. Вінчання відбулося в Кельні. При одруженні отримала хрестильне ім'я Адельгейда, що свідчить про те, що шлюб проходив за латинським обрядом, а Євпраксія перейшла в католицизм. М.Котляр припускає, що Генріх IV прагнув одержати підтримку свого тестя Всеволода у боротьбі з численними бунтівними князями, але посольство імператора у Києві так і не змогло отримати жодних преференцій для Генріха, а митрополит Іоанн був обурений окатоличенням Євпраксії [22, с.99]. Це могло стати причиною різкого та нездорового ставлення імператора до своєї дружини. Зокрема, він змушував її брати участь у оргіях певної секти, членом якої був, вочевидь, лупцював за непослух та жорстоко карав. Згодом він заслав її до палацу на півночі Італії, у місті Верона. Там Євпраксія стала частиною великого протистояння італійських міст між Гвельфами (прихильниками Папи) та Гібелінами (прихильниками імператора). Завдяки цьому вона потрапила під опіку Матильди Тосканської [21, с.167]. Вона заручилася підтримкою сина Генріха – Конрада, який не любив свого батька і допоміг мачусі. У 1093 р. Євпраксія прибула до Каносси. У Італії вона вирішила свідчити проти свого чоловіка на соборі у Констанці 1094 р. [22, с.101]. Потім вона була присутня на соборі у місті П'яченца (Ломбардія) у 1095 р. На обох соборах Генріха було засуджено, а Євпраксії дозволено розлучитися. У середньовічній матримоніальній політиці явище розлучення було надзвичайно рідкісним. Хоча частина дослідників зазначає, що шлюб став недійсним через відлучення самого Генріха від церкви. Дослідники зазначають, що остаточного розірвання шлюбу не відбулося, просто Євпраксії та Генріху заборонили спільне подружнє життя. Це пояснює те, що княгиня не одразу повернулася до Русі, а тільки у 1106 р. і одразу прийняла схиму. Дослідники припускають, що вона перебувала у Янчиному монастирі, який був родинним для Всеволодовичів [21, с.171]. У 1109 р. літопис повідомляє про її смерть та поховання у Києво-Печерському монастирі [2, с.164]. Л.Махінко зазначає, що після сумного випадку з Євпраксією, руські володарі відмовилися віддавати молодих наречених у

географічно далекі держави, що могло вплинути на подальшу династичну політику Русі [26, с. 11].

З кінця XI ст. відносини між Німеччиною та Руссю звелися до мінімуму. Якщо у XI ст. спостерігалася значна кількість шлюбних контактів, то у першій третині XII ст. таких шлюбів практично не було. Важливо підсумувати, що причинами активності династичних контактів Рюриковичів та представниками німецьких держав були: спільний геополітичний інтерес до Польщі та в цілому регіоні між Східною та Західною Європою; релігійні переговори, тобто участь у діалозі щодо окатоличення Русі. Зрештою, такі шлюби носили іміджевий характер, підкреслюючи вагому роль Русі на європейській політичній арені через споріднення з представниками Священної Римської імперії.

Французький вектор дипломатії Русі вважається досить екзотичним. Все таки Франція і Русь розташовувалися на двох протилежних краях європейської ойкумени, відповідно, і зв'язки між ними були мінімальними. У той час Франція була слабкою та роздробленою державою, де король із династії Капетингів постійно боровся з бунтівними феодалами. Саме в такий складний період для Франції король Генріх I звернув свій погляд на Схід Європи, щоб заручитися підтримкою сильного закордонного правителя – це був період Ярослава Мудрого. Також це спосіб підняти міжнародний авторитет Франції [27, с.36]. У 1048 р. посольство французького короля прибуло до Русі з пропозицією видати доньку Ярослава Мудрого за французького монарха [22, с.88]. На цей крок Генріха I, ймовірно, спрямував німецький імператор Генріх III, який мав тісні контакти з давньоруським володарем. Генріху не щастило зі шлюбами: досить швидко померли дві його перші дружини, крім того, вони так і не змогли подарувати королю потомство, що було життєво необхідно для династії Капетингів, яка лише недавно розпочала свої політичну історію. Для Генріха ще одним важливим фактором було знайти дружину із династії, що не страждала на кровозмішування європейських родів, адже це не могло стати перешкодою для продовження династії. Кров Рюриковичів тут ідеально підходила [35, с.206].

Очевидно, що князь Ярослав шукав і для себе преференції від такого шлюбу. М.Котляр припускає, що київський князь прагнув залучити Францію як геополітичного союзника до потенційної боротьби з Візантією чи Німеччиною у майбутньому [22, с.89]. Врешті-решт, князь дав згоду на одруження. Шлюб відбувся у Реймському соборі у 1049 р.(Додаток Ч). Шлюбна присяга відбувалася на Євангелії, привезеному Анною Ярославною, за однією із версій, це Євангеліє потім прозвали Реймським і його використовували усі наступні французькі королі для присяги. До 1058 р. Анна Ярославна вже народила Генріху трьох синів – Філіпа, Гуго та Робера [8, с.321].

Унікальними є свідчення про листування Анни з самим Папою Римським Миколою II. Справа в тому, що писати листи жінкам навіть королівської крові з-боку римського понтифіка було безпрецедентним явищем. Папа наголошує на благочестивості та добрих справах княгині у церковному житті, закликає її підтримувати чоловіка та навертати його на шлях правовірного християнства [25, с.88].

В історіографії існує популярною думка, що княгиня Анна Ярославна назавжди залишилася православною. Проте листування з Папою Римським наводить на думку, що Анна прийняла католицизм, оскільки Папа жодного разу не нарікає їй, а навпаки хвалить за розбудову храмів [25, с.79]. Очевидно, Папа говорив про монастир св. Вінсента у Сенлісі, збудований у період Генріха I, який був однією із резиденцій Анни [35, с.210].

До нашого часу дійшов підпис королеви, написаний кирилицею, який є одним з найдавніших зразків східнослов'янського письменства. Королева підписувалася як “Анна королева” (в оригіналі Anna Regina) [39, с.204]. У 1060 р. король Генріх I помер і його старший син Філіп I став королем Франції. Частина істориків наводить думку, що Анна була регенткою, але це не так: вона була лише опікункою малолітнього французького короля. Ще за життя чоловіка вона відмовилася від цієї регалії, а регентом став чоловік сестри покійного Генріха – Балдуїн Фламандський. Будучи опікункою, королева часто підписувала разом з сином деякі державні акти, щоправда другорядного змісту.

Подальший життєвий шлях Анни є досить дискусійним. За однією з версій, вона таємно зустрічалася з графом Раулем де Валуа, який вважався жорстоким, жадібним, що водночас мав полководницькі здібності. У один момент Рауль розлучився зі своєю першою дружиною та одружився у 1063 р. з Анною і забрав її до замку у місті Крепі. Ця подія спричинила політичний скандал. Рауля відлучили від церкви [35, с.210]. Папа Римський у листі до графа вимагав повернутися до першої дружини та припинити стосунки з французькою королевою, але Рауль відмовився [22, с.91]. У 1074 р. граф де Валуа помер і Анна повернулася до Парижа, до свого сина. Останній документ із підписом Анни датується 1075 роком [39, с.204]. Увесь королівський двір та родина Анни негативно сприйняли її романтичні пригоди, але Анна залишалася матір'ю французького короля. Останні дні королева Анна провела у Франції, можливо, переїхала до свого улюбленого монастиря св. Вінсента у Сенлісі, а можливо, залишилася у Парижі. Її надгробок у XVII ст. бачив єзуїт Франсуа Менетріє, але він не зберігся до наших днів. Існує версія, за якою Анна на схилку життя повернулася до рідного Києва, але ця версія є лише припущенням вітчизняних істориків [22, с. 91-92]. У подальшому шлюбних контактів Русі із Францією дослідники не фіксують.

Британські острови були ще більше далеким і невідомим регіоном для Русі, тому дипломатичних взаємин між державами практично не було. Існують лише деякі уривкові свідчення про комунікацію, яка стала можливою завдяки норманам, яких на Русі називали “варягами”. Ми уже зазначали, що у XI ст. відносини між Руссю та варягами зі Скандинавії були досить тісними. Проте, не тільки Русь була стратегічно важливим міжнародним суб'єктом для норманів, землі “туманного Альбіону” теж вабили їх. Тут нормани навіть утворили колонію, під назвою Денло (на північному-сході Англії), звідки намагалися розповсюдити свій вплив на увесь острів. Противниками норманів були місцеві англосаксонські королі. Так, у 1016 р., коли один із англосаксонських королів Едмунд Залізнобокий помирає, син датського короля Свена – Кнут (Канут) Великий захоплює владу у всій Англії. У Едмунда було

двоє дітей – Едмунд та Едуард, які перебували у смертельній небезпеці і були вивезені до Швеції. Швецький король Олаф Шетконунг відправив двох англійських принців у Русь до свого зятя Ярослава Мудрого близько 1018 року, але вони там довго не затримуються. Оскільки Ярослав ще вів боротьбу за остаточне утвердження на Русі, він відіслав принців до Угорщини [9, с.95]. П.Толочко, припускає, що князь не надав підтримку англійським вигнанцям, оскільки мав якусь домовленість з уже тоді датським королем Кнутом.

Л.Войтович намагається довести, що дружина Едуарда, Агата, мала руське походження. Сам Едуард так і не зміг успадкувати англійський трон і помер у 1057 р., але його сини стали майбутніми королями Англії та Шотландії. Аргументи на користь руського походження Агати є досить опосередкованими, наприклад, через те, що мовляв ім'я Агата (Агафія) є слов'янським. Ймовірно, Ярослав справді міг одружити одну із своїх сестер з англійським принцом, оскільки північний скандинавський напрям, в орбіті якого перебувала Англія, був досить цікавим і привабливим для Ярослава [9, с.96-98].

Ще одним важливим матримоніальним зв'язком між Англією та Руссю був шлюб Володимира Мономаха з Гітою Вессекською, донькою останнього англосаксонського короля Гарольда II Годвінсона. Саме на честь діда першому сину Мономаха Мстиславу дадуть хрестильне ім'я Гарольд. Н. Половинська припускає, що саме під впливом дружини Мономах напише своє "Повчання дітям", оскільки твори зі схожою назвою та сенсом уже були у Англії [29, с.10-11]. Шлюб стався десь приблизно у 1070 р. і знову не обійшовся без посередницької участі скандинавської держави, а саме Швеції [8, с.456]. У подальшому шлюбні контакти не простежуються.

Отже, попри територіальну віддаленість від Русі, західноєвропейський напрямок був важливою частиною дипломатії держави. Вони підкреслювали вагому роль східнослов'янської держави на міжнародній арені, оскільки представники династії Рюриковичів ставали правителями у досить далеких від своєї батьківщини державах, що свідчить про значний політичний вплив та престиж Русі в середньовічній Європі.

Розділ 3. Теоретико-методичні аспекти використання умовно-графічної наочності на уроках історії у закладах загальної середньої освіти

Навчальна діяльність неможлива без набору методів та прийомів навчання. Методом навчання називають спосіб взаємодії вчителя та учня для вирішення конкретних завдань. Прийом же є складовою частиною методу, своєрідним підметодом, що допомагає підсилити шляхи, дії виконання навчальних завдань [65, с.118]. Метод називають ланкою, що поєднує мету навчання та його результат [60, с.52]. Правильний підбір методів дозволить учасникам навчального процесу ефективно засвоїти знання, уміння та навички, тобто сформувати освітні результати.

Педагогічна наука розрізняє декілька класифікацій методів навчання. Для початку розрізняють за способом передачі інформації: словесні, наочні та практичні [54, с.321]. Цей розподіл був запропонований ще Я.А.Коменським і доопрацьований на початку XX ст. і вважається одним із найбільш універсальних [67, с.98]. Пізніше була запропонована інша градація методів навчання за І.Лернером та І.Скаткіном, до якої увійшли пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного характеру, частинно-пошукові та дослідницькі [58, с.159]. Також ще виділяють розподіл у якому присутні пасивні, активні та інтерактивні методи навчання [45, с.108]. Як видно одразу у двох із трьох запропонованих нами класифікації виділяють групи методів у якому обов'язково присутній спосіб відображення навчального матеріалу, що пропонується на уроках. Перша група на цьому і концентрує увагу, методи залежать від того, яке джерело використовує вчитель на уроках. І хоч ці класифікації недосконалі вони все таки створюють відповідне пояснення того, якими можуть бути методи. Ми зупинимося на тих, які намагаються передати знання, уміння та навички через зоровий контакт.

Зорові органи чуття допомагають учням краще засвоїти матеріал. Ми не будемо зупинятися у нашому дослідженні на словесно-друковані методи, у яких теж присутня наочна робота з текстом, оскільки це не є нашою темою [67,

с.100]. Проте слід зауважити, що сучасна педагогіка намагається відходити від таких методів як допоміжних, які скоріше використовуються для домашнього завдання. Все таки вивчення навчальної інформації через суцільний текст є застарілим у зв'язку з появою інформаційних технологій здатних урізноманітнити способи подачі інформації. Дослідження тренінгового центру штату Меріленд (США) дослідило, що школярі засвоюють інформацію через читання, тобто тестовим носієм тільки на 10%, тоді як зорове та слухове сприйняття та демонстрація, куди теж входить візуалізація, засвоюється разом на 50%. У педагогічній науці виділяють навіть окремо “візуальну освіту”, у якій зображення та образи відіграють більшу роль ніж робота з текстовими носіями [42, с. 21]

Наочність—це спосіб дослідження, вивчення певного об'єкту через безпосереднє його сприйняття. При цьому активну роль відіграють чуттєві подразники, за допомогою який людина пізнає світ. У такому процесі дуже важливо накладати наочні сприйняття через власну систему уявлень, яка формується у процесі мислення, для того щоб отримана інформація була більш зрозумілою та міцною для суб'єкта [46, с.166-167]. Наочність вважається одним із принципів навчання, на якому тримається уся дидактична наука. Ще Я.А.Коменський сформував “золоте правило дидактики” у якому наголосив, що будь-який об'єкт , який подається якщо його можна сприймати через різні відчуття-зорові, слухові, смакові, через дотик варто подавати використовувати у процесі навчання[65, с.114].Пізніше Коменський створить перший наочний посібник. Й.Песталоцці вважав наочність фундаментом навчального процесу[62, с.98]. Велику роль наочності відзначав і вітчизняний корифей педагогічної думки К.Ушинський. Він вважав, що словесні методи, особливо, ті що сприймаються на слух, потребують занадто багато уваги учнів, яка поступово втрачається, а з наочністю учень буде краще зосереджений [46, с.167]. Творці педагогічної науки розуміли під наочністю прикладне, практичне значення процесу навчання, у якому учні будуть засвоювати знання не через опис об'єкту, а через сам об'єкт.

Важливо також зрозуміти роль пояснювально-ілюстративного методу. Він полягає у підготовці вчителем готового матеріалу і його подачі у вигляді пояснення у супроводі демонстрування ілюстрацій, зразків, моделей, тобто чогось візуального[60, с.53].

Психологічна наука виокремлює три типи сприйняття інформації: візуальний (через зір), аудіальний (через слух) та кінестетичний (через дотик). Існують різні підходи до визначення, кого ж все таки із цих трьох категорій більше. Найпопулярнішою є думка, що все таки візуали домінують у сучасному суспільстві, особливо молодь [43, с.50]. Це пов'язано із роллю Інтернет джерел, соціальний мереж та відеохостингів, що подають інформація через “картинки”. Плюс ми живемо у періоді інформаційного суспільства і споживаємо її у дуже великих масштабах. Наочність (візуальність) допомагає нам сприймати нові дані у скороченому, стиснутому вигляді у вигляді образів. Сучасне життя змушує людей роботи багато справ одночасно і тому такий підхід є дуже привабливим. У науці такий спосіб сприйняття інформації називають “кліповим мисленням”[43, с.51]. У таких умовах педагогіка, тримаючи руку на пульсі, повинна підлаштуватися до викликів сучасного світу і використати усі необхідні інструменти, для успішного навчання сучасного підростаючого покоління. У таких умовах наочність стає панацеєю серед усіх методів навчання. Звісно, усі методи повинні використовуватися у комплексі, та періодично варіюватися, проте як ми зазначили наочність є дуже актуальним методом у навчальній роботі

Наочні методи навчання теж піддаються класифікації. Найбільш узагальнено їх поділяють на методи ілюстрування та демонстрування. У ілюстрування входить усі нерухому засоби наочності-картини, карти, схеми, малюнки, а в демонстрування- рухомі, наприклад прилади, досліди, технічні установки. Також розрізняють споглядальні(розглядання певного об'єкту, зображення, ілюстрації) та дієві(створення візуальних зображень, наприклад схем, діаграм, карт тощо) Ще одним способом погрупувати наочні методи, це їхнє розбиття на натуральні об'єкти (рослини, тварини, техніка, монети,

знаряддя праці, одяг), зображальні(картини, карикатури, макети тощо)та схематичні(графіки, схеми, діаграми, піраміди)[54, с.329]. Також важливо класифікувати засоби наочності, тобто способи подачі наочних методів. Розрізняють: друковані, саморобні(зроблені учнями на завдання учителя), екранні та екранно-звукові(фільми, відео, звукозаписи) та комп'ютерні засоби навчання(електронне зображення графіків, таблиць, діаграм тощо)[67, с.135-136].

Якщо накладати класифікацію наочних методів на безпосереднє специфіку історичної науки у школі тоді ми отримаємо наступну схему: речові пам'ятки, образотворчі(образні) засоби, тобто продукти образотворчого мистецтва та умовно-графічні засоби[45, с.170]. Дещо іншу більш коректну на наш погляд класифікацію О.Желіба, до неї увійшли образні(тобто предмети образотворчого мистецтва, плакати, карикатури, скульптури, архітектури тощо), картографічні(історичні карти), комбіновані(з поєднанням декількох) та умовно-графічні(автор їх ще називає креслярськими, обґрунтовуючи це тим що креслення є головним способом створення таких засобів наочності) [68, с.51]. Тут важливо, зазначити, що на наш погляд картографічні методи не є частиною умовно-графічної наочності, як вважає наприклад О.Пометун, хоч карта- це зменшене масштабом зображення поверхні Землі, через умовні позначення, тобто графіка, у історичні науці, ми вважаємо вона займає окреме, велике місце[45, с.176]. Все таки геопросторові методи є відмінними від умовно-графічних, оскільки усю умовну графічність, на наш погляд, можна самотужки створити, відобразити на папері без особливих наукових знань. Тобто саме можливість створити цю наочність, а не тільки бачити її відокремлює умовно-графічні методи від інших.

Визначення терміну “умовно-графічна наочність” прямо залежить від семантики слово “графіка”. Графіка-це спосіб відобразити певні образи, уявлення, об'єкти, почуті слова через через накреслення знаків, букв, композицій тощо [45, с.176]. До умовно-графічної наочності належать схеми, таблиці, діаграми, графіки, схематичні плани тощо. Залежно від засобів

навчання вони можуть бути як паперовими так і електронними, або узагалі накресленими на дошці крейдою. Можна додати, що цей спосіб наочності намагається подати текстову інформацію різними формами, затягнувши її у певні рамки, що будуть краще сприйматися учнями і не будуть розсіювати їх увагу. Тобто умовно-графічна наочність, на відміну від усіх інших, може замінити словесні подачу практично повністю, розмістивши частинки тексту у різних схематичних зображеннях. Не дивно, що зараз шаленими попитом користуються довідники з історії наприклад, які замість суцільного тексту пропонують усе загнати у схеми та таблиці[49, с.3]. Підручники рекомендують заповнювати на чверть наочними елементами, зокрема графічними[48, с.92]

Одними із найбільш універсальних видів умовно-графічної наочності є малюнок крейдою на дошці, або малюнок на ручкою на папері. Цей метод полягає у спробі схематично показати різні події, явища та процеси історії, зобразивши їх умовно певними знаками. Цей метод є традиційним і навіть місцями примітивним, але він допомагає учням краще зрозуміти і сприйняти матеріал. Також виокремлюють метод створення аплікацій, тобто вирізаних з певного матеріалу фігур чи зображень, що теж формують візуальне уявлення[45, с.177].

Важливим видом такої наочності виступають графіки. Переважно вони стосуються певних статистичних даних, що мають відповідне цифрову кількість, яку варто вставити у єдиний схематичний рисунок. М.Желіба переконаний, що уміння складати графіки буде можливістю розкрити свій потенціал у конкурентній роботі, тобто для подальшого життя це корисний досвід. Хоча графіки переважно застосовують у економічних темах на уроці історії, це не означає, що для інших тем вони не підійдуть[68, с.53].

Ще однією важливим елементом демонстрації статистики є діаграми. Вони показують співвідношення між різними показниками, переважно у відсотковому еквіваленті. Діаграми можуть бути різних форм: у вигляді стовпчиків, розбитого квадрата, розділеного круга, у вигляді певних частин фігурок тощо. Розрізняють величинні та секторні діаграми[68, с.60-61].

Великою групою умовно-графічних засобів є логічно-структурні схеми. У цілому такі схеми являють собою спосіб розсортувати логічно-складений текст у окремі частинки, схеми скріплені стрілками, що повинні логічно все поєднати. У таких схемах важливо обрати колір кожної частинки, розмір шрифту. Для історії такі схеми є незамінним способом показати причинно-наслідкові зв'язки, структуровано та систематизовано подати інформацію[50, с.9]. Логічно-структурні схеми теж розподіляють на сутнісні, розкривають певну інформацію щодо поняття, явища, процесу, логічні-формулюють зв'язки у правильну послідовність та образні, для більш схематичної подачі інформації[50, с.12].

Серед схем, що схожі мають картографічний зміст можна виділити карти-схеми, що відображають якісь певні події через специфічні умовні знаки, наприклад якісь важливі битви[44, с.13]. Також такі схеми можуть бути краєзнавчого та топографічного характеру, якщо йдеться про історію рідного краю[45, с.179].

Також схеми можуть бути на кшталт логічних ланцюгів, що починаються від причин і тягнуться до наслідків. Практикують на уроках і такі ланцюги з встановленням зворотніх зв'язків, тобто поєднання певних частин єдиною думки[50, с.14].

Циклічна схема, що показує, взаємозв'язок кожної частини схеми у вигляді колообігу, тобто кожний фрагмент впливає на інший і повторюється періодично[50, с.16].

Найпростішою та найбільш універсальною на мій погляд є гронування. У основі цієї схеми одна велика тема, яку розбивають на частинки, йдучи за принципом від загального до конкретного[45, с.181]. Фактично схематично малюється щось на кшталт сонця та промінчиків, які відходять від центру.

Ще однією універсальною схемою є “частина-ціле” так малюється загальне поняття у вигляді великого кола, до якого приєднуються інші терміни та поняття, які є складовою частиною загального терміну[50, с.17].

Групування можна зробити, так щоб стрілки не відходили від головного терміну, а навпаки спрямовувалася до центру. Тобто кожна складова частина формує те чи інше явище. Це демонструє протилежний науковий метод від конкретного до загального. Це показує учням настільки кожна “цеглинка” важлива для цілісності будинку. Такий тип таблиці доречно застосовувати, як завдання у якому треба об’єднати окремі тези в одну тему і це все подати як логічно-структурну схему[50, с.19].

Кластер є способом максимально поширити такий вид схеми, додавши з кожної окремо виділеної частинки чогось великого ще менші деталі, тобто подрібнити тему. Це нагадує дерево з великою кількістю гілок де кожна велика гілка має безліч маленьких гілок.

Наочними способом порівняти певний історичний параметр допоможе метод Діаграми(Кола) Венна. Візуально це два кола, що перетинаючись між собою утворюють третє коло, у центрі схеми, де буде розміщуватися спільне, а у двох колах праворуч та ліворуч протилежне. Можна утворювати не тільки двох ,але із трьох і більше кіл, якщо потрібно знайти спільне і відмінне між трьома і більше явищами[50, с.31].

Логічні піраміди теж є умовно-графічним способом показати певну ієрархію, тобто події, постатей чи явища від найвпливовішого до найменш важливого наприклад. Часто у історію практикують соціальні піраміди, показуючи таким чином соціальну диференціацію певного суспільства. О. Желіба акцентує увагу на типі схеми політичні системи, що здатне охарактеризувати політичне життя певної держави за гілками влади[68, с.82-83].

Для демонстрації еволюції певного явища, наприклад для розвитку суспільства, використовують ступінчасту схему, у вигляді сходинок уверх[45, с.182]. Виокремлюють ще схему класифікація, у якій головний термін розбирають на певні частини, підходячи до характеру розподілу різними способами.

Сучасним методом графічної наочності є схема “дерево рішень”. Переважно її складають відштовхуючись від основного поняття, намагаючись знайти залежність та відношення кожної складової, щоб утворилося єдине ціле. Такі схеми учні переважно повинні відтворити самі. Здобувачам освіти це вміння знадобиться у менеджерські та управлінські діяльності[50, с.25].

Найкращим способом формування причинно-наслідкових зв'язків буде схема Фішбоун(Риб'яча кістка) розроблена професором Токійського університету Каору Ісікава. Має вигляд скелету рибини, на місці голови пишуть проблему, на верхній кістках пишуть причини та нижній наслідки, при цьому кожна пара причина та наслідок мають бути взаємопов'язані, оскільки верхні та нижні кістки розташовані навпроти одне одного[50, с.27].

Лінія часу (стрічка часу, хронострічка) ще вид умовно-графічної наочності, що підійде тільки історичній науці. На стрічку наносять дати, століття, епохи у хронологічному порядку- від найранішої дати зліва лінії до найпізнішої справа[68, с.87].

Способом помістити у кластер різними способами та з різним дизайном інформацію, це створити ментальну(інтелект)-карту. Переважно ментальні карти роблять електронно, активно застосовують різну кольорову палітру, заганяють туди фото, малюнки, символи, позначення. Кожна гілка, це лаконічна теза. Інколи малюнки практично повністю складають ментальну карту. Тобто ментальна карта є способом це коротше, але водночас розширено подати інформацію із застосуванням інформаційних технологій та ілюстративного матеріалу[51, с. 74-75].

Тут варто додати, що у нашому дослідженні вагома роль буде належати генеалогічним схемам та таблицям, побудованим на основі династичних ліній, шлюбів тощо, що узагалі у вітчизняній історико-педагогічній думці з'явилися найраніше[68, с.14-15].

Ще однією великою групою методів є таблиці. Таблиця- це спосіб групувати інформацію по секторах, які складають єдине ціле. На відміну від схеми, таблиці не мають стрілок, а виглядають монолітно як сітка певних

фактів. Ця сітку формують графи(стовпчики), що розташовані або вертикально, або горизонтально[45, с.183].

За змістом таблиці бувають конспективно-довідково(систематизовані або еволюції) таблиці. Призначені для логічної структуризації тексту і для подачі будь-якої інформації, наприклад зовнішньої політики князів[68, с.98]. Також розрізняють описові таблиці, що складаються із двох стовпчиків, де наприклад по вертикалі назва племені, а по горизонталі характеристика кожного із них[50, с.52].

Також розрізняють Т-схему, у якій описується дві протилежні сторони одного процесу, події чи постаті. Наприклад зазначається їх плюси та мінуси[50, с.55]. Своєрідною варіацією такої таблиці є порівняльна таблиця, призначення для знаходження спільного та відмінного між двома або більше об'єктами навчання[68,с.99]. Типово історичними є хронологічні та синхроністичні таблиці. Хронологічна переважно наводить у колонці вертикально ліворуч дату, а праворуч подію[47, с.157]. Синхроністична таблиця переважно формується трьома горизонтальними стовпцями. У середньому пишуть рік чи століття, а праворуч та ліворуч різні події, що сталися у один рік у різних країнах чи областях[45, с.183]. Часто цей метод застосовують для міжпредметних зв'язків Історії України та Всесвітньої історії. Діахронні таблиці теж пов'язані із характеристикою історичного часу. Їхня суть полягає у тому, що потрібно розписати певний історичний період чи подію, зазначивши у декількох колонках певні особливості події, якісні зміни, що відбулися. При цьому тема, одна наприклад про якогось київського князя, і хронології пов'язаної з ним, наприклад його походи, реформи тощо.

Класичними є цифрові таблиці, потрібні для вивчення статистичних даних. Саме через таблиці на платформі Excel формуються і діаграми, тому це взаємозалежні методи умовно-графічної наочності [68, с.103].

У контексті умовно-графічної наочності варто сказати про складання презентацій. Зрозуміло, що найкращий спосіб подавати наочність за допомогою інноваційних технологій. У презентації у цілому мають бути лаконічними та

візуалізованими. Тобто там повинно бути мінімум тексту, а активно використовувалася наочність, зокрема умовно-графічна[41, с.155]. Важливо підкреслити, що саме на умовно-графічній наочності повинна спиратися презентація. Варто уникати суцільний текст і подавати поряд з ілюстраціями схеми, таблиці, інтелект-карти, діаграми тощо.

Отже, умовно-графічні методи наочності відіграють важливу роль у процесі навчання. Наочність один із провідних принципів дидактики, який у період домінації у школярів візуального типу сприйняття з “кліповим мисленням” стає важливим шляхом взаємодії у процесі навчання. Умовно-графічна наочність же є провідним способом розбити суцільний текст на логічно пов’язані фрагменти, що сприятимуть кращому засвоєнню інформації. Перевагами умовно-графічної наочності над іншими її видами є можливість учнів відтворити її у письмовому чи електронному вигляді. Уся інша наочність потрібна для супроводу засвоєння знань, умінь та навичок, а методи умовно-графічної наочності можуть стати повноцінними навчальними вправами. Крім того, цей вид наочності є дуже різноманітним. Ми розглянули найрізноманітніші форми умовно-графічної наочності такі як схеми, таблиці, діаграми, піраміди тощо, що показали настільки багатогранними вони можуть бути та стільки навчальних завдань вони можуть забезпечити сприяючи розвитку логічного мислення, критичного мислення, структурованого та синтетичного мислення, формування предметних компетентностей, якіснішого способу запам’ятовування та відтворення навчальних результатів.

Розділ 4. Методи та прийоми використання умовно-графічної наочності на уроках історії у школі на прикладі династично-дипломатичних взаємин Русі-України

Середньовічний період історії України вивчається у 7 класі, зокрема період Русі-України. Він вивчається таким чином, що період зародження та розквіту вчиться одним навчальним блоком, а період удільного(феодалного) дроблення вчиться окремо[3, с.22]. У контексті нашої тематики ми будемо пропонувати використовувати навчально-методичний комплекс, що буде розглянутий нижче на таких уроках згідно з програмою: Русь-Україна за князювання Володимира Великого, Русь-Україна за правління Ярослава Мудрого, Правління Ярославичів, Русь-Україна у останній період єдності. Князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого[5, с.8-9].

У період постійних реформ у системі освіти, дедалі частіше стає педалюватися ідея інтегрованих курсів історії України та всесвітньої історії. Варто сказати, що активне вкраплення цієї тематики буде сприяти кращому засвоєнню всесвітньої історії та скріпить дві дисципліни воєдино, показавши сутність єдиного історичного процесу. Тобто ця тематика тільки поглибить міжпредметні зв'язки, що зараз є як ніколи актуальним, зокрема у 7 класі, який тільки стає на стежину НУШ. Уроки з всесвітньої історії, де можна використати тему династичних взаємин Русі з іншими державами: Походи вікінгів та їхні завоювання, Франція у V-XV ст., Англія у V-XV ст., Священна Римська імперія, Візантія у період середньовіччя, Польща, Угорщина та Чехія у V-XV ст.[3, с.17-20].

Згідно з новою вимогою щодо оцінювання обов'язкової групи результатів варто підкреслити, що у 2 із 6 таких груп умовно-графічна наочність є обов'язковим атрибутом, а саме: історико-хронологічне мислення(орієнтація у часі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків), системне мислення(розуміння взаємовпливу, взаємопов'язаності подій, явищ тощо)[4].

Цей тип наочності переважно передбачає створення структурованих накреслених зображень, що сприяють таким типам мислення.

У процесі надання тематиці прикладного значення слід зазначити, що у сучасних реаліях умовно-графічна наочність неможлива без сучасних інформаційних технологій. Згідно з концепцією НУШ однією із 10 ключових компетентностей є інформаційно-цифрова, тобто вміння застосовувати у навчальному процесі інформаційно-комунікаційні технології(ІКТ)[6, с.11]. Тому ми будемо намагатися цифровізувати кожен метод умовно-графічної наочності.

Шкільні підручники, що адаптовані до навчальних програм подають цей матеріал наскрізно, згідно з тими параграфами, що ми подавали вище. Загалом дані досить уривчасті. Вони складовою частиною фактичного матеріалу про політичне життя окремих князів, зокрема про зовнішню політику. Часто через перенасиченість інформації для 7 класу зовнішня політика, навіть не виокремлюється, наприклад у Володимира Мономаха і Мстислава Великого. Про період Володимира у просто фіксують зародження міждинастичних шлюбів та уривчасто оглядають шлюбні контакти, інколи не називаючи навіть прізвища та імена династій-наречених. Період же Ярослава Мудрого поданий дуже промовисто, особливо велика увага на його доньок, королев європейських країн. Таким чином виникає враження, що шлюбну дипломатію треба асоціювати тільки з Ярославовим князінням. Дійсно його період був часом розквіту такого виду дипломатії, тому не дивно, що воно йде за замовчуванням коли подають зовнішню політику Ярослава. Період же Ярославичів повністю випадає із контексту шлюбної дипломатії, нібито його тоді і не було. Повертається це тільки у параграфі про Мономаха та Мстислава, і то подається досить коротко, без деталізації, у деяких підручниках навіть пропущена шлюбна дипломатія цих князів[64][55][63][53]. Таким чином ця проблема у шкільних підручниках розміщена не системно та по-різному залежно від періоду. По суті “шлюбна дипломатія” та Ярослав Мудрий стали вживатися зі

знаком дорівнює у шкільних програмах, що нівелює інші важливі сторінки цього явища.

Що стосується умовно-графічної наочності як способу відображення, то це можна зустріти хіба у підручнику авторства В. Дрібниці у вигляді схеми, типу “Ромашка”[55, с.51](Додаток Ш). Також приблизно схожу схему знаходимо у підручнику О. Пометун, тільки окрім Ярославової політики шлюбів, відображена і Володимирова(Додаток Щ). Або у підручнику Н.Сорочинська зустрічається цікава карта-схема, де показані напрямки шлюбної дипломатії Ярослава Мудрого стрілочками на європейському просторі[64, с.41](Додаток Ю). У навчальних довідниках посібниках ця тематика відображена буде побіжно, тому своїх розробок ніхто і не створив. Тобто це все ще маловивчене поле, що потребує нових навальних-методичних напрацювань.

Слід зазначити, що оскільки умовно-графічну наочність можна застосувати як для кращого пояснення нового матеріалу, так і для пізнавальних завдань, то ми почнемо з першої функціональної ознаки. Сучасні підручники досить слабо насичені наочними засобами і мають більше текстових даних ніж візуальних. Тому важливо створювати візуалізовані презентації для кожного уроку. Як ми уже зазначали вище, слайди повинні бути насичені усякою наочністю, а не простим друкованим словом. Так презентації мають поступово замінити підручник. Логічність, структурованість можна отримати у презентаціях з умовно-графічною наочністю. Кожен із зазначених методів можна виконати по-різному: крейдою на дошці, на папері від руки, друкованим словом, електронно за допомогою різних програм.

Протягом вивчення даної тематики можна створити графіки, що показують співвідношення шлюбів між різними країнами. Графік “Шлюби Рюриковичів з представниками європейських держав”(Додаток Я). Або ж можна прослідкувати, у який період шлюбні контакти були інтенсивнішими, розділивши графік на період Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Ярославичів та батька Мономаха і сина Мстислава. Подібні графіки можна

скласти у таких програмах починаючи від Excel та Canva та закінчуючи додатками Plotly та Datahero. Також це стосується створення діаграм, які можуть відобразити, наприклад хто більше одружувався у жінки та чоловіки. Такий спосіб візуалізації формує статистичні дані, які вчитель для демонстрації або учень для закріплення матеріалу може використати на уроках. Типові завдання: складіть секторну діаграму, яка покаже кількість династичних шлюбів, що були укладені у різні періоди (Додаток Я), проаналізувати, скільки шлюбів були справді засвідченням міжнародних угод та союзів між країнами, а скільки носили символічний характер і не вплинули на міждержавні відносини у Рюриковичів у період Ярославичів, поміркуйте, які жінки будучи іноземними принцесами стали дружинами руських князів та хто найбільше вплинув на історичну долю Русі-Україну. Створити цей проєкт через діаграму, де на власний розсуд показати градацію таких княгинь.

Наступним блоком графічної наочності є схеми, на які варто звернути найбільше уваги. Очевидно, що схеми варто давати у готовому вигляді, як складова частина пояснювально-ілюстративної методу навчання незаповненими та частково заповненими як практичний метод навчання. Також можна пропонувати учням складати схеми, зокрема через такі програми як Word, Powerpoint, Google Drawings, Draw.io.

Оскільки у школі шлюбна дипломатія подається як вид зовнішньої політики правителів Русі-України, то відповідні завдання повинні продемонструвати міждинастичні шлюби як інструмент вирішення міжнародних відносин. Пропоновані типові завдання

1. Складіть логічний ланцюг, що показує причини пріоритетності шлюбних контактів із Візантійською імперією. Така вправа спрятує формуванню логічного мислення, причинно-наслідкових зв'язків, її варто подавати як завдання у процесі навчально-пізнавальної діяльності учня на уроці (Додаток А).

2. Створіть схему, що буде показувати циклічність створення бажаного впливу завдяки шлюбам з родичами правителів Європи та Ярославом Мудрим(Додаток В)
3. Накресліть схему єдине ціле, для відображення складових частин зовнішньої політики того періоду або ж явища “шлюбної дипломатії”. Вона “розкладе по полицях” загальні риси міждержавних зносин. Таке завдання варто подавати на уроках узагальнення та систематизації знань, або ж на етапі систематизації комбінованого уроку(Додаток С).
4. Створіть схему яка продемонструє причини, що спонукали європейських монархів для одруження з династами Європи(період Ярослава Мудрого)(Додаток D).

Базовими опорними схемами є типу “Ромашка” або гронування. Учні отримають завдання, де потрібно скласти такі схеми:

- 1.Шлюбна дипломатія Володимира Мономаха. Оскільки ця тематика подається досить уривчасто та коротко, такий вид наочності яскраво продемонструє зокрема тезу, що період Мономаха був часом короткочасного політичного розквіту(Додаток E).
2. Руські княгині протягом цього періоду, що стали могутніми володарками у іноземних державах. Жіноче питання у період Середньовіччя стане складовою частиною формування емоційного інтелекту на уроках, однак порушувати це питання варто у вигляді додаткового завдання на домашню роботу або у вигляді проєкту, що потребуватиме аналізу джерел інформації та створення відповідної графічної наочності.
3. Ярослав Мудрий-“свекор Європи”, завдання покаже об’єм політичної могутності період Ярослава(Додаток F). Таке завдання можна розтягнути у часі на два уроки, закінчивши цю схему на уроці про Ярославичів, простеживши таким чином увесь життєвий шлях синів Ярослава та їхнього подружнього життя.
4. Дружини Володимира Великого у період шлюбної дипломатії та політичні преференції, які він завдяки цьому отримав(Додаток G)

Схемою вищого рівня, яка показує системне мислення учня є кластер. На наш погляд, саме кластер дозволяє практично повністю розкрити певну проблему. Оскільки дана тематика розглядається у шкільній програмі у контексті зовнішньої політики, кластер може структурувати інформацію про напрямки міжнародних відносин та логічно вклинити шлюбну дипломатію, як складову частину цього процесу, зокрема таким чином варто відобразити зовнішню політику Володимира Великого(Додаток Н). Також дуже зручно давати учнями, частково заповнені кластери для доокомплектування. Приклади кластерів: періоди розквіту шлюбної дипломатії, де повинно бути і риси кожного проміжку часу і шлюбні контакти, розташовані хронологічно. Типові приклади завдань: наслідки шлюбної дипломатії для Русі-України(Додаток І), Русь-Польща: матримоніальні союзи.

Цей метод умовно-графічної наочності можна запропонувати у формі групової роботи(кооперативного) навчання, зокрема через метод “Акваріум”, що допоможе розподілити обов’язки між учасниками групи, які водночас через колективний мозковий штурм зможуть сформулювати єдине ціле.

Для активного залучення учнів до процесу порівняння практикують використання діаграми Венна. Діаграму можна створити як власними руками та через електронні інструменти, зокрема Word, Canva, Getmind, Lucidchart, наприклад порівняйте шлюбну дипломатію Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха, порівняйте становище шлюбної дипломатії у період Всеволода Ярославича та його сина Володимира Мономаха, порівняйте становище чоловіка та жінки як учасників династичних шлюбів(Додаток J). Такі завдання доцільно подавати через проблемний характер подачі, індуктивно-дедуктивним методом, щоб учні сформувавши загальні риси щодо князювання давньоруського правителя, могли співставити його з іншим правителем. Коло Вена чудового підійдуть, на етапі перевірки домашнього завдання як робота на дошці чи на етапі систематизації через групові форми навчання. Такі завдання дозволять учням пригадати уже вивчений матеріал та аналітично його використати.

Для демонстрації еволюції та деградації накресліть ступінчасту піраміду, де можна простежити усі злети та падіння династично-дипломатичних зв'язків Рюриковичів протягом зазначеного періоду. Такі завдання варто практикувати на уроках узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок.

Генеалогічні схеми є одним із провідних у проблемі нашого дослідження. Загалом такі схеми у підручниках відображають тільки чоловічу лінію і часто не вказують шлюби та народження дівчат. Такі схеми передбачають використання символу “+” для позначення шлюбу, переважно усе інше є частиною будь-якої схеми. Крім того вона читається тільки зверху вниз. Приклади вправ: володимировичі, що боролися за владу чи брали участь у міжусобній війні після смерті свого батька, покажіть їх матримоніальні союзи(Додаток К),тріумвірат Ярославичів та його перше коліно як контексті шлюбної дипломатії, сини та доньки Володимира Мономаха, угорський напрямок генеалогічних зв'язків Рюриковичів(Додаток Ф).Складання генеалогічних схем, безсумнівно потребує, аналіз додаткових джерел інформації та варто давати учням як додаткове завдання. Можна скласти і єдину генеалогічну схему, де описати увесь досліджений період.

Важливим видом схем є дерево рішень, яке активно застосовується у інших сферах діяльності людини і це вміння точно допоможе учням у майбутній самореалізації. Дерево рішень теж чудовий метод, у якому можна залишити незаповнену частину як завдання для учнів. Приклади заголовків “дерева рішень” – секрет зовнішньополітичного успіху Ярослава Мудрого, принципи укладання матримоніальних шлюбів, ризики та вигоди для сторін(Додаток L). Дерево рішень досить аналітичний та проблемний вид роботи, що потребує сформовану логічну компетентність. Таке завдання слід давати на етапі систематизації чи узагалі для перевірки засвоєних знань та умінь на уроках контролю та корекції.

Для історичного мислення причинно-наслідкові зв'язки є наріжним каменем розуміння, тому вони повинні формуватися практично на кожному уроці. Винятком не є і наша тематика. Фішбоун є ефективним методом, що

систематизує причини та наслідки у одній логічній схемі у вигляді скелету риби. Найкраще створювати такий вид схеми у програмах типу Canva чи Mindonmap. Завдання можна формулювати як причини та наслідки шлюбної дипломатії для окремої теми, наприклад про Галицьке князівство у період свого становлення чи у цілому для визначеного періоду(Додаток М).

Лінія часу теж універсальний метод для формування історико-хронологічного мислення, який можна створити у PowerPoint, Canva, Storymap тощо. Оскільки події шлюбної дипломатії відбуваються у часі такі завдання ще краще акцентують увагу учнів на хронології. Наприклад, шлюби Рюриковичів з німецькими державами, шлюби Ярослава Мудрого, шлюби найвідоміших жінок з династії Русі(Додаток N). Пропонуємо узагальнюючу стрічку часу з її розподілом на ключові періоди історії Русі-України та заповненні цих періодів матримоніальними союзами у контексті зовнішньої політики.

Ментальні карти повинні стати найважливішим методом умовно-графічної наочності на уроках, через багатофункціональність таких схем, куди можна вставити не тільки текст, але й ілюстрації та навіть відео фрагменти. Інтелект-карти доречно створювати у таких додатках як Freemind, Mindmeister, Mindomo тощо. Наприклад, шлюбні контакти із країнами Центрально-Східної Європи, шлюбна дипломатія Всеволода Ярославича чи у цілому зовнішня політика, скажімо Володимира Мономаха(Додаток O)(Додаток P). Як проєкт можна запропонувати на виконання інтелект-карту з “шлюбною дипломатією” протягом періоду, з обов’язковими рубриками-передумови, цілі, вектори, результати, наслідки та історичне значення. Робота над інтелект-картою повинна відбуватися на кожному уроці, це чудовий засіб пояснити новий матеріал чи пересвідчитися у засвоєнні учнями уже вивченого матеріалу. Також це формування логічної компетентності та інформаційно-комунікаційна грамотність, оскільки ментальні карти переважно є електронними.

Таблиці відіграють велике значення у процесі засвоєння та відтворення інформації. Перевагою таблиці над схемою є її легше створення. Переважно

можна обмежитися програми Microsoft та Google . Описові або тематичні таблиці. Такі таблиці є базовими, вони тезисно подають певну проблему. На наш погляд, їх слід використовувати на етапі вивчення нового матеріалу, наприклад зовнішня політика Мстислава Великого(Додаток Q). У колонках можна розмістити інформацію про чоловіка, дружину, рік укладання, іноземну державу та коротку довідку про подружнє життя. Так можна сформувати інформаційні бокси про персоналію(постать) у вигляді анкети, cv з чітко визначеним алгоритмом. Наприклад, як пошукову роботу учням можна запропонувати заповнити таку анкету про Єлизавету Ярославну чи Євпраксію Всеволодівну, їхні життєві долі є справді досить показовими та повчальними(Додаток R). Такі завдання формують аксіологічну компетентність. Також слід запропонувати схему у якому у колонках буде показні цілі та результати шлюбних відносин між Руссю та іншою державою, наприклад Польщею, з обов'язковим зазначенням матримоніальних зв'язків.

Т-схема є важливим способом охарактеризувати історичні явища, висловити власний погляд на проблему. Наприклад зазначити успіхи та невдачі “шлюбної дипломатії” Володимира Мономаха, сильні та слабкі сторони дипломатії Русі-України та відзначити переваги та недоліки династично-дипломатичних відносин з Візантійською імперією(Додаток S). Оціночні судження теж відіграють велике значення у процесі вивчення історії, тому такі завдання дозволять учням поглянути на проблему під іншим кутом зору. Найпоширенішою формою Т-схеми є порівняльна таблиця, яку можна використовувати паралельно з діаграмою венна, формуючи три колонки, де праворуч і ліворуч вказується відмінне, а посередині спільне. Також можна формувати із двома колонками-спільне та відмінне. Тематика таких таблиць може бути наступною: порівняння масштабів дипломатії Володимира Великого та Ярослава Мудрого чи наприклад Володимира Мономаха та Мстислава Великого(Додаток Т).

Окремою групою схем є такі, що пов'язані з історичною хронологією. Насамперед це хронологічна таблиця, одна з найпростіших у виконанні, де

ліворуч записують рік чи століття, коли відбулася якась подія, а праворуч напроти дат пишуть, що це за подія. Така таблиця може стосуватися зовнішньої політики конкретного князя Ярослава Мудрого, де між іншим буде відображено і міждержавні шлюби(Додаток Y). Для нашої теми можна створити таблицю із роками шлюбів між династами, із роками їх спільного життя, врешті з етапами шлюбної дипломатії або ж дипломатії з окремою державою, скажімо Польщею(Додаток V). Поважне місце займають також синхроністичні таблиці, оскільки тематика перебуває на стику історії України та всесвітньої історії. Варто створити таблицю, де буде відображено одночасно життя представника династії Рюриковичів закордоном і з тим, що відбувалося тоді у Русі, це створить уявлення історичної тяглості та динаміки постатей у просторі і часі, оскільки практично усі сприймають Анну Ярославну тільки як принцесу Франції десь у період Ярослава Мудрого, наприклад, але більшість подій пов'язаних із неї трапилися у період боротьби її братів за владу у Русі(Додаток W). Також таку таблицю можна створити порівнюючи Русь-Україну і з державами, що перебували з неї у дипломатичних взаєминах, наприклад Русі і Візантії, оскільки багато руських княгинь ставали представниками правлячої сили у Візантії. Також такі таблиці доцільно застосовувати під час вивчення тем Всесвітньої історії, про визначні персоналії та їхніх сучасників з Русі-України, з якими вони перебували у дипломатичних взаєминах. Така таблиця дозволить учням бачити історію України та світу у комплексі, невідривно. Насамкінець пропонуємо, створити синхроністичну таблицю володарів Русі та володарів інших держав, що були сучасниками та відповідно представляли країну на міжнародній арені ініціюючи шлюбні контакти, зокрема Руські князі з польськими та угорськими королями, імператорами Візантії, володарями Норвегії, Швеції та Данії(Додаток X).

Слід зауважити, що вкраплення цих методик у шкільну програму неможливе без дотримання певної дорожньої карти. По-перше, потрібно вперше подавати такі методи умовно-графічної наочності через алгоритми(тобто технологічні картки) складання схем, таблиць, діаграм та

графіків. Варто розробити такі алгоритми, де буде прописані кроки щодо створення синхроністичної таблиці, фішбоуну, інтелект-карти, коло вена тощо(Додаток У). Окремо варто звернути увагу на інформаційно-комунікаційну грамотність, без якої робота над таким засобами наочності у різних електронних додатках неможлива. По-друге, це деталізація фактичного матеріалу, насичення шкільної програми додатковою інформацією щодо шлюбних контактів Русі з Європою, оскільки у шкільній програмі вона представлена у недостатній кількості, особливо період від смерті Ярослава до правління Мстислава Великого. Саме через інструменти наочності це поширення шкільного історичного матеріалу буде цікавим, якісним та актуальним.

Отже, на уроках всесвітньої історії та історії України у 7 класі варто застосовувати умовно-графічну наочність, зокрема у подачі проблеми династично-дипломатичних зв'язків Рюриковичів. Ця тематика вкраплена у контекст зовнішньої політики окремого періоду чи князювання певного правителя. Вона дасть можливість досягнути частини обов'язкових груп результатів, сформулює загальні та історичні предметні компетентності, до яких входять знання, уміння та навички. Ми запропонували типові для цієї теми таблиці, схеми, діаграми, графіки та інші методичні розробки, які потрібно внести у шкільну програму, поширюючи її змістове наповнення та подаючи це через карти-схеми, які покажуть учням як правильно працювати з таким видом наочності. Ця методична розробка покликана наповнити історичний освітній матеріал цікавим набором методів та прийомів, що сприятимуть покращенню якості навчання.

Висновки

Отож, династично-дипломатичні зв'язки Рюриковичів у XI – першій половині XII ст. відігравали ключову роль у системі міжнародних відносин середньовічної Європи. “Шлюбна дипломатія” слугувала ефективним інструментом комунікації, налагодження співпраці та вирішення геополітичних завдань, перетворюючи представників правлячої династії Русі-України на важливі фігури на європейській політичній арені. дружніх відносин.

Дослідження показало, що шлюбні контакти Русі-України пройшли шлях від зародження за Володимира Великого та розквіту за Ярослава Мудрого до стабілізації та занепаду за Ярославичів, з тимчасовими піднесеннями за Володимира Мономаха та Мстислава Великого. Це свідчить про динамічність та адаптивність цього інструменту зовнішньої політики.

Матримоніальні союзи посідали вирішальну роль у дипломатичних взаєминах у Європі, оскільки держави у Середні віки були по-суті династичною політією, де все політичне життя крутилося навколо постійної боротьби за владу та територіальні розширення. У таких державах династичні зв'язки були гарантією успішних дипломатичних переговорів. При цьому інститут шлюбу нівелювався, оскільки він відбувався без добровільної згоди сторін та слугував інструментом у руках володарів держав, які розпоряджалися своїми родичами як політичною валютою. Кращої печатки, яка скріплювала союзницькі відносин, тоді не існувало.

Християнізація виявилася невід'ємною умовою для рівноправних дипломатичних відносин у середньовічній Європі, а Константинополь та Рим виступили основними політико-релігійними центрами, що впливали на ці процеси.

Було встановлено, що Русь-Україна активно розбудовувала династичні зв'язки з різними регіонами: від Візантії та Скандинавії (мотивами були релігійні, торговельні та військово-політичні інтереси) до країн Центрально-Східної Європи (для вирішення питань кордонів, союзницьких зобов'язань та боротьби зі спільними ворогами). Відносини із Західною Європою, хоч і менш

інтенсивні, також були зумовлені геополітичним впливом та прагненням підвищити міжнародний престиж, яскравим прикладом чого є шлюб Анни Ярославни з королем Франції Генріхом I.

Русь-Україна протягом XI-XII ст. зав'язала дипломатичні відносини з різними регіонами середньовічної Європи. Спершу через торгівельно-економічні, територіальні та військово-політичні причини з Візантією, з якої прийшло християнство, і саме ця держава ввела Русь у рівноправні дипломатичні відносини у християнські Європі. Вважається, що Візантія завжди виділяла представника своєї династії для шлюбу з Рюриковичами задля дотримання стабільності у регіоні. Через схожі причини плідно проходили шлюбні контакти і зі Скандинавією. Вони пройшли еволюцію від матримоніальних стосунків задля військового найму до рівноправних зв'язків країн Скандинавії-Швеції, Норвегії та Данії з Руссю та їх скріплення союзними шлюбними угодами. Переслідуючи свої інтереси держави таким чином формували зони свого політичного впливу. Відносини між Рюриковичами та сусідніми країнами зрозуміло, що були максимально тісними. Це стосувалося геополітичного протистояння з Німеччиною, втручання у внутрішні справи Русі до країн Центрально-Східної Європи і навпаки, формування кордонів, союзних зобов'язань у боротьбі зі спільним ворогом і нарешті питання престижу між сторонами. Усі ці питання найчастіше вирішували "шлюбною дипломатією". Відносини з Західною Європою були менш помітними та більш уривчастими, часто-густо причинами їх були питання геополітичного впливу у регіоні східної Європи, це завжди турбувало Німеччину та Папську курію, що прагнули дотягнутися до краю християнської ойкумени. Інші ж країни "старої Європи" були занадто далекими від справ з Руссю, однак це не завадило прославитися Анні Ярославні, що вважається однією із найвідоміших представників шлюбної дипломатії.

Таким чином, династичні зв'язки Рюриковичів були невід'ємною частиною дипломатії Середньовіччя, дозволивши Русі-Україні інтегруватися в

європейські інституції та стати повноправним гравцем на міжнародній арені, значно підвищивши її авторитет у очах сусідів, далеких та ближніх.

Особливу увагу в роботі приділено апробації дослідженої тематики у шкільній програмі історії засобами умовно-графічної наочності. Обґрунтовано, що візуалізація інформації через таблиці, схеми, діаграми, кластери та інші графічні елементи є ефективною методичною стратегією, що відповідає сучасним вимогам візуального сприйняття та кліпового мислення учнів.

Наочність займає велике значення як принцип навчальної діяльності. Це зумовлено зростанням попиту на візуальне сприйняття дійсності та панівне становище кліпового мислення підростаючого покоління. Саме методична стратегія спрямована на візуалізацію інформації сприяє кращому засвоєнню знань, умінь та навичок, формування компетентностей та груп результатів. Умовно-графічна наочність ж наочність є провідною у забезпеченні засвоєнні матеріалу завдяки використанню таблиць, схем, діаграм, графіків, презентацій, пірамід тощо. Вони створюють чимало переваг для якісного навчального процесу. Вони можуть виступати як спосіб актуалізувати та проілюструвати пояснювальний матеріал, так і створити ряд пізнавальних вправ для формування умінь та навичок учнів.

Запропонована навчально-методична розробка демонструє практичні шляхи інтеграції даного матеріалу в 7-й клас, сприяючи кращому засвоєнню знань, умінь та формуванню компетентностей.

Адаптовувати напрацьований матеріал у нашому дослідженні у рамки шкільного курсу історії у 7 класі можливо завдяки широкому спектру методів та прийомів умовно-графічної наочності. До такої виду наочності належать різні види структурно-логічних схем, діаграми Венна, фішбоун, кластери, інтелект карти, дерева рішень, таблиці(описові, тематичні, порівняльні, синхроністичні, хронологічні), діаграми, графіки тощо. У роботі на основі конкретних прикладів було продемонстровано шляхи застосування графічної наочності. Вони передбачають створення вчителями та учнями різних предметів наочності. Це можливо виконати на дошці, вручну, на папері у

друкованому вигляді та використовуючи електронні додатки, наділені можливостями інноваційно візуалізувати навчальний процес. Таким чином мною була сформована навчально-методична розробка, яку можливо апробувати у закладах ЗСО. Це можливо з дотриманням наступних рекомендації: алгоритмізувати процес створення наочних об'єктів та сформувати компетенції необхідні для роботи з електронними додатками з сфері ІКТ та деталізувати інформацію щодо даної тематики, вкравливши це у шкільну програму, для засвоєння фактичного матеріалу.

Дослідження доводить, що тема дипломної роботи може бути екстрапольована на шкільну програму за допомогою умовно-графічної наочності, що збагатить навчальний процес і сприятиме якісному засвоєнню історичного матеріалу здобувачами освіти у ЗЗСО. Запропоновані методичні напрацювання можна вважати інструментами, необхідними для набуття груп результатів та компетенцій у процесі навчання.

Список використаних джерел

I. Оpubліковані джерела

- 1.Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X — початок XVII ст.): 3б. док. і матеріалів АН УРСР. Ін-т суспільних наук та ін., Упоряд. Є. А. Гринів та ін.; Редкол.: Є. А. Гринів та ін. Київ : Наукова думка, 1988. 288 с.
2. Літопис руський. Переклад з давньоруської Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.

II. Нормативні документи

3. Всесвітня історія. Історія України (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с
4. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (Дата звернення: 21.04.2025).
5. Модельна навчальна програма «Історія України. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А., Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.). 45 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/_mon/sites/1/zagalna%20serednya/_Navchalni_Prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/16.08.2023/Istoriya.Ukrayiny.7-9.kl.Burlaka.ta.in.13.09.2023.pdf (Дата звернення: 14.04.2025).
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. За заг. ред. М. Грищенко. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 34 с.

III. Монографії та статті

- 7.Войтович Л.В. Домановський А.М. Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011. 880 с.
- 8.Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
- 9.Войтович Л.В. Кров Рюриковичів у жилах шотландських королів. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2007. Вип.7. С. 94-101.
- 10.Войтович Л. В. Перша галицька династія. *Генеалогічні записки: Збірник наукових праць*. Київ: 2009, Вип. 7. С. 1-25.
- 11.Волощук М. До питання походження руської дружини угорського короля Володислава I (1077–1095) *Українсько-угорські етюди*. Львів: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2019. Вип. 3. С. 107–124
12. Головка О. Б. «Імперія ромеїв» в ідеологічних концепціях давньоруських мислителів. 'Ρωμαϊος: збірник статей до 60-річчя професора С. Б. Сорочана. Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 2 Харків: Майдан, 2013. С. 116-131.
- 13.Головка О. Б. Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі. *Княжа доба: історія і культура*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015. Вип. 9. С. 183–216.
- 14.Головка О.Б. Поширення християнства у слов'ян Східної Європи і формування християнської церковної організації на Русі (VIII-XIII ст.). *Дриновський збірник*. Харків, Софія : Академічне видавництво імені проф. Марина Дринова, 2012. Т. V. С. 179-189.
- 15.Головка О. Б. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.) НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2021. 600 с.
- 16.Головка О.Б. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел. Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий

збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С.358-382.

17.Головко О.Б. Участь польського князя Болеслава Першого «Хороброго» у міжкнязівській війні на Русі (літо–осінь 1018 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки.* 2018. Т. 28. С. 55-71.

18.Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Київ, 1913. 648 с. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur1.htm> (Дата звернення: 14.03.2025).

19.Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. 634 с. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur2.htm> (Дата звернення: 16.04.2025).

20.Іщенко О. С. Візантійська спадщина Володимира Мономаха в історичній пам'яті. *Український історичний журнал.* 2016. № 1. С. 21-37.

21.Кеда М. Вінценосне розлучення: кейс Євпраксії (Адельгейди) Всеволодівни. *Сіверянський літопис.* 2021. № 5. С. 164-173.

22.Котляр М. Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. 240 с.

23.Котляр М.Ф. Княжа служба в Київській Русі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.

24.Кравець А. Династичні зв'язки в Європі як прототип інтеграційних процесів (на прикладі Київської Русі). *Студентські наукові студії.* Вип. 9. Миколаїв: 2012. С. 75–77.

25.Луняк Є. Анна Руська - королева Франції в світлі історичних джерел. Ніжин : Міланік, 2010. 208 с.

26.Махінько А. І. Династійні зв'язки Київської Русі до XIII ст. : історико-генеалогічний огляд. *Сторінки історії : збірник наукових праць.* Київ: 2012. Вип. 33. С. 5–12.

27.Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.

28.Нариси з історії дипломатії України. Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Альтернативи, 2001. 736 с.

- 29.Половинська В. В. Варязькі княгині Інгігерд і Гіта та інші «невидимі» скандинавки на Русі. *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2014. Вип. 37. С. 5–13.
- 30.Половинська В.В. Матримоніальні зв'язки руської князівської династії зі скандинавськими монаршими дворами в XI – першій половині XII століття. *Проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць* Київ: 2012. Вип. 4. С. 275-288.
- 31.Половинська В. В. Політико-ідеологічний аспект взаємин Давньої Русі і країн Скандинавії в XI–XII ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: історичні науки*. Луцьк. 2013. Вип. 12 (261). С. 4–9.
- 32.Половинська В. В. Русько-скандинавські суспільно-політичні відносини у XI–XII ст. *Вісник аграрної історії*. 2011. Вип. 1. С. 154–159.
- 33.Ричка В. М. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. Київ: Інститут історії України, 2015. 132 с.
- 34.Толочко П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 360 с.
- 35.Толочко П. Ярослав Мудрий. Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2002. 272 с.
36. Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. *Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.)*. Відп. ред. В.А.Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. 275 с.
- 37.Уривалкін О.М. Таємничі грані історії. Київ: КНТ, 2007. 340 с.
- 38.Федака С. Д.. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. 340 с.
- 39.Чистякова І. М. Шлюбна дипломатія династії Рюриковичів . *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15, № 1. С. 199-207.

IV.Навчально-методичні видання

- 40.Десятов. Д. Основні напрямки розвитку методики застосування наочності на уроках історії стародавнього світу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Випуск 30, Умань: 2009. С. 75-83

41. Желіба О. Структура та наповнення презентації для уроків історії та громадянської освіти НУШ. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць*. Глухів, 2022. Вип.1. С.154-157.
42. Житеньова Н. В. Сутність візуалізації в навчальному процесі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічна*. 2013. Вип. 19. С. 18-21.
43. Корчова Г.Л. Кліпове мислення як науково-методична проблема у професійній освіті. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. Вип. 1 (132), 2022. Кременчук: КрНУ, 2022. С. 49-54.
44. Орешин О. І. Використання наочності на уроках історії: методи та прийоми. Методичні рекомендації. Ланівський ліцей. 29 с. URL: <https://surl.luhlib.lviv.ua/cqauoj> (Дата звернення: 26.04.2025).
45. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
46. Попфалуші С. А. Наочність як засіб активізації навчального процесу. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 19 травня 2023 р.)*. Рівне : МЕНУ, 2023. С. 166-170.
47. Потапенко Р. Методика роботи з умовно-графічною наочністю на уроках історії. *Society. Document. Communication. Серія: : Історичні науки*. 2022. Вип. 16. С. 151-164.
48. Похмура Р.І. Аналіз теорії та практики використання засобів умовно-графічної наочності у викладанні історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Вип.2 .Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. С. 90-93.
49. Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах. 7—9 кл. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 128 с.

50. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : методичний посібник для студентів уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Шwirка. Старобільськ, 2015. 112 с.

51. Шахіна І. Використання ментальних карт у навчальному процесі. *Наукові записки. Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2015. Вип. 8(3). С. 73-78.

V. Підручники та посібники

52. Боєва С.Ю. Бузань В.Ю. Кізлова А. А. Україна в контексті історичного розвитку Європи: підручник для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх спеціальностей. Київ: Арт Економі, 2021. 304 с.

53. Власов В. С. Панарін, О.Є. Топольницька Ю.А. Історія України : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2020. 176 с.

54. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник Київ : Академвидав, 2012. 616 с.

55. Дрібниця В. О. Щупак І.Я. Бурлака О.В. Піскарьова І.О. Історія України : підруч. для 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 176 с.

56. Головченко В. Дипломатична історія України : підручник. 2-ге вид., перероб. Київ: 2007. 432 с.

57. Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст. Навч. посіб. для студ. істор. спец.. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2014. 570 с.

58. Зайченко І.В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. - Київ, «Освіта України», 2008. 528 с.

59. Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вінниця: Нова книга, 2002. 433 с.

60. Каменєва Т.М. Теоретичні основи навчання: Навчально-методичний посібник. К.: МНУЦ, 2018. 282 с.

- 61.Корольчук Л.В., Баула О.В., Галазюк Н.М., Зелінська О.М., Кравчук П.Я., Лютак О.М., Савош Л.В., Урбан О.А. Дипломатія. Навчальний посібник : ПП «Волинська друкарня» 2024, 340 с.
- 62.Малафіїк І.В. Дидактика: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 397 с.
- 63.Свідерський Ю. Романишин М. Історія України : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2020. 176 с.
- 64.Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України : підручник для 7 кл. закладів загальн. серед. освіти. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2020. 176 с.
- 65.Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.
- 66.Федорчак П.С. Крюков А.В. Нагорняк М.М. Коротка історія Чехії і Словаччини: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 170 с.
- 67.Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

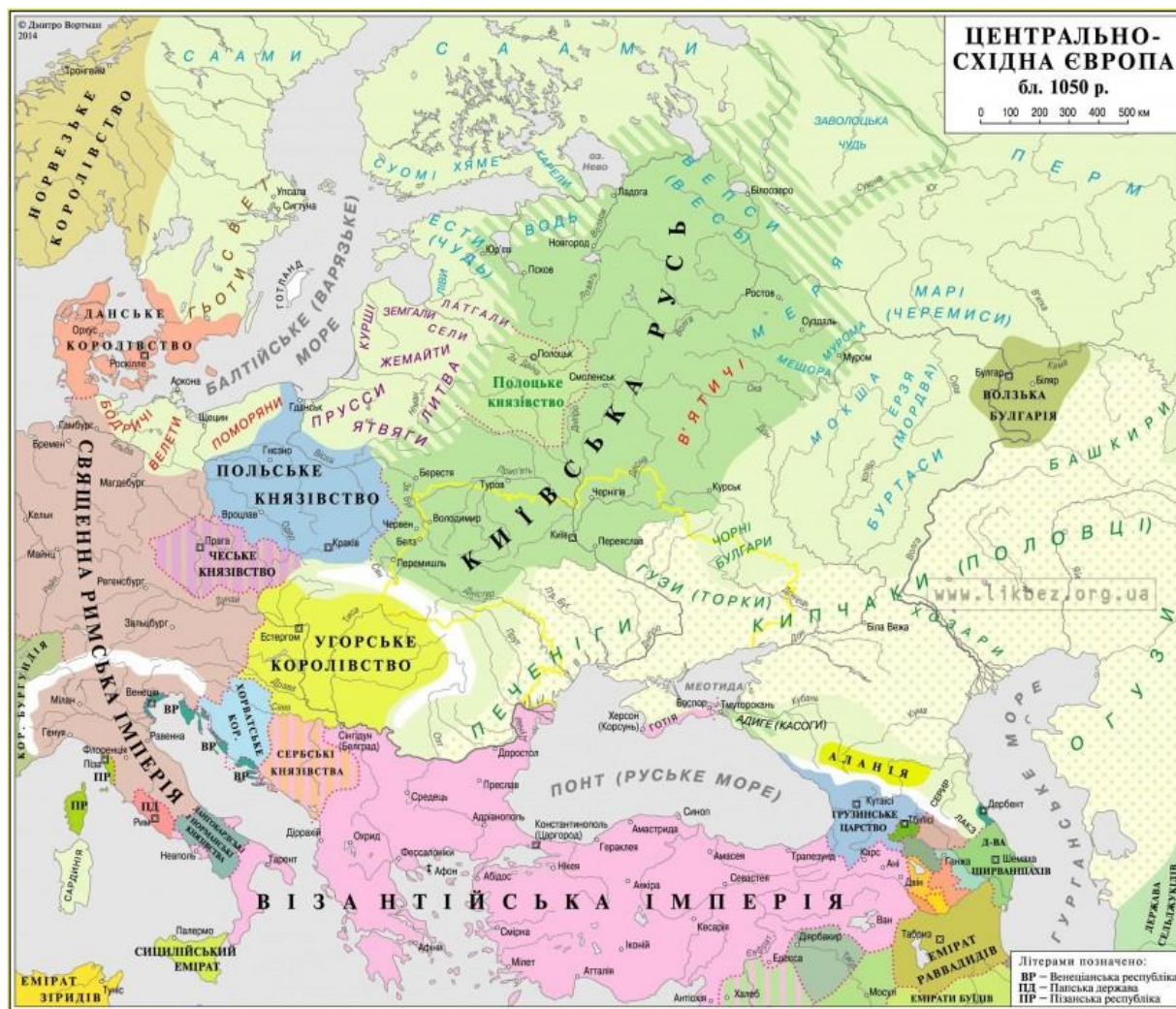
VI. Дисертації

- 68.Желіба О.В. Методичні засади використання умовно-графічної наочності у процесі навчання всесвітньої історії в 10-11 класах. Дис. канд. пед. наук: Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2003. 293 с.
- 69.Половинська В. Давня Русь і Скандинавія: політичні і соціокультурні відносини (XI - перша половина XII ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Київ: 2015. 223 с.

Додатки

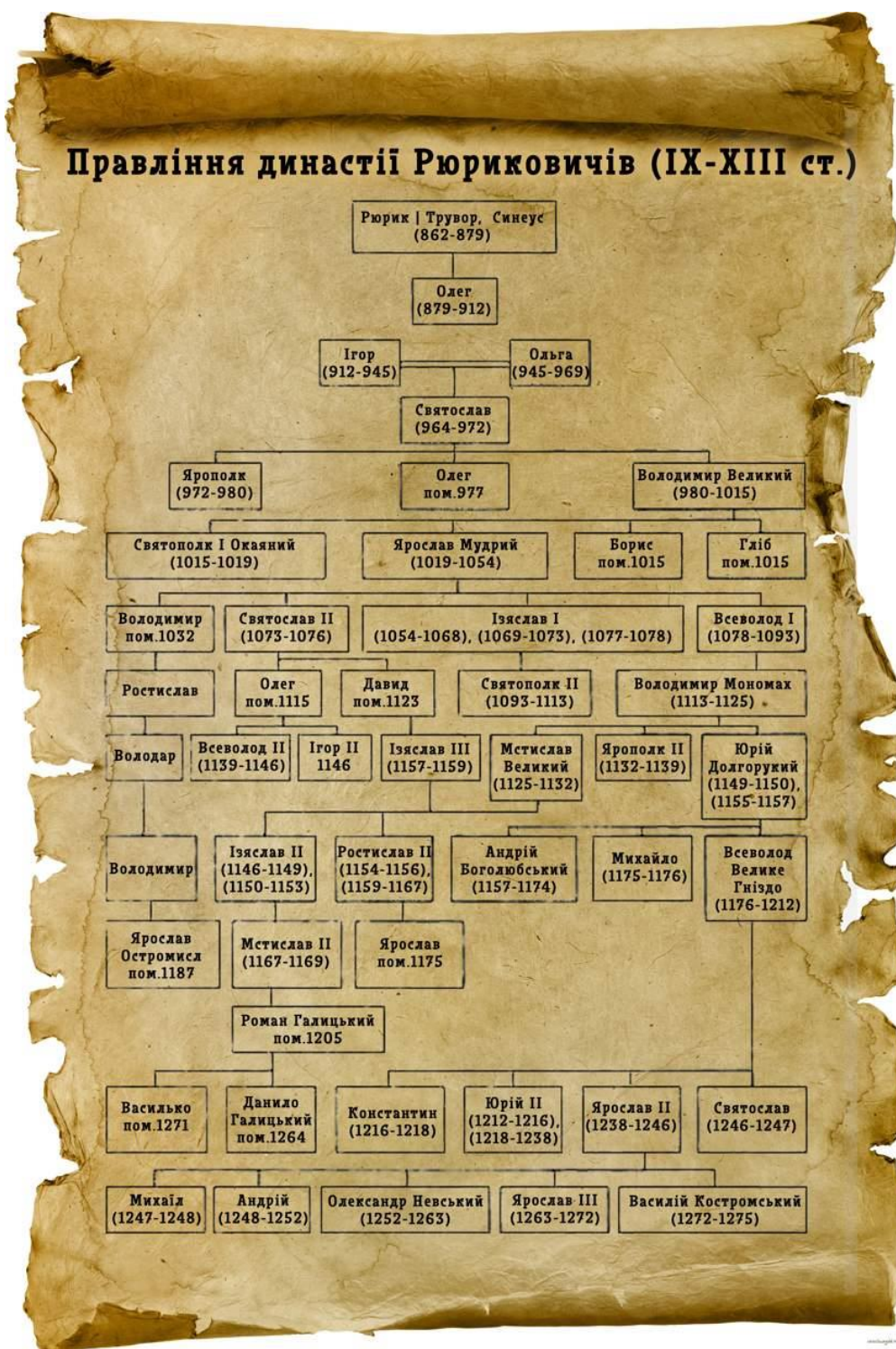
Додаток А

Карта Центрально-Східної Європи близько 1050 року

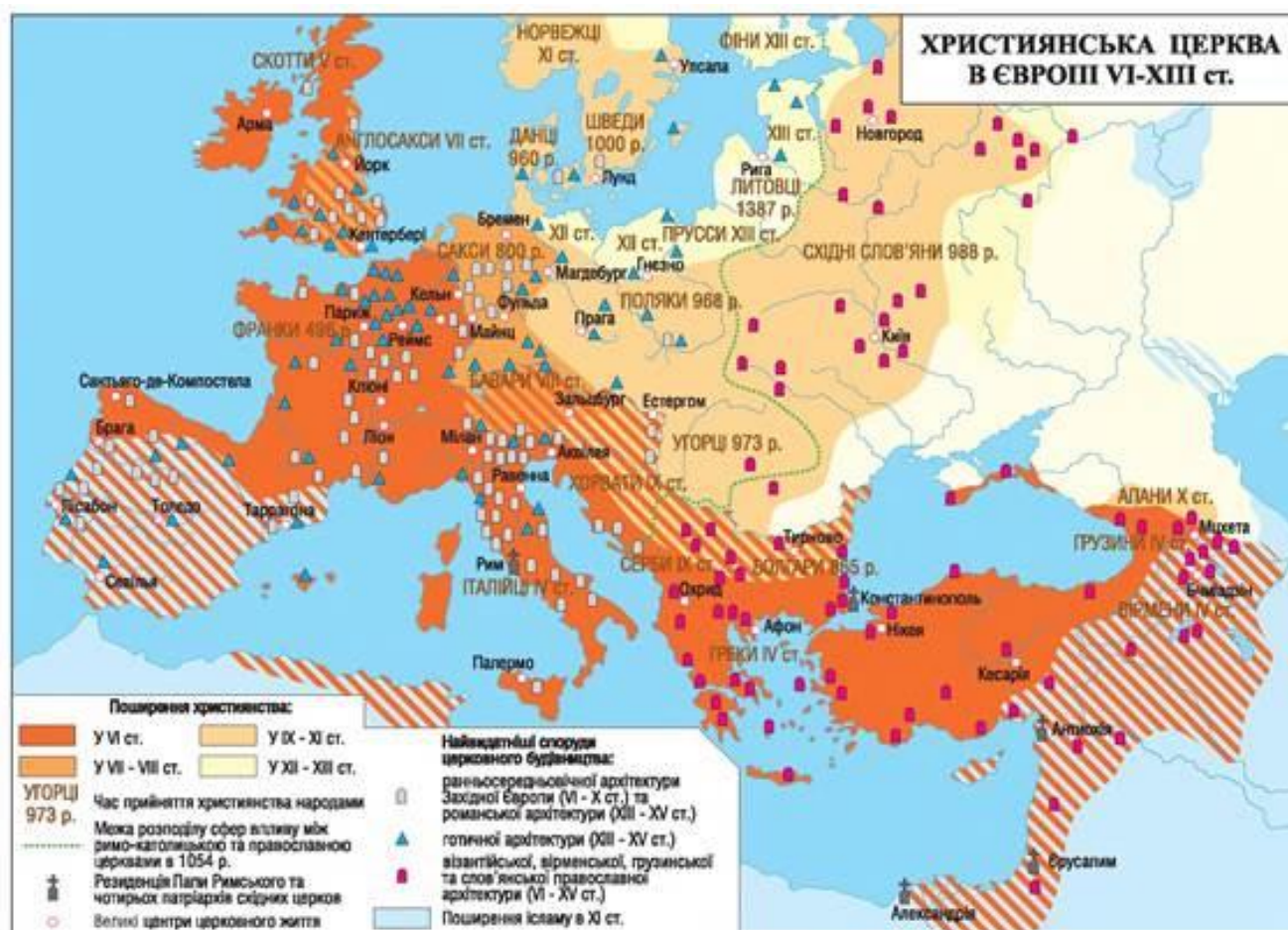
Джерело: <https://likbez.org.ua/ua/karta-tsentralno-vostochnoy-evropyi-na-1050-god.html>

Генеалогічне дерево династії Рюриковичів IX-XIII ст.

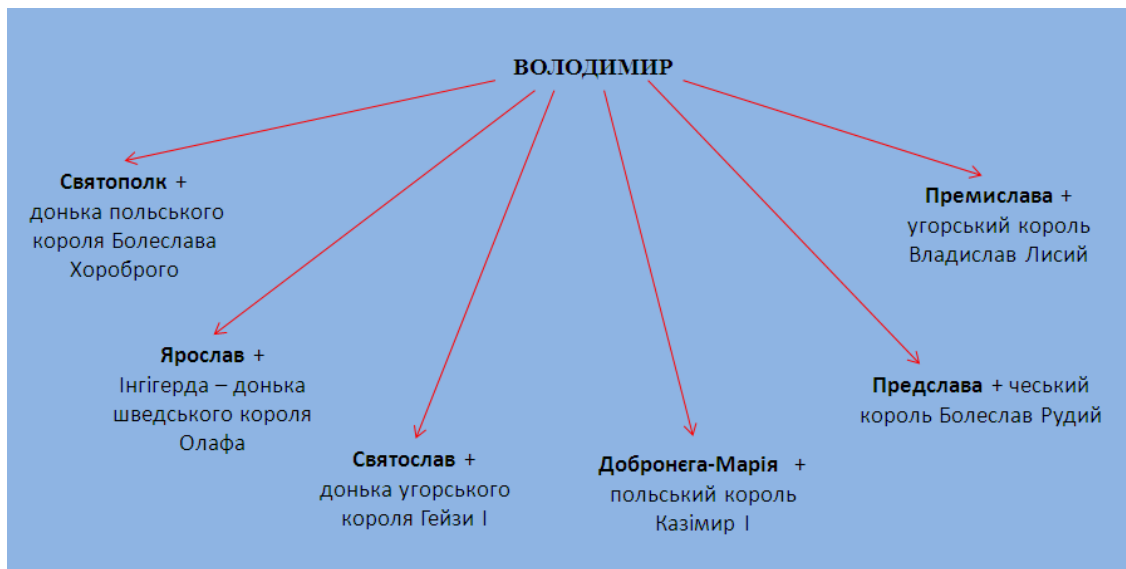
Джерело: <https://spadok.org.ua/kyivska-rus/riuryk-khto-takyy-zvidky-pryyshov-i-yak-z-yavyvsya-na-rusi>

Карта християнізації Європи

Джерело: <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-2015-world-history-7-class/12.php>

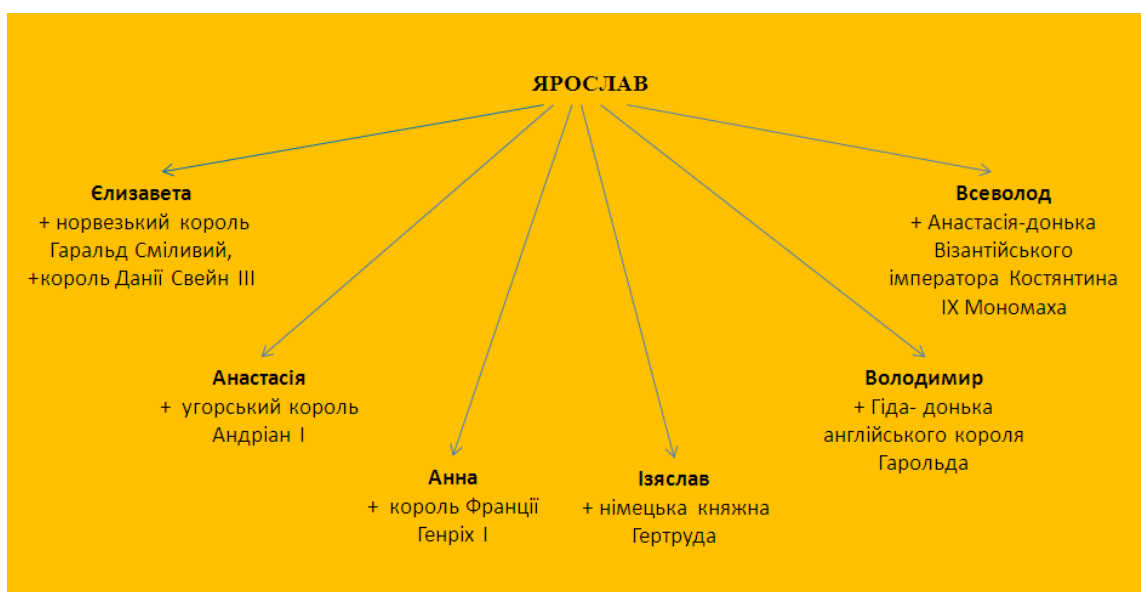
Схема політики “шлюбної дипломатії” Володимира Великого

Джерело: <https://www.alatyr-history.club/?p=2663>

Додаток Д

Схема політики “шлюбної дипломатії” Ярослава Мудрого

Джерело: <https://www.alatyr-history.club/?p=2663>

Додаток Е

Мозаїки із зображенням Володимира Мономаха та Мстислава Великого на станції метро “Золоті Ворота” у Києві

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%B9

Додаток Є

Володимир Великий та Анна Порфірородна

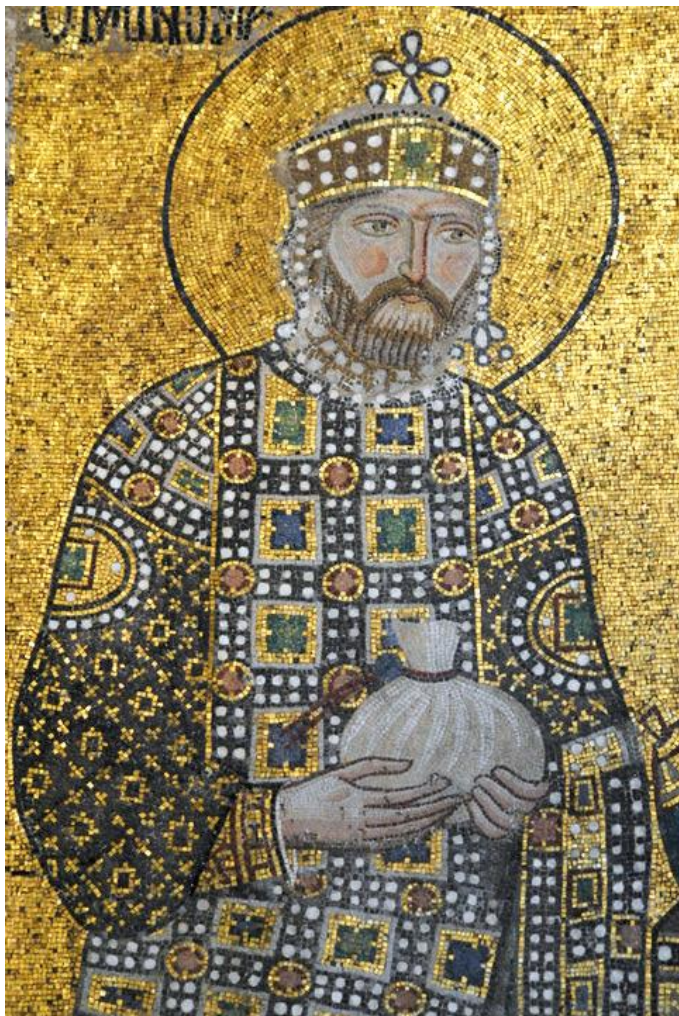
З малюнка А. ван Вестерфельда 1651 року.

Джерело: <https://www.golos.com.ua/article/327508>

Додаток Ж

Мозаїчне зображення Константина Мономаха

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD_IX_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85

Додаток 3

Портрет Олексія I Комніна

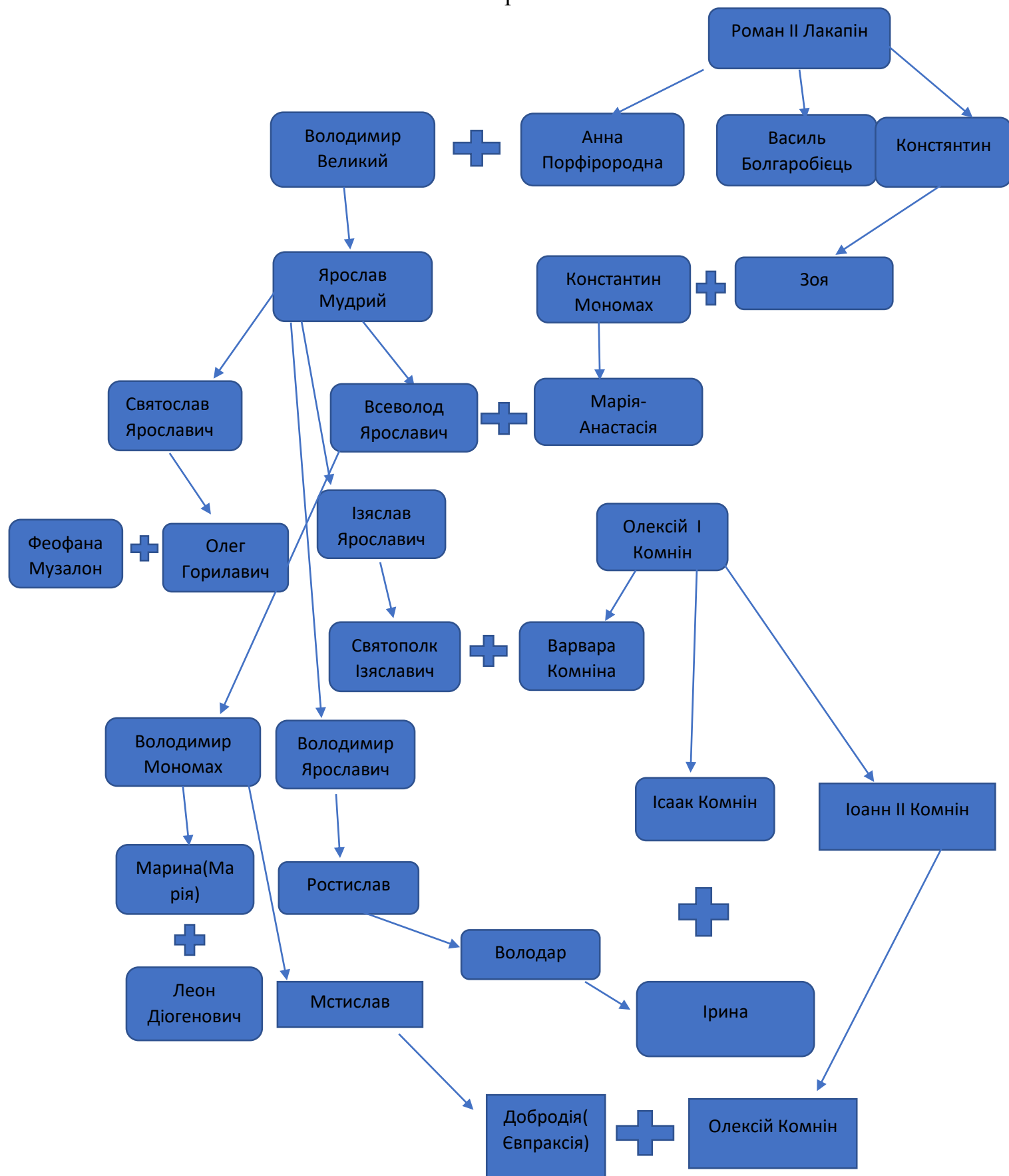

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D0%B9_I_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D1%96%D0%BD#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Alexios_I_Komnenos.jpg

Додаток II

Візантійський напрямок шлюбних контактів

(особиста розробка автора)

Додаток І

Мініатюра із скандинавської саги про Еймунда

Джерело:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B3%D0%B0_%D0%BE%D0%B1_%D0%AD%D0%B9%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B5

Додаток І

Портрет Інгігерди, зроблений на основі антропологічного аналізу решток із саркофагу у Софії Київській

Джерело: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=5&idg=99>

Додаток Й

Портрет Гарольда та Єлизавета Ярославни

Джерело: <https://ukraine-history.com/yelyzaveta-yaroslavna-ta-garold-suvoryj-istoriya-kohannya-knyagyni-j-vikinga/>

Додаток К

Мініатюра із зображенням Христини Шведської у давньоруському літописі

Джерело:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%86%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D1%81%D0%B4%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Christina_of_Sweden_%amp_Mstislav_I_at_her_deathbed_1122_\(drawn_1568%E2%80%94941576\).jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%86%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D1%81%D0%B4%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Christina_of_Sweden_%amp_Mstislav_I_at_her_deathbed_1122_(drawn_1568%E2%80%94941576).jpg)

Додаток Л

Ілюстрація із зображенням короля Норвегії Сігурда I Хрестоносця

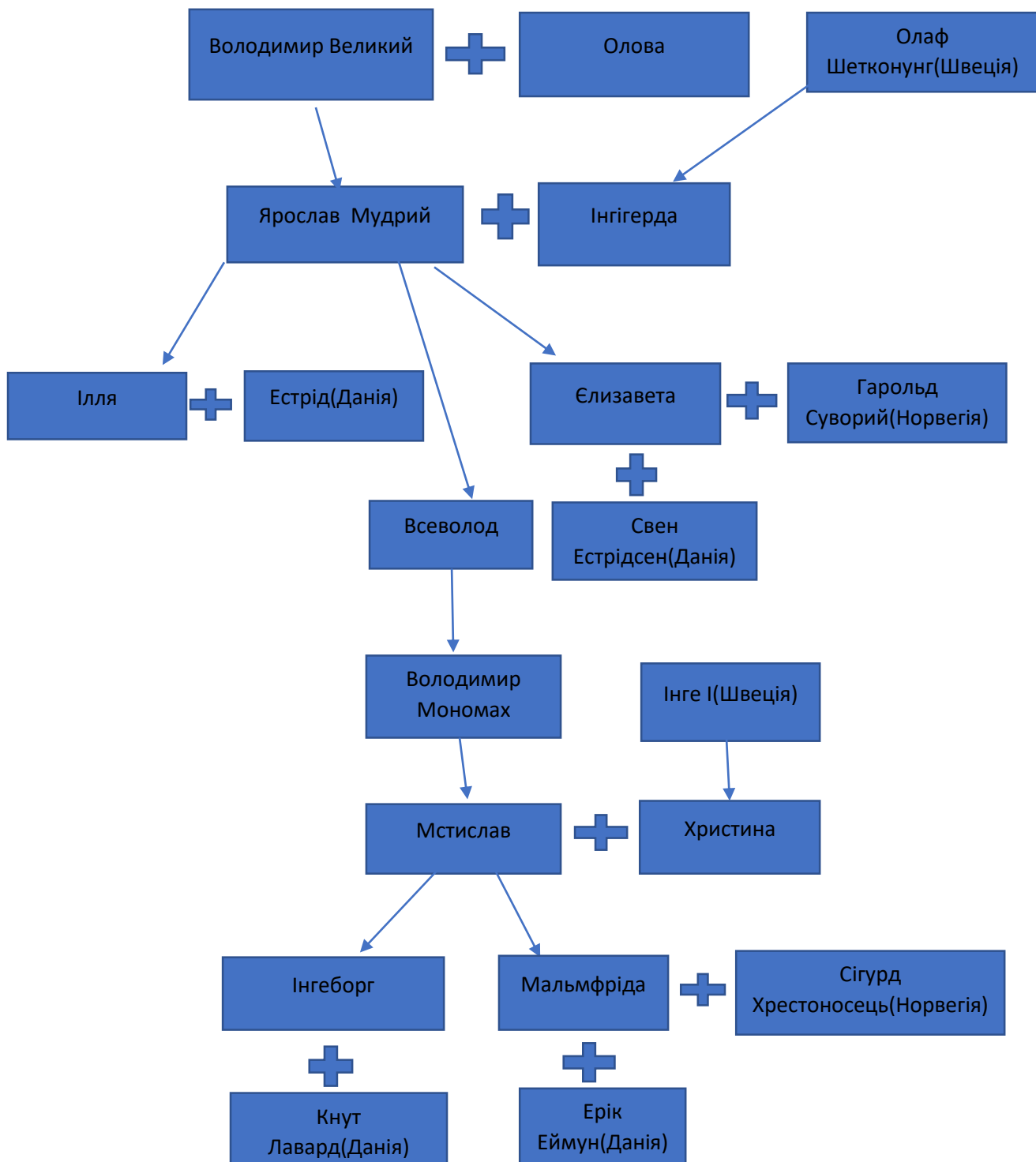

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%96%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B4_I_%D0%A5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B5%D1%86%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Magnussonnenes_saga_4_-_G._Munthe.jpg

Додаток Н

Скандинавський напрямок

(особиста розробка автора)

Ілюстрація із зображенням шлюбу Святополка та доньки Болеслава I Хороброго

Джерело:

https://www.wikiwand.com/uk/articles/%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BA_%D0%9E%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9

Додаток П

Портрет Казимира I Відновителя

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_I_%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C

Мініатюра із “молитовнику Гертруди”

Джерела:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Yaropolk_and_his_wife_before_the_Apostle_Peter._Gertrude_falling_at_the_feet_of_the_apostle.png

Додаток С

Малюнок із зображенням Анастасії Ярославни

Джерело: <https://www.museumsun.org/person/19/>

Додаток Т

Мініатюра з угорської хроніки Кальмана Книжника

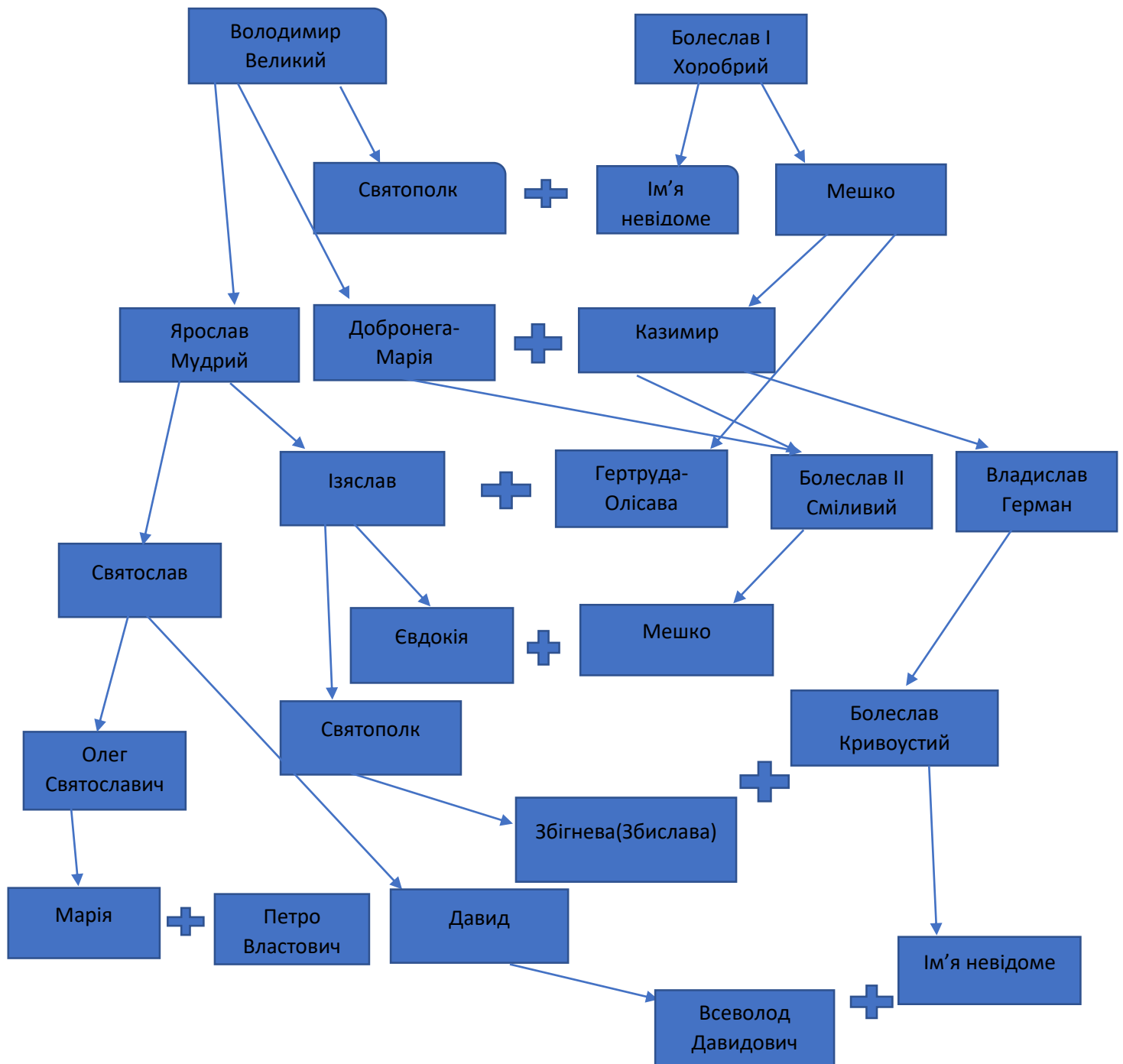
Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%

D0%B0%D0%BD I %D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BA

Додаток У

Польський напрямок шлюбної дипломатії

(особиста розробка автора)

Додаток Ф

Угорський напрямок

(особиста розробка автора)

Додаток Х

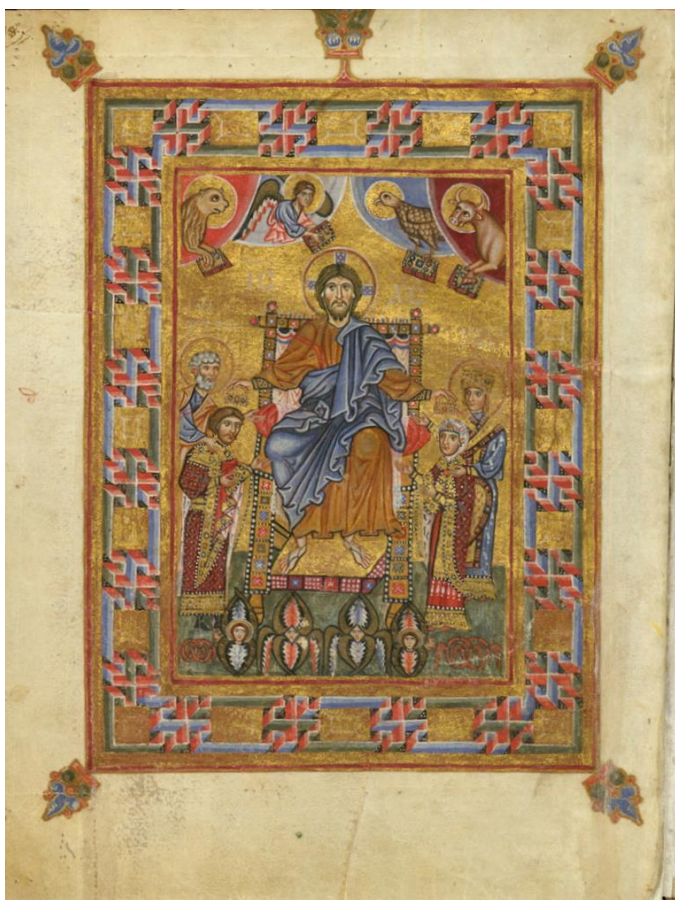
Мініатюра з Ізборника Святослава Ярославича, що зображує його сім'ю

Джерело: <https://www.pinterest.com/pin/200269514658497661/>

Додаток Ц

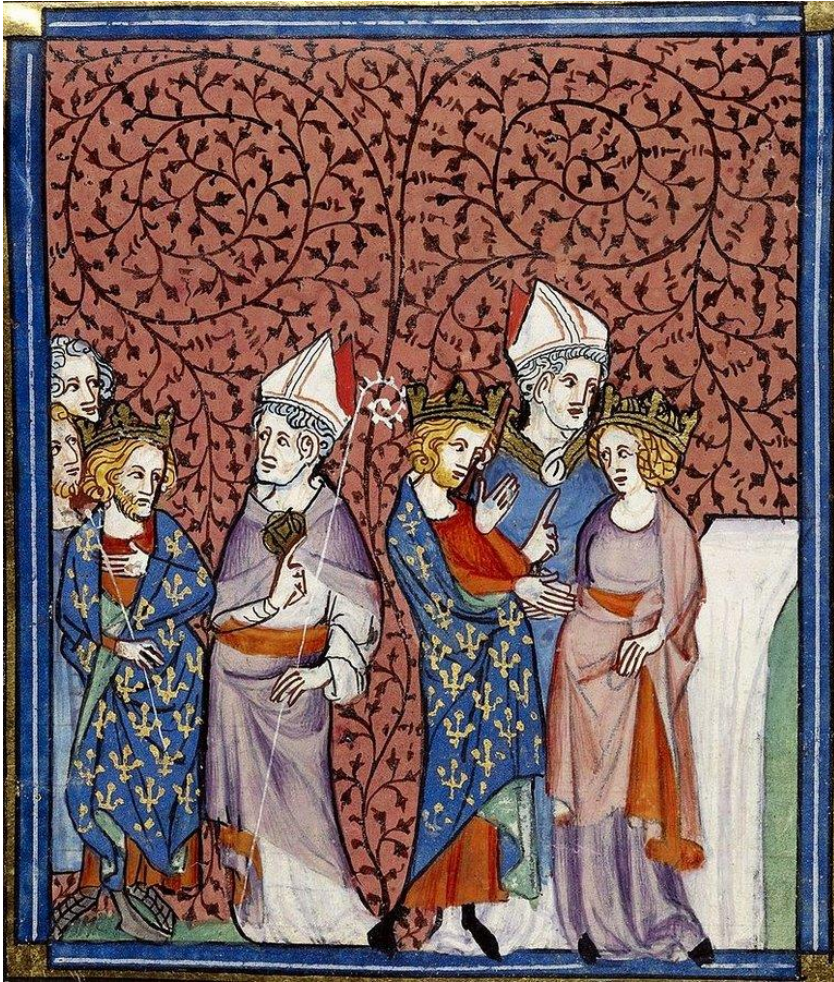
Мініатюра із зображенням одруження Кунігунди та Ярополка(Петра)
Ізяславича

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%93%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B8

Мініатюра із зображенням Генріха I та Анни Ярославни

Джерело: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/piat-mifiv-pro-annu-iaroslavnu/>

Додаток Ш

Джерело: <https://vseosvita.ua/lesson/rus-ukraina-chasiv-yaroslava-mudroho-283491.html>

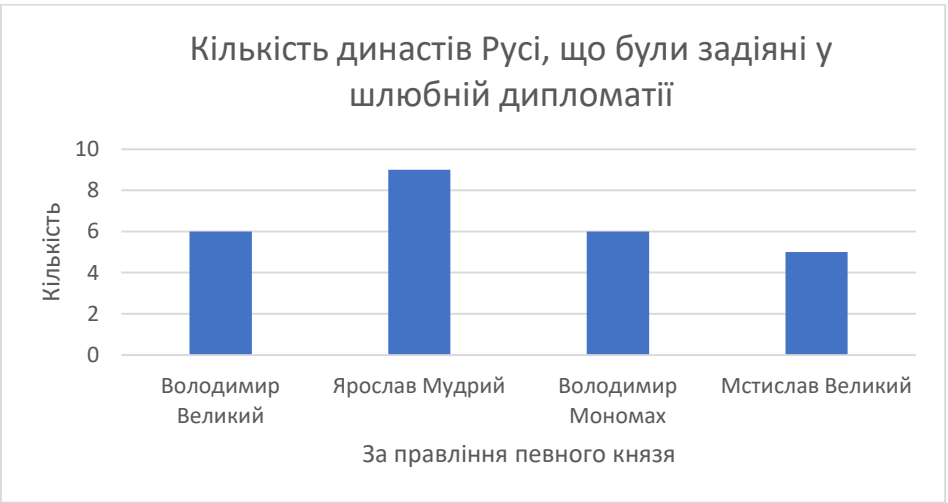
Додаток Щ

Джерело: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-istoria-ukr-pometun-2024.pdf>

Додаток Я

(особиста розробка автора)

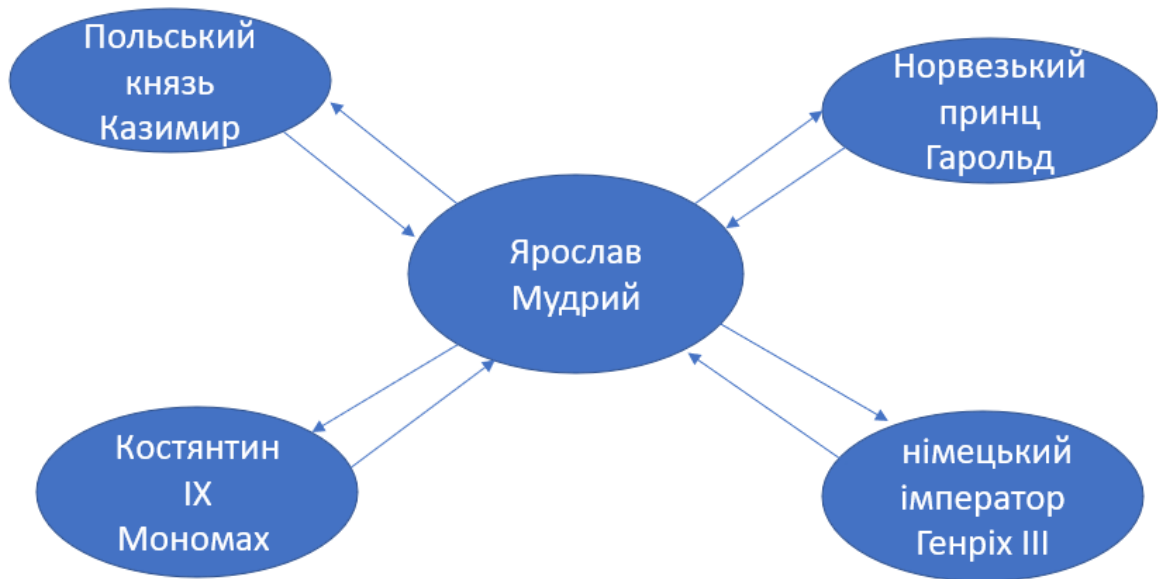
Асоціативний куш

(особиста розробка автора)

Додаток В

Родичі Ярослава Мудрого завдяки шлюбній дипломатії

(особиста розробка автора)

Додаток С

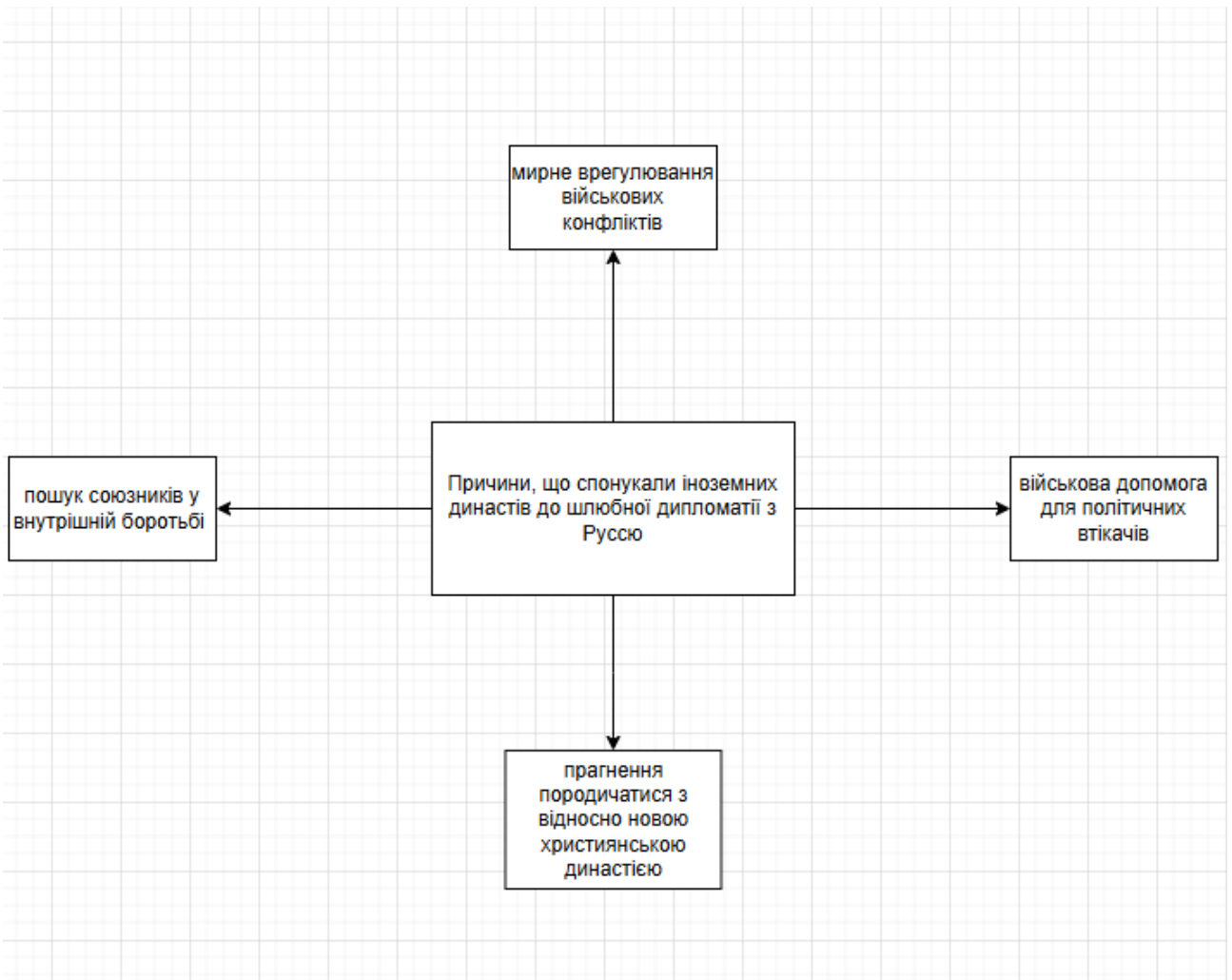
Схема “Складові зовнішньої політики”

(особиста розробка автора)

Додаток D

Схема “Причини, що спонукали іноземних династів до шлюбної дипломатії з Руссю”

(особиста розробка автора)

Додаток Е

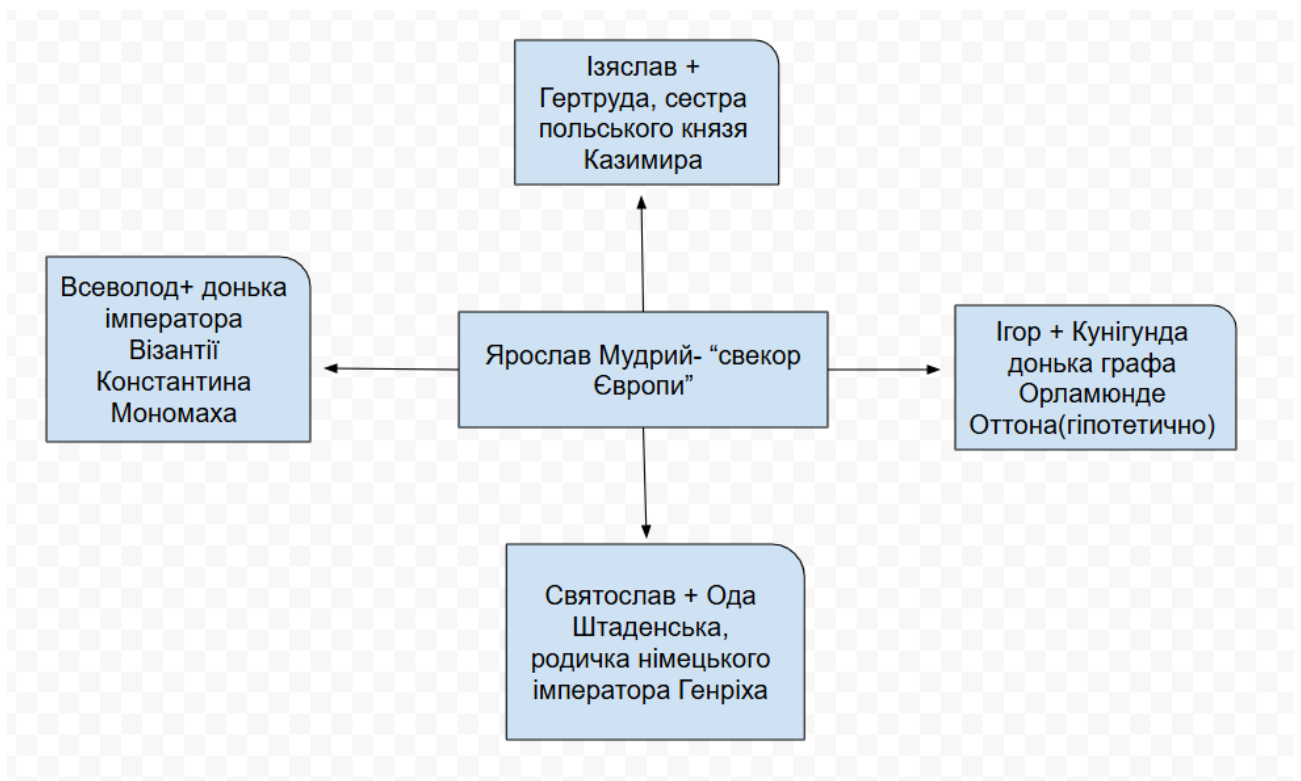
Групування “Шлюбна дипломатія Володимира Мономаха”

(особиста розробка автора)

Додаток F

Групування “Ярослав Мудрий-“свекор Європи”

(особиста розробка автора)

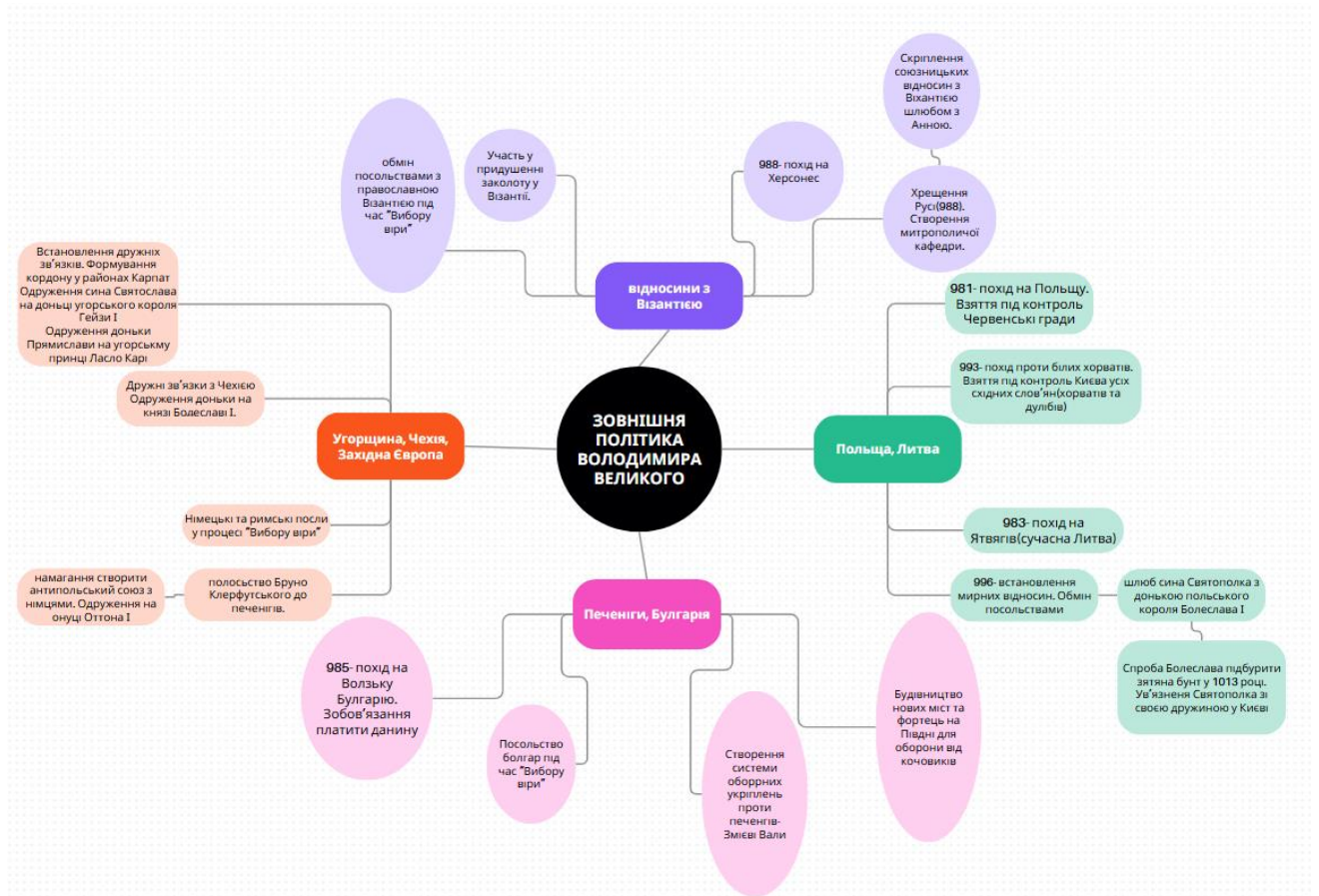
Схема “Дружини Володимира Великого”

(особиста розробка автора)

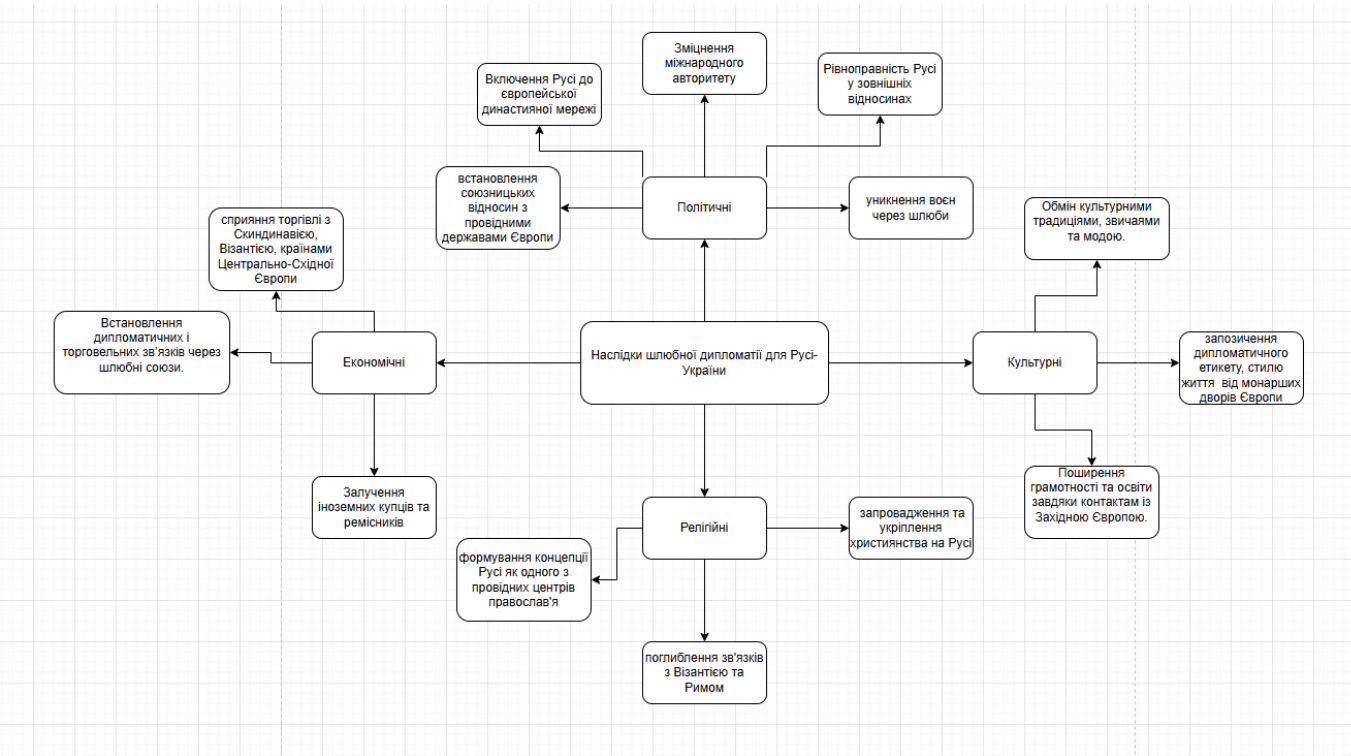
Додаток Н

Інтелект-карта “Зовнішня політика Володимира Великого”

(особиста розробка автора)

Кластер “Наслідки шлюбної дипломатії для Русі-України”

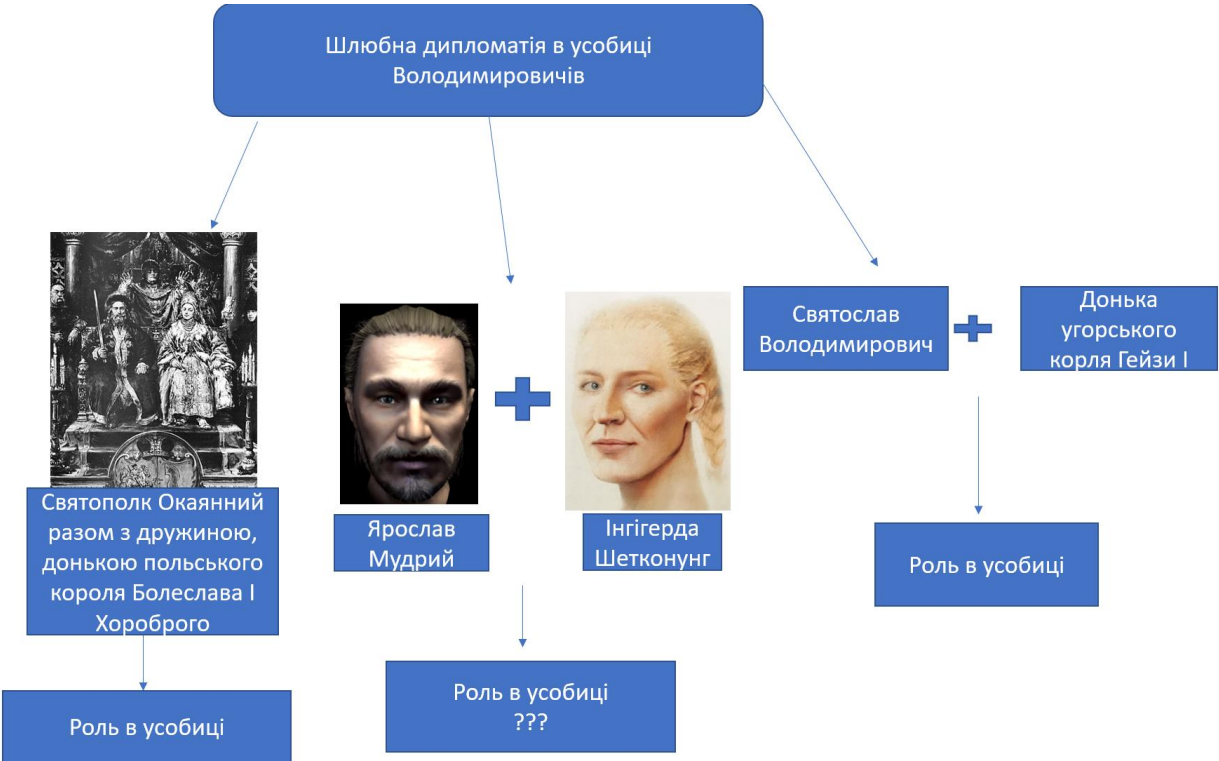
(особиста розробка автора)

Коло Вена “Шлюбна дипломатія Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха”

(особиста розробка автора)

Схема “Шлюбні контакти в усобиці Володимировичів”

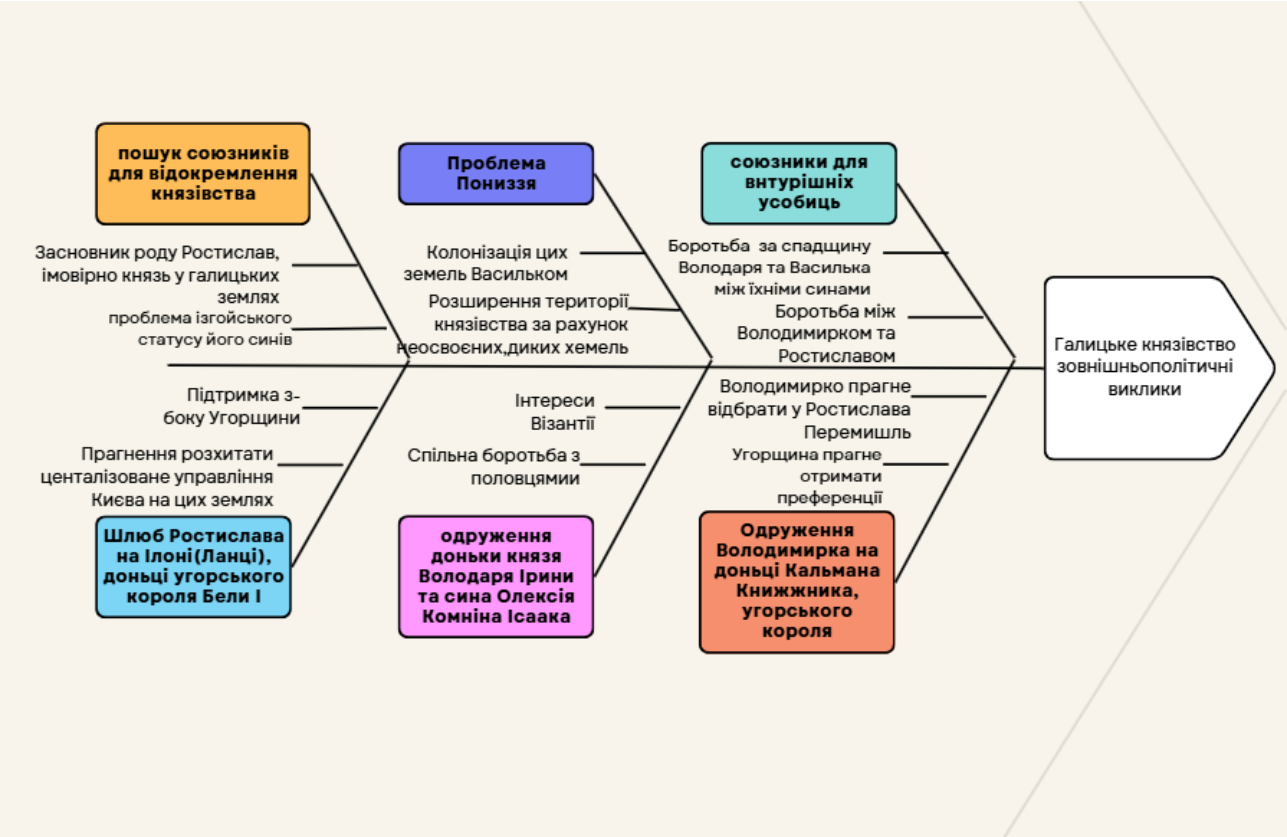
(особиста розробка автора)

Дерево рішень “Секрети зовнішньополітичного успіху Ярослава Мудрого”

(особиста розробка автора)

Фішбоун “Зовнішньополітичні виклики Галицького князівства”

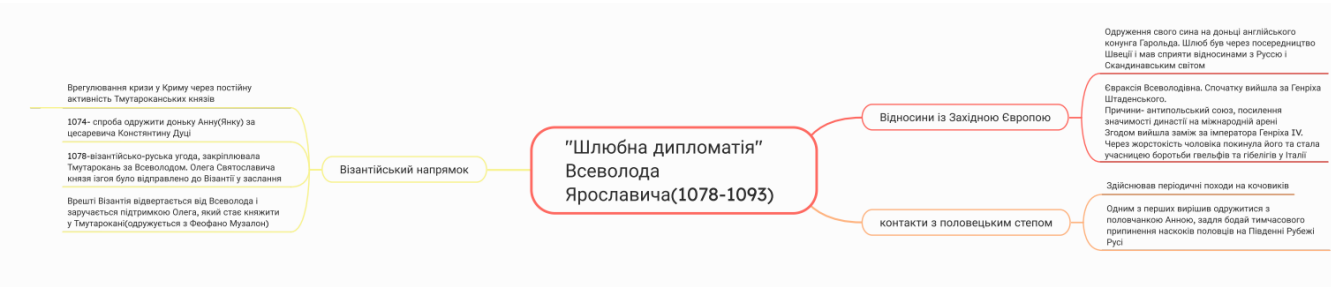
(особиста розробка автора)

Лінія часу

(особиста розробка автора)

Інтелект-карта “Шлюбна дипломатія Всеволода Ярославича”

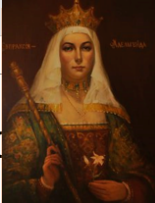
Інтелект-карта “Зовнішня політика Володимира Мономаха”

(особиста розробка автора)

Анкета Історичної особи та приклад Євпраксії Всеволодівни

	1. Роки життя
	2. Роки правління
	3. Сім'я
4. Дитячі роки	
5. Країна діяльності	
6. Політична діяльність	
7. Цікавинки	
8. Історичне значення та висновок	

	1. (1067-1109)	
	2. (1089-1093) німецька імператриця	
	3. Сім'я батько Всеволод Ярославич, мати Марія Мономах	
Євпраксія Всеволодівна		
4. <u>Навчалася у Київському великокняжому дворі, ще дитиною була заручена з Генріхом Штаденським, до повноліття перебувала на навчання в Кледвінбурзькому монастирі, де отримала ім'я Альдигейда, та була перехрещена у католицизм</u>		
5. <u>Русь, Німеччина, Італія</u>		
6. <u>Три роки була одружена за графа Штаденського, але рано овдовіла і ще раз одружилася з Генріхом IV, німецьким імператором у 1089 році. Подружнє життя було сповнене жорстокою, ненаситною та збоченою поведінкою Генріха IV, тому 1093 року Євпраксія тікає до Італії, до Матильди Тосканської</u>		
7. <u>У процесі боротьби зі своїм чоловіком звертається до папи Урбана II, мимоволі стаючи частиною великого протистояння між папою та імператором, гвельфами та гібеллінами. Виступає на церковних соборах у Констанці та П'яченці, на основі її свідчень Генріха було засуджено, а згодом відлучено від церкви. Остаточно розлученою не була. Після смерті чоловіка повернулася до Києва де стала черницею Янчиного монастиря.</u>		
8. <u>Історичне значення та висновок</u>		
<u>Її життя — найяскравіший приклад тих живих зв'язків, які князя Русь посідала з володарськими дворами Західної Європи.</u>		

(особиста розробка автора)

Додаток R

Тематична таблиця

Зовнішня політика Мстислава Великого
- 1129 року завдав ще більш дошкульної поразки половцям, відігнавши їх аж за Волгу
- Походи на ятвягів та чудь. Залучення до справи своїх братів та синів
- Шлюбна дипломатія з Скандинавією- Інгеборг та Мальмфіда, доньки князя стали правительками Швеції та Норвегії
- Відіслав половецьких князів у заслання з Візантією. Підтримував з нею тісні контакти, донька дружина Олексія Комніна
- У 1129 році руських купців пограбували дорогою з Моравії(Чехії). Мстислав вимагав від чеського князя Болеслава компенсацію, і отримав її та гарантію надання у майбутньому купцям з Русі охорони

(особиста розробка автора)

Додаток S

Тематична таблиця

Шлюбна дипломатія Володимира Мономаха

Успіхи	Невдачі
- Шлюби з половецьким ханами сприяли мінімізації нападів - Відносини з Візантією залишалися тісними - Продовження генеральної лінії скандинавського вектору - Внутрішньодинастичні шлюби сприяли централізації навколо Києва	- Відсутність матримоніальних зв'язків із Польщею та Чехією - Практично повна відсутність шлюбів із країнами Західної Європи - Провальна дипломатія в Угорщині

(особиста розробка автора)

Додаток Т

Порівняльна таблиця

Шлюбна дипломатія Володимира Великого і Ярослава Мудрого

Спільне	Відмінне
- Активна комунікація з Візантією - Формування дипломатичних зносин з країнами Скандинавії - Традиційно ворожі стосунки у Польщі на початку правління - Встановлення тісних контактів з Угорщиною - Німеччина як союзник проти Польщі	- Володимир лише розпочав процес шлюбної дипломатії - За Ярослава вона досягла свого максимуму - Ярослав Мудрий розвинув багатовекторність шлюбів, зробивши її більшою ніж було у Володимира - Ярослав використовував політичних емігрантів у цій політиці - Ярослав Мудрий втручався у внутрішні справи певних держав

(особиста розробка автора)

Додаток У

Хронологія зовнішньої політики Ярослава Мудрого

Рік	Подія	Значення
1030	Успішний похід на ятвягів, приєднання частини земель	Зміцнення позицій у Прибалтіці
1031	Похід на Польщу, відновлення контролю над Червеськими містами	Закріплення кордонів на заході
1036	Розгром печенігів під Києвом	Забезпечення безпеки південного кордону
1040	Похід на Литву, встановлення впливу	Поширення впливу на Балтію
1042	Шлюб Єлизавети Ярославни з норвезьким королем Гаральдом	Укріплення зв'язків із Скандинавією
1043	Похід флоту на Візантію, невдалий, поразка	Підтвердження активної зовнішньої політики
1044	Шлюб Святослава з онукою імператора Генріха II	Встановлення відносин із Священною Римською імперією
1046	Шлюб Всеволода з донькою візантійського імператора Костянтина IX	Зміцнення союзу з Візантією
1048	Шлюб Анни Ярославни з французьким королем Генріхом I	Розширення впливу Київської Русі в Західній Європі
1051	Шлюб Ізяслава з дочкою польського короля Мешка II	Зміцнення союзу з Польщею

(особиста розробка автора)

Додаток V

Хронологічна таблиця

Формування відносин між Польщею та Руссю: шлюбні контакти

Рік	Подія
1013	Святополк Володимирович одружується з донькою польського короля Болеслава I Хороброго
1038	Шлюб між польським князем Казимиром та сестрою Ярослава Доброго Володимирівною
1047	Ізяслав Володимирович одружується з сестрою Казимира Гертрудою-Олісавою
1088	Ярополк Ізяславич одружує свою сестру Євдокію за сина Болеслава Сміливого Мешка
1103	Збігнева, донька Святополка Ізяславича виходить заміж за Болеслава Кривоустого

(особиста розробка автора)

Додаток W

Хронологічна таблиця

Події історії України	Дата	Події всесвітньої історії
Смерть Ярослава Мудрого. Лествичне право та тріумфірат Ярославичів. Боротьба з князями-ізгоями	1050-ті	Анастасія народжує майбутнього угорського короля Соломона
Правління Ізяслава. Повстання у Києві. Прихід Всеслава Полоцького до влади у Києві	1060-ті	Єлизавета та її діти повертаються з Оркнейських островів у Норвегію після смерті короля Гарольда
Вишгородська рада Ярославичів. Половецька загроза зростає. Святослав і Всеволод змушують Ізяслава тікати з Києва. Дуумфірат Ярославичів. Будівництво Успенського собору	1070-ті	Французька королева Анна живе зі своїм новоспеченим чоловіком графом Раулем де Валуа у замку де Крепі

(особиста розробка автора)

Додаток X

Синхроністична таблиця

Історія України	Дата	Всесвітня історія
Володимир Великий	Кінець X-початок XI ст.	Іштван I Святий
Ярослав Мудрий	Перша третина XI ст.	Канут Великий
Володимир Мономах	Друга половина XI ст.-початок XII ст.	Олексій I Комнін

(Особиста розробка автора)

Додаток Y

Алгоритм складання інтелект-карти

1. Визначення головної теми. Напиши в центрі аркуша основну тему
2. Поділ на підтемі. Проведи гілки від центральної теми. Можна посферно, хронологічно, через етапи, через окремі рубрики
3. Розгортання деталей. Від кожної підбілки створюй нові гілки з фактами, датами, діями. Тобто використання принципу від загального до конкретного
4. Додавання візуальних елементів. Використовуй кольори для різних типів зв'язків. Додавай піктограми або малюнки (меч – війна, серце – шлюб, хрест – християнство), особливо якщо робиш карту вручну.
5. Визначення логічних зв'язків. Покажи стрілками причини, наслідки, паралелі між подіями
6. Рефлексія. Пройдися по мапі, перевір повноту і логічність, обговори з класом або в парах, що можна доповнити чи змінити.

(Особиста розробка автора)

План-конспект для 7 класу

Тема: Русь-Україна за князювання Володимира Великого

Мета:

навчальна

- проаналізувати життєпис Володимира Великого та його боротьбу за владу у Києві/інформаційна
- опрацювати реформи князя у внутрішньому житті/інформаційна
- з'ясувати особливості релігійної політики князя/інформаційна
- сформувати загальні риси зовнішньополітичних відносин Русі цього періоду/інформаційна

розвивальна

- розвивати пізнавальні вміння та навички учнів(мозковий штурм, прес, висловлення своєї думки)/інформаційна
- розвивати критичне мислення(висловлення своєї думки, мікрофон, коло ідей/логічна
- підсилювати вміння у просторовій компетентності(карта Русі-України, контурна карта)просторова
- розвивати структуроване розуміння історії(кластер, таблиці, схеми)/логічна
- продовжувати розвиток роботи з поняттями та термінами(вивчення нових понять, наприклад шлюбна дипломатія, митрополія, централізована держава)/інформаційна
- покращувати якість групової роботи серед учнів(на етапі систематизації поділ класу)/аксіологічна
- розвивати вміння порівнювати, абстрагувати(на прикладі коло вена)/логічна

-розвивати вміння роботи з джерелом(цитати з Повісті минулих літ)/інформаційна

-розвивати хронологічну компетентність(хронологічна таблиця)/хронологічна

-розвивати вміння роботи з історичною постаттю(анкета персоналії)/ аксіологічна

- розвивати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки(фішбоун)/ логічна

-формувати вміння креативного мислення(есе)/ аксіологічна

виховна

-формувати почуття поваги емпатії(розповідь про Володимирових дружин) /аксіологічна

-виховати почуття цінності знань/аксіологічна

-сформувати почуття любові до свободи та прагнення боротися за неї(легенди про Переяслав та Білгородський кисіль)/аксіологічна

-виховати почуття гордості за свою Батьківщину/аксіологічна

- виховати почуття єдності України з Європейською цивілізацією/аксіологічна

- прищепити почуття любові до історії/аксіологічна

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник історія України 7 клас, Власов,Кульчицький, Атлас 7 клас Картографія ,презентація

Основні дати:

980-1015-правління Володимира Великого

972-980-боротьба Святославичів за владу

981- приєднання до Русі Червенських градів

988-похід на Корсунь

988-989-хрещення Русі

996-будівництво Десятинної церкви

1013-1014 рр-повстання синів Володимира Святополка та Ярослава

Основні персоналії: Свенельд, Олег, Ярополк, Володимир, Добриня, Анна Порірородна, Кирило, Святополк, Ярослав

Основні терміни: язичництво, централізована держава, дружина, боярська рада, віче, християнство, Вибір віри, шлюбна дипломатія, митрополія, єпископи, грецький обряд, Устав земляний

План

1. Боротьба Володимира Великого за владу у Києві
2. Внутрішня політика. Реформи князя
3. Релігійна реформа. Хрещення Русі
4. Зовнішня політика. Шлюбна дипломатія

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
2 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої боти, нових знань та відкриттів.		
5 хв	II. Перевірка Д/З		Письмово	

1. Які причини переслідував Святослав Хоробрий проводячи свої походи?
2. Чому княгиня не змогла християнізувати Русь
3. Історичне значення податкової та адміністративна реформа княгиня Ольги

Робота біля дошки

Історична карта

1. Покажи на карті Балканські походи Святослава
2. Покажіть місце загибелі Святослава
3. Позначте похід Святослава 964-966 рр та розгром Хозарського каганату
4. Позначте території Русі, що були приєднані за правління Святослава

Усі інші тести

<https://naurok.com.ua/test/knyaginya-olga-ta-knyaz-svyatoslav-1054415.html>

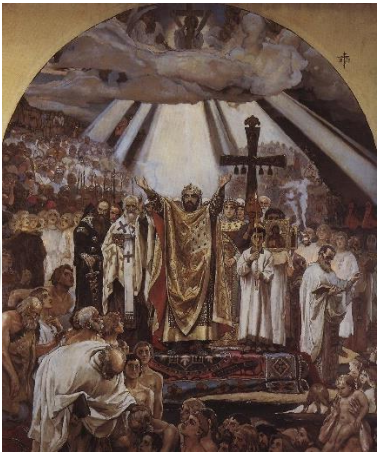
логічна

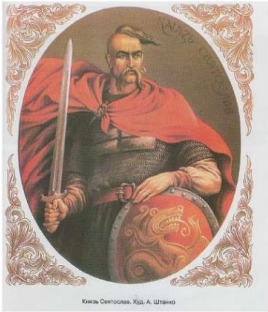
інформаційно-логічна

інформаційна аксіологічна

Просторова

Інформаційно-логічна

5 хв	III. Мотиваційний етап	 	1. Що зображено? 2. Чи чули ви про хрещення Русі? 3. Проходячи до церкви чи стикалися з фресками та словами у літургії про рівноапостольного князя Володимира Великого	інформаційна інформаційна інформаційна
5 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми вивчаємо 2. Які риси цієї епохи 3. На основі створеної схеми, розкрийте суть адміністративної реформи Святослава у 969 році	хронологічна інформаційно-логічна інформаційно-логічна

				
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. РОЗПОДІЛ КНЯЖІНЬ РУСІ МІЖ СИНАМИ СВЯТОСЛАВА <pre> graph TD A[РОЗПОДІЛ КНЯЖІНЬ РУСІ МІЖ СИНАМИ СВЯТОСЛАВА] --> B[Ярополк – Київ] A --> C[Олег – Овруч (деревянська земля)] A --> D[Володимир – Новгород] </pre> Народження і дитинство Син великого князя Київського Святослава I Ігоровича і його коханки Малуші, яка служила ключницею княгині Ольги. Точний рік народження Володимира невідомий. Як повідомляють пізні джерела XVI століття Володимир Святославич народився в селі Будутині, куди розгнівана Ольга відслала Малушу. Святослав I Ігорович	Чому Володимир княжив саме у Новгороді? Поясніть значення слова бастард(байстрюк) Хто такий Добриня Никитич? Доведіть, що Свенельд є найяскравішою постаттю Дружинної держави І прийшов Володимир до Києва з воями многими. І не зміг Ярополк стати супроти Володимира, і заперся Ярополк з людьми своїми і з воєводою Блудом. Володимир тим часом послав до Блуда, воєводи Ярополкового, [послів], обманливо мовлячи: «Посприяй мені!	логічна інформаційна інформаційна логічна

	Після загибелі князя Святослава київський стіл перейшов до рук його старшого сина Ярополка, з іменем якого учені пов'язують початок першої братовбивчої війни за владу в Київській державі. Літописець свідчить, що року 977 Ярополк, бажаючи встановити одноосібне правління, пішов війною на брата Олега й розгромив його військо неподалік Овруча. Коли Олег утік до міста, хтось штовхнув його з мосту в урвище. Князь загинув, а деревлянські землі було приєднано до Київського двору Володимир, який на той час правив у Новгороді, аби не повторити долю брата, утік до Швеції. Звідти він повернувся із сильною варязькою дружиною і рушив на Київ. У 980 р., переміппи Ярополка в боротьбі за великокнязівський стіл, «став княжити Володимир у Києві один» 2.	Якщо уб'ю я брата свого — буду мати тебе за отця свого і велику честь. І сказав Блуд до посланих Володимиром: «Я буду з тобою в приязні». Блуд, отож, не змігши, як би його погубити, замислив [учинити це] обманом, кажучи йому не виходити на битву з города. І мовив при цім Блуд Ярополкові: «Кияни посилають до Володимира, говорячи: «Іди на приступ до города з боєм. Ми видамо, — мовляв, — тобі Ярополка». — Утікай із города». І послухав його Ярополк, і побіг із города, і, прийшовши, заперся в городі Родні⁵ на усті Росі. А Володимир увійшов у Київ. 1. Який метод боротьби використав Володимир Великий у протистоянні з братом 2. Чому перехід з Києва у Родню став для Ярополка фатальним? Мозковий штурм Чинники, що сприяли децентралізації Русі Чому Русь називали конгломератом племінних княжінь?	Інформаційно-логічна логічна
--	---	---	--

2. Реформи Володимира.

Назва реформи	Основні заходи
Державного управління	Створив 8 округів, які поділялись на волості. Посадниками поставив своїх синів або надійних людей.
Військова	За службу у війську надавали земельний поділ, у війську служили найманці.
Судова	Запроваджено кодекс правових норм, усний «Закон земляний»
Оборонна	Будувались фортеці, укріплення навколо Києва, оборонні рубежі «Багатирські застави»
Фінансова	Почали карбуватись перші гроші. Монети виготовляли із срібла і золота.
Державна символіка	Герб – тризуб
Релігійна реформа	Запровадив християнство

Для посилення військової міці Володимир реформував армію: усунув із провідних ролей у дружині варязьких найманців і замінив їх русичами. Такі заходи сприяли появі військової знаті слов'янського походження, яка за службу отримувала земельні жалування князя

Боярська рада — в часи Давньоруської держави — вища рада при князеві, що складалася з представників земського боярства (старців градських - потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої дружини (княжих мужів, думців),

Щоб захистити Русь від набігів печенігів та інших кочовиків, Володимир створив цілу систему оборони. Вона мала складатися з потужних дерево-земляних

Мікрофон

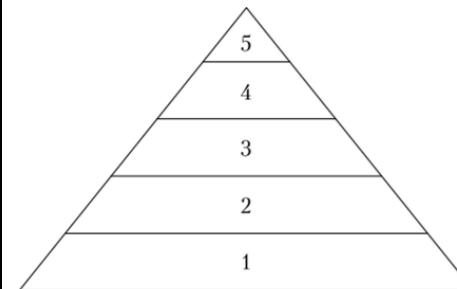
Риси феодальної моделі суспільства

Поміркуйте, чому князю доводилося декілька разів придушувати повстання вятичів та радимичів

Вправа Прес

Чому династична ідея сприяла централізації держави?

Складіть піраміди владу на Русі

Що таке звичаєве право?

Устав земляний

Переваги	Недоліки

Покажіть на карті Змієві вали

інформаційна

логічна

інформаційно-логічна

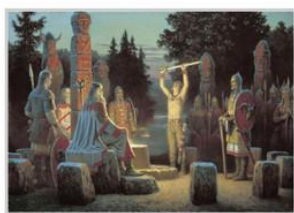
Інформаційно-логічна

інформаційна

логічна

укріплень і низки фортець на південно-східному кордоні Руської держави, які називали «Змієвими валами».

3.

Релігійна реформа

• 980 р. – «Володимирове шестибожжя»

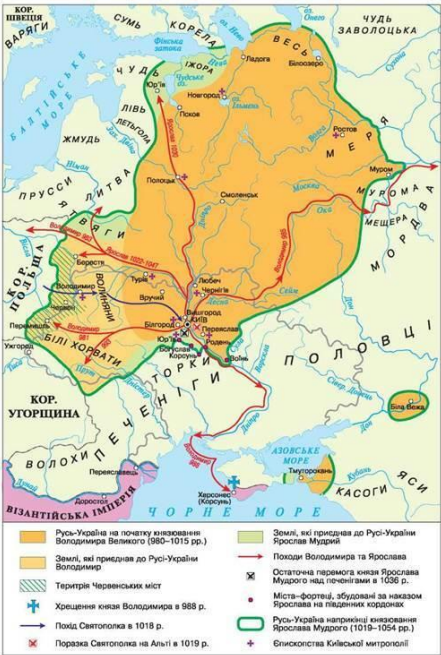
«І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, — а голова його [була] срібна, а вус — золотий, — і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош».

• 988 р. — хрещення Русі

«А на завтра вийшов Володимир з попами цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли — ті до шиї, а другі — до грудей. Діти ж [не відходили] од берега, і а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили [у воді], а попи, стоячи, молитви творили».

Літописець зазначає, що князь обрав декількох «найавторитетніших» богів з-поміж великого пантеону і наказав поклонятися тільки їм. Проте зусилля князя виявилися марними, язичництво не гуртувало людей

Володимир допоміг братам імператоррам Василю та Константину придушити повстання Варди Фоки в обмін на шлюб з їхньою сестрою Анною, але імператори від цього відмовилися

Таблиця

Слов'янський бог	Які сили природи чи заняття відображав

Що таке монотеїзм?

Як ви розумієте вислів «один Бог на небі - один володар на землі»?

Покажіть місце походу на Херсонес

Просторова

Інформаційна

інформаційна

логічна

просторова

інформаційно-логічна

логічна

Запровадження християнства у Київській державі літописець пов'язав із походом Володимира на Херсонес (Корсунь) у Криму, що належав тоді Візантії. Захопивши місто, Володимир зажадав одружитися із сестрою візантійських імператорів Анною. Умовою шлюбу стало охрещення язичника Володимира. Київський князь прийняв хрещення, одружився з принцесою й повернувся до Києва. Із собою до столиці він привіз духівництво, книги й ікони.

ПЕРЕДУМОВИ ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Поширення християнства в Русі в попередні часи

- За легендою, учень Ісуса Христа — апостол Андрій Первозваний поставив на київських пагорбах хрест і пророкував: «Звідси просіяє благодать Божя».
- Свого часу християнами стали Аскольд, Ольга. Християнство прийняла частина княжого війська

Тісні контакти Русі із сусідніми християнськими державами

- Давні тісні політичні та торговельні зв'язки з Імперією ромеїв.
- Християнство прийняли сусідні держави Європи (Священна Римська імперія, Болгарія, Моравія, Польща)

ПРИЧИНИ ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

Потреба духовно об'єднати народи Русі

Прагнення зміцнити авторитет великокняжчої влади

Прагнення зміцнити міжнародний авторитет Русі-України

Могутня Київська держава, прилучена до Христового вчення, за задумом Володимира, мусила мати й відповідну столицю. Тому в Києві розгорнулося небачене будівництво. Київський дитинець зріс у кілька разів

Поміркуйте, яку роль відігравав Херсонес у Візантії?

Що давало б князю Володимирі шлюб з візантійською принцесою?

«Повелів Володимир поскидати кумирів - тих порубати, а інших вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому узвозу на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити його палицями... І, приволікши його, вкинули в Дніпро... Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: "Якщо не з'явиться хто завтра на ріці - багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, - то мені той противником буде". І, це почувши, люди йшли, радіючись, і говорили: "Якби се не добре було, князь і бояри усього б не прийняли". А на завтра вийшов Володимир зі священниками цесаричними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли - ті до шиї, а другі - до грудей. Діти ж не відходили од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили у воді, а священники, стоячи, молитви творили...».

Прочитайте уривок із джерела й роздивіться малюнки. Дайте відповіді на запитання.

Інформаційна

Інформаційно-логічна

Була створена православна митрополія у Києві.
Митрополитом призначили грека- Михайла

На утримання церкви князь Володимир наказав віддавати десятину частину своїх прибутків. Ось чому, свідчив літописець, її називали Десятинною, побудована у 996 році. Поряд із церквою Богородиці звели розкішні князівські палаци - саме тут Володимир справляв гучні бенкети. На дитинці мешкали й найбагатші київські можновладці. «Місто Володимира» мало кілька вулиць, які пролягали від воріт до центральної площі - Бабиного торжка.

4.

1. Що в літописній легенді вказує на рішучість Володимира запровадити християнство як державну релігію?

2. Які з фактів літопису про хрещення киян видаються вам малоймовірними?

3. Опрацюйте документ відповідно до відомих вам правил роботи з історичними джерелами

Коло ідей

Чому християнство не вдалося запровадити одномоментно, а хрещення стикалося зі спротивом населення

Мікрофон

Укажіть методи хрещення за принципом “батога та пряника”

Проблемне питання

Як введення златників та срібників пов’язана з хрещенням та централізацією держави?

Кластер зовнішня політика Володимира Великого: напрямки

інформаційна

Логічна

логічна

Інформаційно-логічна

інформаційно-логічна

Справи на південних кордонах також потребували постійної уваги. Візантійська імперія лишалася наймогутнішою державою, а східні кочові племена були так близько, що будь-якої миті могли вторгнутися й спустошити руські землі. Тому для оборони південних рубежів на Таманському й Керченському півостровах постало руське Тматороканське князівство. На колишніх землях хозар кордони Русі захищало князівство Біла Вежа

Запровадження християнства як державної релігії зробило Русь частиною європейської християнської цивілізації. Одружившись із візантійською принцесою Анною, Володимир активізував відносини з Константинополем

Володимир запровадив принцип шлюбної дипломатії

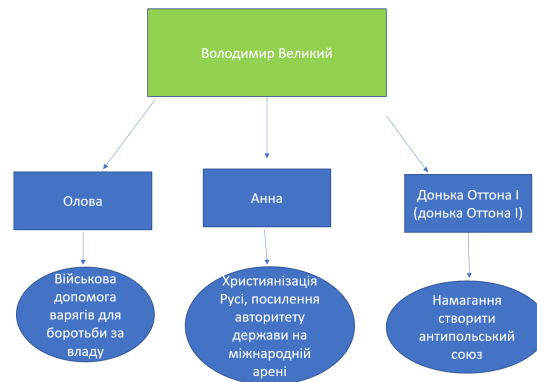

Проаналізуйте схему та визначіть, чи найбільше послуговувався Володимир Великий

Вправа Прес

Що спонукало Володимира Великого займатися шлюбною дипломатією

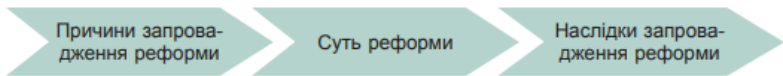
Заповніть таблицю

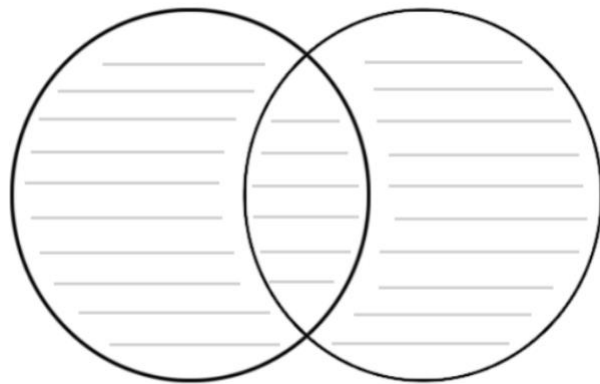

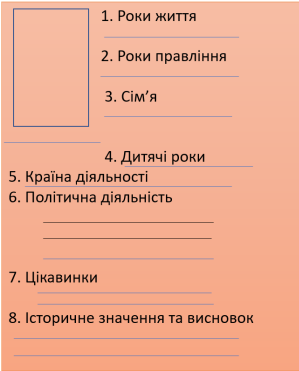
логічна

Інформаційно-логічна

Інформаційер-логічна

				
5 хв	VI. Систематизація знань	Групова робота 1 група Фішбоун Причини та наслідки християнства 2 група Проаналізуйте реформи Володимира за схемою 		Інформаційно-логічна Інформаційно-логічна

		3 група Складіть хронологічну таблицю зовнішньої політики Володимира <table><tr><td>Дата</td><td>Подія</td></tr><tr><td></td><td></td></tr></table> 4 група Схематично покажіть напрямки шлюбної дипломатії Русі на контурній карті 5 група Коло Вена Методи християнізації Володимира та Ольги	Дата	Подія				хронологічна просторова
Дата	Подія							
2 хв	VII. Висновки	Володимир Великий утвердився на київському столі, перемігши в міжусобній війні Ярополка. За князювання Володимира Великого завершилося формування території Русі-України: визначилися й закріпилися її державні кордони, які здебільшого збігалися з етнічними межами розселення східних слов'ян. На початку правління князь здійснив адміністративну, військову і оборонну реформи, що сприяли посиленню держави перед зовнішньою загрозою і утвердили владу Рюриковичів у всіх регіонах Русі. Для зміцнення великокнязівської влади Володимир запровадив християнство як державну релігію в Русі. Це						

		сприяло встановленню рівноправних відносин із християнськими країнами й зародженню «шлюбної дипломатії».		
1 хв	VIII. Домашнє завдання	Після хрещення князь запровадив освітню, грошову реформи, розбудував столицю («місто Володимира»). Сприяв розвитку культури і мистецтва в Київській державі 	1.Опрацювати параграф 2. Складіть про Володимира Великого електронну анкету за зразком Додаткові завдання 3.Виберіть один із шлюбів у дипломатії князя та складіть про нього тезисну розповідь 4. Напишіть есе Чому Володимира називали “новим Константином Великого Риму”	інформаційна інформаційно-логічна інформаційна аксіологічна